

Tom 7

Spółeczność międzynarodowa

w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe

Społeczność międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe

Tom 7

Redakcja

Aleksandra Kordonska

Roman Kordonski

Olsztyn – Lwów 2021

Publikacja ukazała się drukiem w ramach współpracy międzynarodowej Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie i Wydziału Stosunków Międzynarodowych, Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki

Recenzenci:

Prof. dr hab. **Denys Svyrydenko**,

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M.P. Dragomanowa w Kijowie

Dr hab. **Waldemar Tomaszewski**, prof. UWM

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Projekt okładki: dr Rostyslav Romaniuk

Spółeczność międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe, Tom 7, A. Kordonska, R. Kordonski (red.), Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, Olsztyn–Lwów 2021, 210 s.

ISBN 978-83-66259-28-7

Prezentowana publikacja naukowa zawiera wyniki badań naukowców reprezentujących różne dyscypliny naukowe i podejmujących w rozdziałach swojego autorstwa problematykę z obszaru zainteresowania ekonomii, stosunków międzynarodowych, prawa, bezpieczeństwa oraz historii. Celem redaktorów niniejszego tomu było rozwinięcie współpracy międzynarodowej pomiędzy ośrodkami naukowymi w Polsce i na Ukrainie.

Redaktorzy niniejszej pracy zbiorowej oddają Czytelnikom książkę, która stanowi kolejny krok we współpracy naukowej polsko-ukraińskiej. Żywią oni także nadzieję, na dalsze jej kontynuowanie i rozwijanie w przyszłości.

Odpowiedzialność za treść artykułów ponoszą autorzy.

Data publikacji: 28.09.2021.

© Autorzy, 2021

© Instytut Nauk Politycznych,
UWM w Olsztynie, 2021

© Wydział Stosunków Międzynarodowych LNU im. I. Franki, 2021

Spis treści

Wstęp	5
-------------	---

CZĘŚĆ I. SPOŁECZNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA W UJĘCIU EKONOMICZNYM

Joanna Zielińska-Szczepkowska

Tourism in smart specialisations in voivodeships of Poland	8
--	---

Majka Łojko

Socio-professional situation of employees of Former State Farms during transformation of state agriculture in Warmia and Mazury	22
---	----

Ewelina Kurowicka-Roman

Realizowanie koncepcji zrównoważonego rozwoju – dobre praktyki w wybranych polskich miastach	35
---	----

Magdalena Jarczok-Guzy

Finansowanie instalacji fotowoltaicznych w Polsce	49
---	----

Justyna Ziobrowska

Szanse i zagrożenia w handlu społecznościowym	61
---	----

Adrian Mokrzycki

Podjęmowanie działalności przez instytucje kredytowe oraz ocena potrzeby ich formułowania z punktu widzenia prawa finansowego Unii Europejskiej w oparciu o dyrektywę Rady i Parlamentu Europejskiego 2013/36/UE	71
---	----

CZĘŚĆ II. SPOŁECZNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA W UJĘCIU SPOŁECZNYM

Katarzyna Nosek-Kozłowska

Rodzina transnarodowa w przestrzeni społecznej – kierunki i formy wsparcia rodzin migracyjnych	84
---	----

Patrycja Guzikowska

Koncepcja remigracji zastępczej – przypadek Polski	96
--	----

Michał Gałaszewski

Wpływ rodziny na karierę sportową
w okresie eksploracji lub prób..... 109

Joanna Kata

The importance of empathy
in institutional forms of foster care..... 118

CZEŚĆ III.**SPOŁECZNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA
W UJĘCIU HISTORYCZNYM-PRAWNYM****Artur Lis**

List biskupa Mateusza i komesa Piotra Włostowica
do św. Bernarda z Clairvaux..... 130

Stanisław Lipiec

The procedures of civil law
in international relations in the practice of Polish courts 143

Urszula Wach-Górny

Selected methodological issues of the interpretation
of testimonies of witnesses in the course of court proceedings..... 160

Paweł Banul

Środki zabezpieczenia spadku a jurysdykcja krajowa 168

Filip Wyszynski

Społeczność międzynarodowa w obliczu „#MeToo”
– podejście komparatystyczne na przykładzie
prawa bułgarskiego oraz szwedzkiego 182

Witold Górny

Polityka sportowa oraz polityka sportu w krajach
o interwencjonistycznym i nieinterwencjonistycznym
modelu prawnej regulacji sportu..... 194

Wstęp

Środowisko międzynarodowe ulega ciągłej transformacji, dlatego coraz trudniejsza wydaje się analiza obecnych oraz prognoza przyszłych skutków zachodzących zmian. Polityczne, społeczne, gospodarcze procesy, które rozgrywały się na przestrzeni lat, dziś mogą niepokoić swoją intensywnością. Rozwój gospodarki światowej i zmiany systemów politycznych, nabierają charakteru tendencji globalnych. Globalne i regionalne procesy mają bezpośrednie przełożenie na struktury społeczne, a wręcz jednostkowe państw. Zmiany zachodzące w społeczeństwie istotnie wpływają na życie człowieka, jego sposób bycia oraz próby odnajdywania się we współczesnej rzeczywistości. Przyczyn tych zmian należy upatrywać w światowych trendach odnoszących się do społeczeństwa międzynarodowego w wymiarze globalnym – traktujących świat, jako „system naczyń połączonych”, gdzie reakcja w jednym punkcie globu, ma swoje konsekwencje w innych rejonach świata. Wydaje się, że początków zmian należy również upatrywać w załamaniu się dwubiegunowego ładu międzynarodowego i zakończeniu ery zimnowojennej.

Niniejsza publikacja jest kontynuacją rozważań nad problematyką o charakterze interdyscyplinarnym. Publikacja stanowi efekt pracy naukowców, którzy prowadzą badania w ramach swoich dyscyplin naukowych. Uczestnikami owej refleksji są przedstawiciele z polskich ośrodków naukowych, a także osoby związane z uczelniami ukraińskimi.

Publikacja została podzielona na trzy części.

Część pierwsza mieści rozważania autorskie dotyczące wieloaspektowego pojmowania społeczności międzynarodowej w ujęciu ekonomicznym. W sposób szczegółowy przedstawiono: *Turystyka w inteligentnych specjalizacjach województw Polski* (Joanna Zielińska-Szczepkowska); *Sytuacja społeczno-zawodowa byłych pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych w okresie transformacji rolnictwa państwowego na Warmii i Mazurach* (Majka Łojko); *Realizowanie koncepcji zrównoważonego rozwoju – dobre praktyki w wybranych polskich miastach* (Ewelina Kurowicka-Roman); *Finansowanie instalacji fotowoltaicznych w Polsce* (Magdalena Jarczuk-Guzy); *Szanse i zagrożenia w handlu społeczno-symulacyjnym* (Justyna Ziobrowska); *Podejmowanie działalności przez instytucje kredytowe oraz ocena potrzeby ich formułowania z punktu widzenia*

prawa finansowego Unii Europejskiej w oparciu o dyrektywę Rady i Parlamentu Europejskiego 2013/36/UE (Adrian Mokrzycki).

Część druga mieści rozważania autorskie dotyczące społeczności międzynarodowej w ujęciu społecznym. W sposób szczegółowy przedstawiono: *Rodzina transnarodowa w przestrzeni społecznej – kierunki i formy wsparcia rodzin migracyjnych* (Katarzyna Nosek-Kozłowska); *Koncepcja remigracji zastępczej – przypadek Polski* (Patrycja Guzikowska); *Wpływ rodziny na karierę sportową w okresie eksploracji lub prób* (Michał Gałaszewski); *Znaczenie empatii w instytucjonalnych formach opieki zastępczej* (Joanna Kata).

Część trzecia mieści rozważania autorskie dotyczące społeczności międzynarodowej w ujęciu historyczno-prawnym. W sposób szczegółowy przedstawiono: *List biskupa Mateusza i komesa Piotra Włostowica do św. Bernarda z Clairvaux* (Artur Lis); *Procedury prawa cywilnego w stosunkach międzynarodowych w praktyce sądów polskich* (Stanisław Lipiec); *Wybrane zagadnienia metodologiczne interpretacji zeznań świadków w toku postępowania sądowego* (Urszula Wach-Górny); *Środki zabezpieczenia spadku a jurysdykcja krajowa* (Paweł Banul); *Społeczność międzynarodowa w obliczu “#MeToo”*. *Podjęcie komparatystyczne na przykładzie prawa bułgarskiego oraz szwedzkiego* (Filip Wyszyński); *Polityka sportowa oraz polityka sportu w krajach o interwencjonistycznym i nieinterwencjonistycznym modelu prawnej regulacji sportu* (Witold Górny).

Ważnym punktem odniesienia do proponowanego wydania stały się wnioski z poprzednich edycji wydawniczych, systematycznych badań naukowców z Polski oraz Ukrainy i pogłębionej refleksji nad aktualnymi problemami rozwoju społeczności międzynarodowej. Wieloaspektowość zakresu rozważań, przyczynia się do nowego spojrzenia na złożony charakter społeczności międzynarodowej oraz prowadzi do lepszego zrozumienia przeszłości. Złożoność aspektów badawczych determinuje do kontynuacji rozważań, a także wskazania nowych obszarów z zakresu tytułowej problematyki.

Zespół Redakcyjny

CZĘŚĆ I.

SPOŁECZNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA W UJĘCIU EKONOMICZNYM

Tourism in smart specialisations in voivodeships of Poland

Smart specialisation is one of the topical paradigms of building a region's competitive advantage, which emphasises the territorial nature of regional development. It promotes effective and synergistic use of public resources for investments in research and innovation and for supporting countries and regions in diversification of their economy structure, in boosting their existing industries and in strengthening their innovation potentials. Smart specialisation requires that development strategies should be prepared in regions, based on innovation, strengths and weaknesses of a region, competitive advantage and regional resources. It makes possible to identify so-called "bottlenecks" and factors which affect regional competitiveness, to identify potentials which can be developed in the region as well as to concentrate resources on key priorities¹.

A smart specialisation is the most important part of the EU activities focused on supporting states and regions in developing a path of their economic growth and it is a key criterion for receiving a subsidy for an investment from EU funds in the new financial perspective of 2014-2020².

Considering the increase in importance of smart specialisations in the EU regional policy for 2014-2020, these scientific considerations were inspired by their analysis in Polish voivodships, especially in tourism and its links with other industries. The main purpose of the study was to answer the following question: is tourism an important area of specialisation

* dr Joanna Zielińska-Szczepkowska, Department of Economic Policy, Faculty of Economic Sciences, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, e-mail: joanna.zielinska@uwm.edu.pl

¹ A. Nowakowska, *Inteligentne specjalizacje – nowa architektura regionalnej polityki innowacyjnej* [Smart specialisations – new architecture of regional innovation policy], „Studia KPZK” 2016, vol. 170, Warszawa, pp. 56-58.

² S. Godlewska, *Strategie na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3) – instrument realizacji polityki rozwoju vs. warunek pozyskania funduszy unijnych* [Strategies for smart specialisations (RIS3) – an instrument for development policy implementation vs. a condition of acquiring EU funds], „Przegląd Europejski” 2013, no. 4(30), Warszawa, pp. 78-93.

in Polish regions? The article employs the following research methods: deductive studies of the (domestic and foreign) literature of the subject and analysis of strategic documents concerning smart specialisations in the regions under analysis. In order to explore the research problem, considerations were started with the procedure of selecting national and regional smart specialisations. Then, it was presented with regional specialisations in all voivodships in Poland broken down into groups and industry sectors. Finally, information provided in Regional Innovation Strategies of individual regions was used to divide the specialisations into leading and supporting specialisations with respect to tourism.

Identifying smart specialisations – national and regional perspective

Considering the close association of the objectives of the Europe 2020 Strategy with the cohesion policy implemented in 2014-2020, which is the responsibility of both the member states and regions, they were obliged to develop the national and regional strategies for smart specialisations. According to the European Commission assumption, their implementation was supposed to allow states and regions to use structural funds more effectively and to strengthen the synergy between the initiatives at the community, national and regional levels³.

The general framework for the national smart specialisations are contained in one out of the nine integrated strategies entitled *Strategy for the Innovation and Effectiveness in the Economy “Dynamic Poland”*. The *Programme for Enterprises Development* by 2020, which lists the

³ See: European Commission, Europa 2020 strategia na rzecz inteligentnego o zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu [Europe 2020 Strategy for smart and sustainable development favouring social inclusion]. Brussels 2015, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf [10.04.2017]; M. Sztorc, *Koncepcja inteligentnej specjalizacji a polityka rozwoju Unii Europejskiej w perspektywie do roku 2020* [The concept of smart specialisation and the European Union development policy by the year 2020]. [in:] J.W. Tkaczyński (ed.), *Lizbońska Unia Europejska. Zagadnienia wybrane* [The European Union of Lisbon. Selected issues], Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, p. 187; P. Mccann, R. Ortega-Argiles, *Smart Specialization, Regional Growth and Applications to European Union Cohesion Policy*, „Regional Studies” 2015, no. 49(8), pp. 1291-1302; M. Benner, *From Clusters to Smart Specialization: Tourism in Institution-Sensitive Regional Development Policies*, „Economies” 2017, no. 5(3), pp.1-20; P. Del Vecchio, G. Pas-siante, *Is tourism a driver for smart specialization? Evidence from Apulia, an Italian region with a tourism vocation*, „Journal of Destination Marketing & Management” 2017, no. 6(3), pp. 163-165.

entrepreneurship and innovation support measures in Poland is the executive document for the *Strategy for the Innovation and Effectiveness in the Economy*. The *National Smart Specialisation (Krajowa Inteligentna Specjalizacja – KIS)* is an integral part of the *Programme for Enterprises Development*; its aim is to determine the economic priorities in the research area, development work and innovation and investment concentration in the areas in which it is possible to increase the added value in the economy and to improve its competitiveness on foreign markets⁴.

Developing of the *Technological Foresight of the Industry – In-Sight2030* was the starting point for determination of the national smart specialisations; it helped to identify the key technologies affecting the development and competitiveness of Polish industry. At the same time, the Ministry of Science and Higher Education developed the National Research Programme, identifying the strategic directions of scientific research and development work, which determine the goals and principles of the long-term state policy for science, technology and innovation. Subsequently, the cross analysis of the projects was performed, by which their common areas were identified (cross-sectors)⁵.

In the next step, qualitative and quantitative analyses were performed. The quantitative analyses were based on statistical indices (such as export, gross industrial added value, internal outlay for R&D work), and their aim was to identify the industries with the best economic results in the domestic economy. The qualitative analyses included an assessment of enterprises participation in projects⁶.

In the next stage, a cross analysis was performed of cross-sector areas (outcome of stage 2) with the findings of the quantitative and qualitative analyses (outcome of stage 2 and 3), with the resulting selection of 19 National Smart Specialisations in 5 thematic sections:

- healthy society,
- food and agriculture, forest and wood and environmental bio-economy,
- sustainable power engineering,

⁴ Ministry of the Economy, National Smart Specialisation, Warsaw 2015, http://smart.gov.pl/files/Krajowa%20inteligentna%20specjalizacja_o.pdf [16.05.2020].

⁵ National Smart Specialisations, <http://www.smart.gov.pl/pl/kis/dokument> [16.05.2020].

⁶ Ministry of Development, *National Smart Specialisation*, Warsaw 2014, pp. 15-28.

- natural resources and waste management,
- innovative technologies and industrial processes (in a horizontal approach)⁷.

In order to provide support for regions in preparing Regional Innovation Strategies, the European Commission developed an Internet platform – *Platform 3S (Smart Specialisation Strategy)* to share experiences between regions, which contains case studies, presentations and methodologies and providing access to good practices. The platform included the *Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations (RIS3)*⁸.

In Poland, local governments of voivodships were responsible for preparing regional strategies or smart specialisation. Smart specialisations were chosen in various ways. The choice was usually based on statistic data, mainly on the GDP generated by individual industries, level of employment and qualified labour force for specific branches. An important role was played by SWOT analyses and other qualitative and quantitative analyses performed in order to identify the potential of key industries. Great importance was attributed to the actions of experts, NGOs, institutions operating close to businesses and representatives of business circles and opinions of the public, which were admitted as part of the consultation processes. There were also some exceptions in the process of smart specialisation identification, e.g. Pomorskie Voivodship, which chose its potentials and key industries in a competition⁹.

Moreover, the process of identifying the specialisation areas lacked clear guidelines and agreement regarding the cohesion policy and financing the development of regional specialisations. This generated uncertainty in the regions and a broad approach to their determination. It is another

⁷ See: Ministry of Development, *National Smart Specialisation*, Warsaw 2014, pp. 30-34; Ł. Nazarko, *Inteligentne specjalizacje polskich regionów – przyczynek do ewaluacji* [Smart specialisations in regions of Poland – a contribution to evaluation], „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2014, no. 15(8/1), Łódź, pp. 247-262.

⁸ M. Sztorc, *Koncepcja inteligentnej specjalizacji a polityka rozwoju Unii Europejskiej w perspektywie do roku 2020* [The concept of smart specialisation and the European Union development policy by the year 2020], [in:] J.W. Tkaczyński (ed.), *Lizbońska Unia Europejska. Zagadnienia wybrane* [The European Union of Lisbon. Selected issues], Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, pp. 188-190.

⁹ M. Bęczkowska, *Inteligentne specjalizacje w turystyce polskich regionów* [Smart specialisations in tourism in regions of Poland], „Studia Periegetica” 2014, no. 2(12), Poznań, pp. 37-50.

er issue that regional specialisation areas do not fully coincide with the national specialisation areas. This results in a dual situation in regard to the public support – when regional specialisations were not recognised on the national level (e.g. aviation and space industry in the Podkarpackie Voivodship) and they can be developed only with the funds being at the disposal of the regions, which will significantly weaken the opportunity of creating the international competitive advantage¹⁰. Table 1 shows the regional specialisations in the Polish voivodships broken down into industry groups and sectors.

The analysis indicates 18 directions of regional specialisations, with the most popular ones including: *IT and telecommunications* (in 10 regions), *Premium food* (in 9 regions), *Medicine and health* (in 9 regions) and *Bioeconomy* (in 8 regions).

Other important specialisation areas in the voivodships include: machine, metal and foundry industry (in 7 regions) and low-emission power engineering and RES (6 regions.)

More than half of the smart specialisation areas in Poland were chosen by just a few regions (1 to 3). These include: *pro-health tourism*, *chemical industry*, *services for business*, *construction industry*, civil industry/logistics, *quality of life*, *wood and furniture industry*, *mining industry*, *textile industry*, *aviation and space industry* and *water economy*. It is a sign of high regional diversity and uniqueness of each voivodship, which is reflected in an individual approach to planning and programming the regional development by the choice of specific “poles” of its further growth.

¹⁰ A. Nowakowska, *Inteligentne specjalizacje – nowa architektura regionalnej polityki innowacyjnej* [Smart specialisations – new architecture of regional innovation policy], Studia KPZK, PAN, Vol. 170, Warszawa 2016, pp. 56-66.

Table 1. Smart specialisation areas in regions of Poland

	IT and tele-communications	Bioeconomy	Premium food	Medicine and health	Pro-health tourism	Machine, metal and foundry industry	Low-emission power engineering and RES	Chemical industry	Creative industries	Services for business	Construction industry	Logistics/ Civil engineering	Quality of life	Wood and furniture industry	Mining industry	Textile industry and design	Aviation and space industry	Water economy
Dolnośląskie	X		X	X		X		X							X			
Kujawsko-pomorskie	X	X	X	X	X	X			X			X						
Lubelskie	X	X		X			X											
Lubuskie		X	X	X		X			X					X				
Łódzkie	X		X	X			X				X					X		
Małopolskie																		
Mazowieckie																		
Opolskie																		
Podkarpackie																		
Podlaskie																		
Pomorskie																		
Śląskie																		
Świętokrzyskie																		
Warmińsko-mazurskie																		
Wielkopolskie																		
Zachodnio-pomorskie																		

Source: own elaboration based on: *Lista Krajowych Inteligentnych Specjalizacji* [A list of national smart specialisations], <https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/wsparcie-przedsiębiorczosci/innowacyjnosc/krajowe-inteligentne-specjalizacje/> [15.02.2020].

Smart specialisation in tourism – evidence from Polish regions

Tourism development in an area depends largely on the natural resources, cultural heritage, available infrastructure, including transport, accommodation), human and social capital¹¹. The largest income from tourism is earned by the regions whose authorities decide to invest in it consistently, for example, by choosing the sector as the region's smart specialisation. In how many Polish regions is tourism really regarded as an important driving force behind their development?

An analysis of regional strategies of all the Polish voivodships indicates that tourism as a smart specialisation was selected in 10 regions, but only in 3 of them was it the leading specialisation (Świętokrzyskie, Zachodniopomorskie, Kujawsko-Pomorskie Voivodships). The other 7 voivodships regard tourism as a supporting industry (Warmińsko-Mazurskie, Podlaskie, Lubelskie, Podkarpackie, Lubuskie, Śląskie, Małopolskie Voivodships). Fig. 1 shows a spatial analysis which, apart from the territorial identification, presents detailed areas of smart specialisations in tourism.

A detailed analysis of the strategic documents indicates that tourism development is usually linked with the development of medicine and health-related services. Quality of life is also stressed, especially given the ageing society.

Medicine and health was chosen as the smart specialisation in the Lubelskie Voivodship. Although tourism was not selected the leading specialisation, the regional development scenario emphasises the great importance of spa (rehabilitation, medical and pro-health services), therapeutic (diagnostic, pro-health prophylaxis, dietetics) and specialised tourism¹².

When juxtaposed with the other regions, the Podlaskie Voivodship stands out as having a set of smart specialisation areas described as “eco”. An analysis of the smart specialisations in this region shows mainly medical tourism and tourism for senior citizens associated with the so-called

¹¹ R. Kisiel, J. Zielińska-Szczepkowska, D. Taradejna, *Natural and cultural resources of Green Kurpie as drivers of tourism development*, „Ekonomia i Środowisko” 2018, no. 2(65), Białystok, pp. 231-245.

¹² Office of the Marshal of the Lubelskie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do roku 2020* [Regional Innovation Strategy for the Lubelskie Voivodship until 2020], Lublin 2014.

“silver economy” (among other things, regeneration medicine, manufacturing medical products, rehabilitation)¹³.

Figure 1. Smart specialisation in tourism in Polish regions

Source: own elaboration based on Regional Innovation Strategies of voivodships of Poland.

Like in the Podlaskie Voivodship, health and pro-health tourism was selected as one of the main specialisations in the Świętokrzyskie Voivodship based on the natural resources of the region. This specialisation

¹³ *Plan rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o inteligentne specjalizacje województwa podlaskiego na lata 2015-2020 (RIS3)* [Business development plan based on smart specialisation in the Podlaskie Voivodship for years 2015-2020], Białystok 2015; *Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020* [The Podlaskie Voivodship development strategy for the period until 2020], Białystok 2013.

includes mainly medical and spa tourism, as well as all forms of pro-health activity and spa & wellness¹⁴.

Having the largest surface water resources in Poland (which account for 6% of the voivodship area), the Warmińsko-Mazurskie Voivodship decided that “water economy” would be one of its three smart specialisations. It provides for development of services for tourists, such as accommodation, biological renewal (hotels, spa & wellness, water parks). Moreover, smart specialisation emphasises the development of auxiliary services for tourism: water sports (organising sports events, training related to water sports), sale of water sports equipment, water sports equipment rental shops, steersman services, angling, water transport, production of yachts and boats¹⁵.

Sustainable and responsible tourism, health and welfare (clinics, sanatoriums, retirement homes, leisure centres, biological renewal facilities, dietetic centres) is one of the large supporting areas within the “Quality of life” smart specialisation in the Podkarpackie region¹⁶.

The Zachodniopomorskie Voivodship is one of the most touristically attractive regions of Poland, and the number of tourists in the region is growing by 4% each year. The “Tourism and health” specialisation in this region focuses mainly on tourism for health, which includes spa tourism (improvement of general health condition, and treatment of various conditions), tourism for medical treatment (travelling abroad to use medical services in the country one visits) and spa&wellness tourism (travelling to special centres to improve one’s physical and mental fitness)¹⁷.

¹⁴ Office of the Marshal of the Świętokrzyskie Voivodship, *Uszczegółowienie inteligentnych specjalizacji Województwa Świętokrzyskiego* [Details of smart specialisations in the Świętokrzyskie Voivodship], Kielce 2014; Strategia Badań i Innowacyjności (RIS 3). *Od absorpcji do rezultatów – jak pobudzić potencjał województwa świętokrzyskiego 2014-2020+* [Research and Innovation Strategy (RIS 3). From absorption to results – how to stimulate the potential of the Świętokrzyskie Voivodship 2014-2020+], Kielce 2014.

¹⁵ *Proces identyfikacji inteligentnych specjalizacji województwa warmińsko-mazurskiego* [Identification of smart specialisations in the Warmińsko-Mazurskie Voivodship], Olsztyn 2014; Office of the Marshal of the Warmińsko-Mazurskie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacyjności Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020*. [Regional Innovation Strategy for the Warmińsko-Mazurskie Voivodship for the period until 2020], Olsztyn 2010.

¹⁶ Office of the Marshal of the Podkarpackie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3)* [Regional Innovation Strategy for smart specialisation in the Podkarpackie Voivodship for the years 2014-2020], Rzeszów 2016.

¹⁷ Office of the Marshal of the Pomeranian Voivodship, *Inteligentne Specjalizacje Pomorza* [Smart specialisations in Pomerania], Szczecin 2016; Office of the Marshal of the Zachodniopomorskie Voivodship, *Wykaz Inteligentnych Specjalizacji Województwa*

“Health and quality of life” is one of four specialisations in the Lubuskie Voivodship. This specialisation places emphasis on the development of health tourism, and in particular its specialised form, combined with sport, recreation and leisure. The region development in this area is in line with the natural conditions in the voivodship, with abundant natural and touristic features, such as forests, lakes or legally protected areas¹⁸.

“Green economy” is one of the priorities for the Śląskie Voivodship because of the greatest potential in the economy, which includes growth-supporting actions, with permanent access to the natural capital and ecosystemic services, environmental, economic, social policy as well as innovation that ensures the effective use of resources in production and consumption. Eco-tourism is a key area in the green economy¹⁹.

The “Creative and leisure time-related industries” in the Małopolskie Voivodship includes not only graphic design, computer games and programming, industrial design, architecture and fashion, but also tourism, entertainment and recreation. The Małopolskie Voivodship is among the regions of Poland with the greatest attractiveness to tourists. The unique cultural (the greatest number of UNESCO-listed heritage monuments in Poland) and natural (the greatest number of national parks in Poland), as well as the richness of the cultural offer (numerous museums, galleries, theatres, international festivals) – all this makes it the most willingly visited region in Poland²⁰.

The last region which chose tourism as its smart specialisation is the Kujawsko-Pomorskie Voivodship. The “Healthcare and Health Tourism” smart specialisation focuses on innovative and personalised diagnostics and a wide range of patient care and prophylaxis, including advanced and modern tourism (rehabilitation, sanatoriums, recreation etc.). This specialisation is based on strong scientific potential in medical sciences and the resources, experience and infrastructure in sanatorium, hospital treatment, medical and rehabilitation services, whose further develop-

Zachodniopomorskiego [A list of smart specialisations in the Zachodniopomorskie Voivodship], Szczecin 2016.

¹⁸ Lubuskie Regional Territorial Observatory, *Inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego* [Smart specialisations in the Lubuskie Voivodship], Zielona Góra 2015.

¹⁹ Office of the Marshal of the Śląskie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Śląskiego na lata 2013-2020* [Regional Innovation Strategy for the Śląskie Voivodship for 2013-2020], Wrocław 2012.

²⁰ Office of the Marshal of the Małopolskie Voivodship, *Smart Specialisations in Małopolska. A Guide*, Kraków 2016.

ment and use can be one of the pillars of the region's innovative development²¹.

Conclusions

Smart specialisations are an important tool of the European Union's regional policy, whose aim is to create the competitive advantage of regions, especially those on a lower development level, based on innovations created in key industries. Smart specialisations were chosen in various ways in the regions of Poland under study. The smart specialisation selection procedure was based on statistical data (i.e. the GDP generated by an industry or level of employment), SWOT analyses, outcome of expert meetings. Domestic smart specialisations include 19 leading industries, concentrating on healthcare, bioeconomy, sustainable power engineering and innovative processes and industrial technologies.

The analysis shows that tourism was chosen as the smart specialisation in 10 regions of Poland, although it was the leading specialisation only in three voivodships (Świętokrzyskie, Zachodniopomorskie, Kujawsko-Pomorskie). It is an extension of the leading specialisation or a supporting one in the following voivodships: Lubelskie, Podkarpackie, Podlaskie, Warmińsko-Mazurskie, Lubuskie, Śląskie, Małopolskie. An analysis of cases in which tourism was selected in smart specialisation strategies in Polish regions indicates its links to medicine and health (medical tourism, spa tourism).

Despite being frequently criticised by proponents of classic economy, who oppose interference in the economy, it also has a group of enthusiasts. Representatives of branches regarded as smart or supportive for the industries selected in a region could count on financial support in their investments within Regional Operational Programmes for the years 2014-2020. Poland is currently working on the process of identifying new smart specializations applicable in the given regions in the next EU financial perspective for the years 2021-2027. The coming years should provide an answer to the question of whether the choice of the smart specialisations was right and whether the regions develop as fast as forecast in the strategies.

²¹ Office of the Marshal of the Kujawsko-Pomorskie Voivodship, *Inteligentne specjalizacje województwa kujawsko-pomorskiego* [Smart specialisations in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship], Toruń 2016.

Bibliography

- Bęczkowska M., *Inteligentne specjalizacje w turystyce polskich regionów* [Smart specialisations in tourism in regions of Poland], "Studia Periegetica" 2014, vol. 2, no. 12, Poznań.
- Benner M., *From Clusters to Smart Specialization: Tourism in Institution-Sensitive Regional Development Policies*, "Economies" 2017, vol. 5, no. 3 [doi: 10.3390/economies5030026].
- Del Vecchio P., Passiante G., *Is tourism a driver for smart specialization? Evidence from Apulia, an Italian region with a tourism vocation*, "Journal of Destination Marketing & Management" 2017, no. 6(3) [doi: 10.1016/j.jdmm.2016.09.005].
- European Commission, *Europa 2020 strategia na rzecz inteligentnego o zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* [Europe 2020 Strategy for smart and sustainable development favouring social inclusion]. Brussels 2015, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf/.
- Godlewska S., *Strategie na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3) – instrument realizacji polityki rozwoju vs. warunek pozyskania funduszy unijnych* [Strategies for smart specialisations (RIS3) – an instrument for development policy implementation vs. a condition of acquiring EU funds], "Przegląd Europejski" 2013, vol. 4, no. 30, Warszawa.
- Kisiel R., Zielińska-Szczepkowska J., Taradejna D. *Natural and cultural resources of Green Kurpie as drivers of tourism development*, "Ekonomia i Środowisko" 2018, vol. 2, no. 65, Białystok.
- Lista Krajowych Inteligentnych Specjalizacji [A list of national smart specialisations]. Retrieved from: <https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/wsparcie-przedsiębiorczosci/innowacyjnosc/krajowe-inteligentne-specjalizacje/>.
- Lubuskie Regional Territorial Observatory, *Inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego* [Smart specialisations in the Lubuskie Voivodship], Zielona Góra 2015.
- Mccann P., Ortega-Argiles R., *Smart Specialization, Regional Growth and Applications to European Union Cohesion Policy*, "Regional Studies" 2015, vol. 49 no. 8 [doi: 10.1080/00343404.2013.799769].
- Ministry of the Economy, *National Smart Specialisation*. Warsaw 2015, http://smart.gov.pl/files/Krajowa%20inteligentna%20specjalizacja_o.pdf/.
- National Smart Specialisations, <http://www.smart.gov.pl/pl/kis/dokument/>.
- Nazarko Ł., *Inteligentne specjalizacje polskich regionów – przyczynek do ewaluacji* [Smart specialisations in regions of Poland – a contribution to evaluation], „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2014, vol. 15, no. 8/1, Łódź.
- Nowakowska A., *Inteligentne specjalizacje – nowa architektura regionalnej polityki innowacyjnej* [Smart specialisations – new architecture of regional innovation policy], „Studia KPZK” 2016, no. 170, PAN, Warszawa.
- Office of the Marshal of Pomeranian Voivodship, *Inteligentne Specjalizacje Pomorza* [Smart specialisations in Pomerania], Szczecin 2016.
- Office of the Marshal of the Dolnośląskie Voivodship, *Ramy strategiczne na rzecz inteligentnych specjalizacji Dolnego Śląska* [Strategic framework for smart specialisations in Lower Silesia], Wrocław 2015.

- Office of the Marshal of the Kujawsko-Pomorskie Voivodship, *Inteligentne specjalizacje województwa kujawsko-pomorskiego* [Smart specialisations in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship], Toruń 2016.
- Office of the Marshal of the Łódzkie Voivodship, *Wykaz Regionalnych Inteligentnych Specjalizacji Województwa Łódzkiego oraz wynikających z nich nisze specjalizacyjnych* [A list of Regional Smart Specialisations in the Łódzkie Voivodship with their specialisation niches], Łódź 2016.
- Office of the Marshal of the Lubelskie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do roku 2020* [Regional Innovation Strategy for the Lubelskie Voivodship until 2020], Lublin 2014.
- Office of the Marshal of the Małopolskie Voivodship, *Smart Specialisations in Małopolska. A Guide*, Kraków 2016.
- Office of the Marshal of the Mazovia Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza do 2020 roku* [Regional Innovation Strategy for Mazovia for the period until 2020], Warsaw 2015.
- Office of the Marshal of the Opolskie Voivodship, *Specjalizacje inteligentne województwa opolskiego z wyszczególnieniem* [Smart specialisations in the Opolskie Voivodship and their list], Opole 2018.
- Office of the Marshal of the Podkarpackie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3)* [Regional Innovation Strategy for smart specialisation in the Podkarpackie Voivodship for the years 2014-2020], Rzeszów 2016.
- Office of the Marshal of the Śląskie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Śląskiego na lata 2013-2020* [Regional Innovation Strategy for the Śląskie Voivodship for 2013-2020], Wrocław 2012.
- Office of the Marshal of the Świętokrzyskie Voivodship, *Uszczegółowienie inteligentnych specjalizacji Województwa Świętokrzyskiego* [Details of smart specialisations in the Świętokrzyskie Voivodship], Kielce 2014.
- Office of the Marshal of the Warmińsko-Mazurskie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacyjności Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020*. [Regional Innovation Strategy for the Warmińsko-Mazurskie Voivodship for the period until 2020], Olsztyn 2010.
- Office of the Marshal of the Wielkopolskie Voivodship, *Regionalna Strategia Innowacji dla Wielkopolski na lata 2015-2020 roku* [Regional Innovation Strategy for Wielkopolska for 2015-2020], Poznań 2015.
- Office of the Marshal of the Zachodniopomorskie Voivodship, *Wykaz Inteligentnych Specjalizacji Województwa Zachodniopomorskiego* [A list of smart specialisations in the Zachodniopomorskie Voivodship], Szczecin 2016.
- Plan rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o inteligentne specjalizacje województwa podlaskiego na lata 2015-2020 (RIS3)* [Business development plan based on smart specialisation in the Podlaskie Voivodship for years 2015-2020], Białystok 2015.
- Proces identyfikacji inteligentnych specjalizacji województwa warmińsko-mazurskiego* [Identification of smart specialisations in the Warmińsko-Mazurskie Voivodship], Olsztyn 2014.
- Strategia Badań i Innowacyjności (RIS 3). Od absorpcji do rezultatów – jak pobudzić potencjał województwa świętokrzyskiego 2014-2020+* [Research

and Innovation Strategy (RIS 3). From absorption to results – how to stimulate the potential of the Świętokrzyskie Voivodship 2014-2020+], Kielce 2014.

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020 [The Podlaskie Voivodship development strategy for the period until 2020], Białystok 2013.

Sztorc M., *Koncepcja inteligentnej specjalizacji a polityka rozwoju Unii Europejskiej w perspektywie do roku 2020 [The concept of smart specialisation and the European Union development policy by the year 2020]*, [in:] J.W. Tkaczyński (ed.), *Lizbońska Unia Europejska. Zagadnienia wybrane [The European Union of Lisbon. Selected issues]*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.

**Socio-professional situation of employees
of Former State Farms during transformation
of state agriculture in Warmia and Mazury**

This year marks 30 years since the process, initiated in 1989, of liquidation of State Agricultural Enterprises has began. By virtue of the act of October 19, 1991, the Sejm enacted the Act on the Management of State Treasury Agricultural Property, which in practice meant the collapse and dissolution of the existing 1,666 state farms covered the area of 4 million hectares. On a national scale, this meant the loss of jobs for about half a million people (1.3% of Poland's population) and social security for their families.

The more time passes since the liquidation of the State Agricultural Farms, the more clearly it becomes evident that this event brought about a radical change in the situation of the population living in the Warmia and Mazury region. As J. Warecha writes “over 2 million people of Polish society, the families of the former State Agricultural Farms were sacrificed on the altar of transformation”¹.

The loss of jobs, and thus of many privileges and social benefits to which the employees of state-owned farms and their families had been entitled up to that point, resulted in immediate socio-economic degradation. The inhabitants of PGRs became helpless in the face of the requirements of the new economic reality, completely unprepared to meet new challenges. As time went by, the former state-owned housing estates began to take on the character of poverty enclaves² and are perceived as areas of permanent marginalization and places of formation of the Polish

* PhD Majka Łojko, Department of Economic Policy, Faculty of Economic Sciences University of Warmia and Mazury in Olsztyn / dr Majka Łojko, Katedra Polityki Gospodarczej, Wydział Nauk Ekonomicznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: 0000-0003-4801-8069, e-mail: majka.lojko@wp.pl

¹ J. Warecha, *PGR Obrazy...historie zlikwidowanych*, Oficyna Wydawnicza „Mówią Wieki” Sp. z o.o., Warszawa 2018, p. 4.

² E. Sikora, *(Nie)realne marzenia. Aspiracje życiowe młodzieży z osiedli byłych PGR-ów*, UWM, Olsztyn 2006, p. 8.

underclass. According to R. Marks-Bielska issues related to the way of defining a particular social group as the underclass refer to the systematicness of its separation, the concentration of its occurrence and location outside the influence of basic structural processes and limited access to basic institutions of public life³. The existing state of affairs is primarily the result of the political situation in which this social and professional group found itself. When the State Agricultural Farms collapsed, the inhabitants of these communities were particularly severely affected by the economic and social consequences of the systemic transformation.

Many years have passed since the liquidation of state farms in agriculture; however, according to L. Domańska, this group has not lost its individuality and has not shown any declining tendencies. On the contrary, there is a consolidation of mechanisms and attitudes that hinder the social assimilation of this group. The current situation of former employees of the state-owned farms is not only the result of the transformation of the state sector in agriculture. It also results from external conditions, the general state of the economy, the situation of agriculture, and especially the impact of the past, related to the very essence of the State Agricultural Farms, expressed in labor relations and the control of these enterprises over their employees⁴. Today these settlements have a huge concentration of pensioners and disability pensioners, who usually receive minimal pension benefits.

This paper is a review and its aim is to present social and professional situation of the employees of the former State Agricultural Farms in Warmia and Mazury against the background of the transformation of the state agriculture in Poland.

State Agricultural Farms in Warmia and Mazury

During the communist period the economic landscape of Warmia and Mazury was dominated by State Agricultural Farms (PGR). Before 1989 the share of the state-owned economy in ownership of land in these areas reached 50% and in some communes, such as Barciany or Korsze even 60%. PGRs were organized into large agricultural complexes, such as Łyna or Mazury, and the Kętrzyn Agricultural and Industrial Union

³ R. Marks-Bielska, *Byli pracownicy PGR jako „przegrani” transformacji ustrojowej*, „Polityka Społeczna” 2005, no. 7, p. 11.

⁴ L. Domańska, *Deprywacja potrzeb byłych pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej*, UMK, Toruń 2003, p. 196.

(Zjednoczenie Rolniczo-Przemysłowe) was the largest farm in Poland with an area of 100,000 ha. Practically in each commune of the voivodeship there were State Agricultural Farms (PGR) headquarters or post-agricultural areas (the exception is Rozogi commune). In order to indicate on the map the area of former State Agricultural Farms, one should cover almost the whole voivodeship. In 1990 in the area of the present warmińsko-mazurskie voivodeship there were over 100 large multi-branch enterprises and agricultural complexes, whose number increased to 278 as a result of division into smaller units.

In powiat structure the biggest share of State Agricultural Farm lands in relation to total area of the powiat was in Ketrzyński powiat (47,6% – 57 708 ha), Bartoszycki powiat (39,5% – 51 684 ha) and Elk (38,2% – 42503 ha). The counties with the smallest share of State Agricultural Farm lands in the total area are: Nowa Miejska county (12,6% – 8 769 ha), Szczycieński county (13% – 25 083 ha) and Iławski county (18,8% – 26 101 ha). In 34 cities (out of 49 cities in the province), the State Agricultural Farms owned 5,617 ha of land. The least in the cities: Jeziorany (1 ha), Kisielice (2 ha), Korsze (4 ha), while the most in the towns of: Olsztyn (891 ha), Pasym (598 ha), Zalewo (534 ha – 65% of the town area). In the communes of the province, the share of State Agricultural Farms' lands varied from over 1% (Lubawa commune: 1.7%, Swietajno commune: 2%) to 65% (Korsze commune, Barciany commune) of the total area. The communes with the largest area of PGR land included: Pisz (20 273 ha), Gołdap (18 376 ha), Barciany (17 949 ha), Bartoszyce (17979 ha), Górowo Iławeckie (16 670 ha). On the other hand, the least PGR land was in the municipalities of: Lubawa (401 ha), Świętajno Szczycieński district (565 ha) and Banie Mazurskie (797 ha)⁵.

As a result of the pursued agrarian policy, unfavorable financial results, and deteriorating management conditions, almost 80% of the State Agricultural Farms in the analyzed province lost their financial liquidity in 1992. The consequence was the loss of creditworthiness, and thus, discontinuation of repayment of obligations and problems of current financing of economic activity. Many farms began to sell their current assets, mainly livestock, machinery and transport equipment. In connection with the

⁵ *Diagnoza wybranych aspektów warunków życia środowisk popegeerowskich w województwie warmińsko-mazurskim*, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Regionalne Obserwatorium Terytorialne - Obserwatorium Polityki Społecznej, Olsztyn 2015, pp. 15-16.

difficult economic situation, a decision was made to transform their ownership. On the territory of the analysed voivodeship, all existing State Agricultural Farms were taken over to the Treasury Agricultural Property Stock (WRSP). Land taken over to the Agricultural Property Stock of the Treasury came from various sources with a total area of over 934.4 thousand ha, of which as much as 79.5% is former state-owned land. Along with the land, buildings, current assets and company housing with the infrastructure of housing estates were taken over. Ultimately, the process of taking over the State Agricultural Farms to the State Agricultural Property Stock was completed in 1993⁶.

It is worth noting that back in 1990, 65 thousand people worked in agricultural combines in the Warmia-Mazury region. Over the next two years two thirds of them were laid off or retired early. The collapse of PGRs significantly contributed to an increase in unemployment in some communes by as much as 90 percent. The liquidation of PGRs had extensive social consequences. It is not only about the employment of former employees of these farms, but also about housing, municipal infrastructure, social functions, etc. It is also impossible to ignore the economic effects that concerned the management of post-state farm property, budget revenues, changes in the agrarian structure, spatial management⁷. The liquidation of state farms also meant the degradation of infrastructure - apart from land, machinery, livestock and buildings. The effects of the liquidation of the state farms and the lack of large workplaces mean that the region has not yet managed to cope with its biggest problem for years, namely high unemployment. Currently, it amounts to over 10 percent in Warmia and Mazury and is one of the highest in the country⁸.

The process of liquidation of the State Agricultural Farms became a significant source of unemployment and led to a significant deterioration of the situation on the local labour markets of Warmia and Mazury. Often

⁶ J. Rzesutek, *Działalność Oddziału Terenowego Agencji Nieruchomości Rolnych w Olsztynie*, [in:] R. Marks-Bielska, R. Kisiel (eds.), *Przemiany w rolnictwie i na obszarach wiejskich z udziałem Agencji Nieruchomości Rolnych na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego*, UWM, Olsztyn 2013.

⁷ E. Niedzielski, *Powstanie, funkcjonowanie i likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2017, vol. XIX(1), p. 129.

⁸ A. Libudzka, *Warmia i Mazury po 25 latach. Rolniczy region z odkrytą na nowo historią* <https://finanse.wp.pl/warmia-i-mazury-po-25-latach-rolniczy-region-z-odkryta-na-nowo-historia-6116263445665409a> [1.07.2021].

in rural areas the State Agricultural Farms were the only place of work for the local community. Their closure caused the number of unemployed people in the region to increase dramatically. The enormity of the consequences of the liquidation affected not only the employees of these plants, but also the population that was employed in the agricultural sector and in plants that cooperated with this sector⁹.

The economic liberalization program, an important element of the systemic transformation, also initiated changes in the labor market. In Poland's centrally planned economy, as in other countries in this system, the management of labour resources was based mainly on the supply of labour. This consisted of anticipating the supply of labour resources and then adjusting the appropriate number of jobs to it. This resulted from the implementation of a policy of full employment (understood as freeing the economy from the threat of unemployment) and also from the fact that employment was the cheapest and most easily accessible factor of production¹⁰.

Socio-economic problems of former state-owned farms' inhabitants

The collapse of the State Agricultural Farms (PGR), announced in 1991, finally became a reality, while estimates of the number of PGR employees who lost their jobs vary: from 270,000 to 500,000. There is no doubt that families living and formerly employed in State Agricultural Farms found themselves in a very difficult situation. The problem of State Agricultural Farms, and above all of their employees, deserves special attention. This is a sector of the economy that is experiencing serious difficulties.

"The liquidation of many agricultural enterprises or the reduction of their size and employment level does not only mean an influx of new unemployed people to the labour offices, but also depletes the market of potential places where people who are already registered and have appropriate qualifications and professional preparation could look for work"¹¹. Moreover, despite many years of work in agriculture, they may not have

⁹ J. Koral, *Uwarunkowania bezrobocia popegeerowskiego na Warmii i Mazurach*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2013, no. 8, p. 33.

¹⁰ G. Węgrzyn, *Struktura wykształcenia a bezrobocie*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu” 1997, no. 751, p. 13.

¹¹ R. Borowicz, *Bezrobocie na wsi*, „Polityka Społeczna” 1993, no. 5/6, p. 14.

the skills to manage a farm on their own. In this situation, it is reasonable to ask what happened to the people who stopped working in the public sector of agriculture. On the basis of research conducted by the Institute of Rural and Agricultural Development of the Polish Academy of Sciences (PAN) by M. Halamska in 1998 in ten selected "post-state farm" settlements, one can distinguish several typical trajectories of the further fate of former state farm employees:

1. only a small part of former employees, whose number can be estimated at about 3,000 people, became "new farmers" of the established farms. This is a group that has clearly benefited from the processes of systemic transformation of agriculture and has generally improved its property status,

2. the second category consists of employees who continue to work on multi-acre private or public farms,

3. the third group are those who have found employment in other institutions and workplaces within and outside their place of residence,

4. a significant number of former workers have retired, taken early retirement or received a pension,

5. the last and the most numerous group are former employees of State Agricultural Farms who, dismissed at various stages of economic transformation, have not found employment and have made up a significant group of the unemployed, while being unemployed has become a chronic and long-term phenomenon¹².

The current situation of former PGR employees is not caused only by the effects of the transformation of the state sector in agriculture. It is also a result of external conditions, the general state of the economy, the situation of agriculture, and especially the influence of the past, related to the very essence of the State Agricultural Farms, expressed in labor relations and the control of these enterprises over their employees. It is well known that the living conditions of people (and often whole families) living in the former "post-state farm" settlements who lost their jobs during the transformation period were in a deplorable condition, even bordering on poverty. The difficult situation of people living in former state-owned farms concerns mainly material conditions. The living conditions in which they lived until the restructuring of agriculture (easy to obtain company housing at a very low price, allowances in kind and high salaries

¹² M. Halamska, *Spoleczne problemy osiedli popegeerowskich (raport z badań)*, IRWiR PAN, Warszawa 1998, p. 3.

in comparison with other professions that required specific qualifications) meant that former employees of state farms, so far focused on consumption, are still often unable to find their place in the new reality.

Research conducted in 1992 at the Institute of Agricultural and Food Economics revealed that about 40% of the total rural population were people not connected with individual farming, and half of them made a living exclusively or mainly from gainful employment outside agriculture¹³. It is this group that has been most affected by job cuts. The problem of maintaining employment and increasing unemployment is the other side of ownership transformations in the state economy. The liquidation of State Agricultural Farms and the process of transformation of these farms carried out by the Agricultural Property Agency of the State Treasury also had their share in the creation and maintenance of unemployment in rural areas.

In the process undertaken in 1989 related to the restructuring of agriculture, the number of unemployed is still showing an upward trend. In order to prevent this trend, the government authorities defined certain tasks. It is worth noting here the implementation of the Act of October 1991, providing for the privatization of State Agricultural Farms. The changes made and announced only created transitional states that lasted too long, which consequently led to serious losses of productive assets of State Agricultural Farms. Although a fight was launched against the increase in the number of people who lost their jobs, it was not sufficiently effective. Nevertheless, one must admit that it was not the easiest thing to do, and in a rural environment it can be described as particularly difficult.

In order to activate the unemployed professionally for more than thirty years, various institutions, government organizations have introduced programs to reduce and counteract unemployment. However, so far it has not been possible to solve this problem or develop tools to effectively activate the unemployed. Already in the 1990's many governmental and assistance programs were developed and implemented to activate non-agricultural activities in rural areas.

Apart from program solutions, another form of activation of the rural population in non-agricultural areas are activities aimed at utilization of objects which are at disposal of the Agricultural Property Agency of the State Treasury.

¹³ A. Sikorska, *Bezrobocie na wsi*, „Rynek Pracy” 1994, no. 10, p. 5.

Assistance activities for the inhabitants of former state farms in Warmia and Mazury

The situation of the post-peasant population is characterized by very sharp, rather black colors. On the one hand there is a picture of settlements, which “after the collapse of communist Poland pegeera turned into slums, enclaves of poverty, aggression and hopelessness”¹⁴. On the other hand, the residents were portrayed as being helpless, dependent, and inert in the new realities of life. As a result of the loss of employment and the disappearance of the social functions of the state employer, the living conditions of the population in the housing estates worsened considerably in comparison with the previous period.

Surveys conducted in the settlements at the end of the 1990s indicated that there were no cases of extreme poverty or starvation (except in the case of pathological families), but deprivation and an acute lack of money were evident. The term “survival level” meant the limitation or even inability to help children get a start in life and seriously reduces the life activity of the unemployed. Lack of money for telephone, transit, or newspapers hinders the search for work and reduces the possibility of finding work to a much greater extent than is the case in cities¹⁵.

At that time, the official sources of livelihood for the former state farm workers were: unemployment benefits, various forms of welfare payments, school meals for children, official periodic, casual, seasonal work, and finally pensions from older family members. Former state farm workers took on various jobs to earn money. Unofficial sources of income included trade and smuggling in border areas, black market work, poaching, theft, etc. Respondents participating in the CBOS survey indicated two factors perpetuating poverty: “lack of work and lack of support and care from the state”¹⁶. When answering the question what are the barriers to getting out of poverty, they mentioned factors such as unemployment, low pension and disability benefits, lack of state support, among others.

High unemployment in the voivodship at that time was the greatest challenge and the most difficult problem not only for the government and local authorities, but also for the whole society. When the State Agri-

¹⁴ K. Gorlach (ed.), *Raport o rozwoju społecznym. Polska 2000. Rozwój obszarów wiejskich*, UNDP, Warszawa 2000, p. 53.

¹⁵ M. Falkowska, *Zasięg biedy i postrzegania ludzi biednych w Polsce*, CBOS Serwis Informacyjny, wrzesień 2000, p. 100.

¹⁶ *Ibidem*, p. 90.

cultural Farms collapsed, the inhabitants of these communities were particularly severely affected by the economic and social consequences of the ongoing transformation of the political system. The intensity of unemployment and poverty in the “post-pegeer” settlements was much higher than in other environments. Residents of former state-owned farms (PGRs) manifested greater difficulties and adaptation awkwardness than the unemployed residents of rural or urban areas affected by job cuts and changes in employment conditions. Particularly dangerous was (and still is) the phenomenon of poverty inheritance and dependence on social assistance. In families of the unemployed, successive generations of young people and children grow up, who may soon, having no prospects for work and a decent life, become recipients of social assistance. Children and young people from poor and unemployed backgrounds enter their adult life with the burden of “stranger”, “worse”¹⁷. According to the research conducted by E. Tarkowska and K. Korzeniewska¹⁸ the problems of young people from former pegeer villages, the threat of poverty “inheritance” and marginalization on the one hand, and the aspirations and educational and professional perspectives on the other hand, are an inseparable part of the problems faced by these communities on a daily basis.

For many years now, the Agricultural Property Agency of the State Treasury, as the legal successor of the liquidated State Agricultural Enterprises, has been implementing a program for creation of new jobs and social and professional activation of former State Agricultural Farm (PGR) inhabitants. The Agency has adopted the principle of multidirectional and diversified activity in the field of professional activation of former State Agricultural Farm employees. It results from the specificity of the transformation processes and the specificity of the environments which the activity concerns. It was also adopted as a principle to develop cooperation with institutions and organizations operating in the field of combating unemployment, as well as to support, as far as possible, various regional initiatives to create new jobs. These activities were multidirectional and included:

¹⁷ G. Gorzelak, B. Jałowicki, *Refleksje o strategiach lokalnych*, [in:] G. Gorzelak, B. Jałowicki (eds.), *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1998, p. 209.

¹⁸ E. Tarkowska, K. Korzeniewska, *Młodzież z byłych PGR-ów. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002, p. 19.

1. preservation and protection of jobs in sold or leased farms.
2. supporting the development of non-agricultural activities in small and medium-sized enterprises to create new jobs and to employ unemployed former State Agricultural Farm (PGR) employees and their family members.
3. supporting education of children and young people from the families of former State Agricultural Farms employees.

Since its establishment in March 1992, the Olsztyn Branch of the Agency has been cooperating with a number of institutions, which have undertaken various activities aimed at supporting the creation of new jobs and alleviating the effects of unemployment by taking actions aimed at local activation, which, in relation to the post-state farm community, can be defined as all forms and methods of activities designed to trigger initiative and actions of individuals, families, and social groups in these settlements to improve their social and material situation¹⁹. The activities undertaken to activate former state-owned farming estates were primarily focused on:

- the first of them was the creation of new jobs in the former state-owned farms (PGR) by creating opportunities to acquire new qualifications, improve them, retrain and create new jobs;
- community animation, which involved activities aimed at mobilizing residents to engage in various activities and projects for the benefit of the residential environment, i.e., involvement in the repair of infrastructure, care for the natural environment, and rebuilding social ties;
- socio-cultural activation, i.e. implementation of activities aimed at education, upbringing, and re-socialization of the post-peer community.

Despite such a wide range of activities, the inhabitants of former state farms cannot count on easy access to educational institutions. That is why, as a rule, they have a lower level of education than inhabitants of cities. This fact seriously limits their chances on the labor market. According to the essence of structural unemployment (characteristic for the Warminsko-Mazurskie Voivodeship), an unemployed person remains unemployed until he/she obtains new professional qualifications that are in demand in the restructuring economy of the region.

¹⁹ E. Psyk-Piotrowska, *Przejawy i cechy przedsiębiorczości na obszarach popegeerowskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, no. 4, p. 100.

Conclusion

According to L. Szelaǳ, “the sudden disappearance of the public sector in agriculture from the economic map of the warmińsko-mazurskie voivodeship, which in the past was a kind of strength (...) has exposed social problems that are virtually insurmountable”²⁰. The process of liquidation of State Agricultural Farms definitely led to the deterioration of living conditions of the region's inhabitants. In rural areas, PGRs were often the only place of work for the local community. Their closure caused the number of unemployed people in the region to increase dramatically. Pegeer housing estates built during the communist era were located far from larger urban agglomerations, isolated from the world, with limited transport links, and became a kind of trap that reduced employment opportunities²¹.

Of course, a comprehensive assessment of the consequences of the liquidation of PGRs is difficult or even impossible. For many years there has been a discussion about the reasons and effects of liquidation, about their role and effectiveness in the past, about the directions and pace of transformations. These disputes will probably not disappear for a long time, because there are different points of view, e.g., from the perspective of former employees of State Agricultural Farms and current users of post-state farm property, owners and tenants of this property, post-state farm communities or rural population²².

It should be concluded that the process of transformation of state agriculture did not bring the expected results. Contrary to earlier expectations, the realistic stage of privatization (economic privatization) is very slow, and the creation of new forms of management of post-state farm property has not led to an increase in their effectiveness and competitiveness²³. The restructuring of state-owned agriculture resulted in a significant loss of income by its former employees, which led to the fact that

²⁰ L. Szelaǳ, *Przedsięwzięcia olsztyńskiego Oddziału Agencji Własności Rolnej Karbu Państwa w zakresie przeciwdziałania społecznym problemom przekształceń własnościowych*, [in:] *Materiały z seminarium „10 lat działalności Oddziału terenowego Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Olsztynie”*, Olsztyn 2002, p. 11.

²¹ E. Tarkowska, *Młode pokolenie z byłych PGR-ów: Dziedziczenie biedy czy wychodzenie z biedy?* „Polityka Społeczna” 2006, no. 11-12, p. 14.

²² E. Niedzielski, *Powstanie, funkcjonowanie i likwidacja...*, op. cit., p. 126.

²³ W. Zgliński, *Przekształcenia restrukturyzacyjno-własnościowe Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz obecne zagospodarowanie obszarów popegeerowskich*, p. 25, https://archiwum.mrips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/Analizy/pgr/Zalacznik_pgr_1.pdf [9.07.2021].

unemployment became one of the key generators of the low position of the voivodeship on the economic map of the country.

In Warmia and Mazury, despite the passage of time, the post-state farm village is still perceived as a place that faces typical problems of impoverished areas - poor agriculture, low level of wealth, limited financial resources for job creation, shifting the responsibility to communes, which often cannot cope with these problems. The community in the "post-state farm" settlements is still characterized by a difficult professional, material and living situation. In J. Koral's opinion, the post-state farm settlements have become a kind of poverty enclaves, where the next generations, lacking proper models and economic background, copy the fate of their parents and grandparents, former employees of the state collective farms²⁴.

The socio-economic situation of these areas requires further constructive and effective solutions. There is a need for programs that will increase social and professional activity of the inhabitants of former state farms, change their mentality and help them break out of the vicious circle of poverty. These actions must be conducted on a long-term basis, because short-term and ad hoc help will practically not lead to any changes.

Bibliography

- Borowicz R., *Bezrobocie na wsi*, „Polityka Społeczna” 1993, no. 5/6, pp. 12-15.
- Diagnoza wybranych aspektów warunków życia środowisk popegeerowskich w województwie warmińsko-mazurskim*, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Regionalne Obserwatorium Terytorialne - Obserwatorium Polityki Społecznej, Olsztyn 2015.
- Domańska L., *Deprywacja potrzeb byłych pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej*, UMK, Toruń 2003.
- Falkowska M., *Zasięg biedy i postrzeganie ludzi biednych w Polsce*, CBOS Serwis Informacyjny, wrzesień 2000.
- Gorzelak G., Jałowiecki B., *Refleksje o strategiach lokalnych*, [in:] G. Gorzelak, B. Jałowiecki (eds.), *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1998.
- Halamska M., *Społeczne problemy osiedli popegeerowskich (raport z badań)*, IRWiR PAN, Warszawa 1998.
- Koral J., *Uwarunkowania bezrobocia popegeerowskiego na Warmii i Mazurach*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2013, no. 8, pp. 32-40.

²⁴ J. Koral, *Uwarunkowania bezrobocia...*, op. cit., p. 38.

- Libudzka A., *Warmia i Mazury po 25 latach. Rolniczy region z odkrytą na nowo historią*, <https://finanse.wp.pl/warmia-i-mazury-po-25-latach-rolniczy-region-z-odkryta-na-nowo-historia-6116263445665409a/>.
- Marks-Bielska R., *Byli pracownicy PGR jako „przeigrani” transformacji ustrojowej*, „Polityka Społeczna” 2005, no. 7, pp. 9-12.
- Niedzielski E., *Powstanie, funkcjonowanie i likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2017, vol. XIX(1), pp. 126-130.
- Psyk-Piotrowska E., *Przejawy i cechy przedsiębiorczości na obszarach popegeerowskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, no. 4, pp. 98-118.
- Gorlach K. (ed.), *Raport o rozwoju społecznym. Polska 2000. Rozwój obszarów wiejskich*, UNDP, Warszawa 2000.
- Rzeszutek J., *Działalność Oddziału Terenowego Agencji Nieruchomości Rolnych w Olsztynie*, [in:] R. Marks-Bielska, R. Kisiel (eds.), *Przemiany w rolnictwie i na obszarach wiejskich z udziałem Agencji Nieruchomości Rolnych na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego*, UWM, Olsztyn 2013.
- Sikorska A., *Bezrobocie na wsi*, „Rynek Pracy” 1994, no. 10, pp. 3-8.
- Sikora E., *(Nie)realne marzenia. Aspiracje życiowe młodzieży z osiedli byłych PGR-ów*, UWM, Olsztyn 2006.
- Szeląg L., *Przedsięwzięcia olsztyńskiego Oddziału Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w zakresie przeciwdziałania społecznym problemom przekształceń własnościowych*, [in:] *Materiały z seminarium „10 lat działalności Oddziału terenowego Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Olsztynie”*, Olsztyn 2002.
- Tarkowska E., Korzeniewska K., *Młodzież z byłych PGR-ów. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002.
- Tarkowska E., *Młode pokolenie z byłych PGR-ów: Dziedziczenie biedy czy wychodzenie z biedy?* „Polityka Społeczna” 2006, no. 11-12, pp. 13-16.
- Węgrzyn G., *Struktura wykształcenia a bezrobocie*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu” 1997, no. 751, pp. 56-66.
- Warecha J., *PGR Obrazy historii zlikwidowanych*, Oficyna Wydawnicza „Mówią Wieki” sp. z o.o., Warszawa 2018.
- Zgliński W., *Przekształcenia restrukturyzacyjno-własnościowe Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz obecne zagospodarowanie obszarów popegeerowskich*, https://archiwum.mrips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/Analizy/pgr/Zalacznik_pgr_1.pdf/.

Realizowanie koncepcji zrównoważonego rozwoju – dobre praktyki w wybranych polskich miastach

Współcześnie istotną cechą jest łączenie innowacyjnych schematów działania i postaw społecznych, metod oraz technik sprzyjających rozwojowi lokalnego środowiska społeczno-gospodarczego z procesami zrównoważonego rozwoju. Zdaniem M. Adamowicza i M. Zwolińskiej-Ligaj lepsze wykorzystanie wiedzy i innowacji w rozwoju lokalnych systemów może stanowić ważny element wzrostu ich konkurencyjności obszarów zarówno miejskich, jak i wiejskich¹. W obliczu potrzeby dążenia do zrównoważonego rozwoju przed miastami stoją liczne wyzwania dotyczące między innymi: właściwego wykorzystania zasobów, zieleni w mieście, gospodarowania odpadami, transportu, niekontrolowanej suburbanizacji, polaryzacji społecznej, a także efektywnego zarządzania aglomeracją. W wielu polskich miastach zauważyć można coraz bardziej nasilające się procesy urbanizacyjne, w związku z tym należy podkreślić, że coraz większa uwaga przykładana będzie do ich zrównoważonego rozwoju. W tym kontekście ważne jest, aby władze miasta prowadziły badania wśród swoich najważniejszych interesariuszy w celu poznania sposobu postrzegania przez nich wizerunku przypisywanego miastu, a także ich ustosunkowania do metod bieżącego zarządzania miastem, potencjału rozwojowego, rzeczywistości społeczno-gospodarczej oraz przyjmowanych strategii i programów rozwojowych². Dzięki temu władze miast będą mogli poznać opinie mieszkańców, które będą źródłem cennych informacji podczas budowania wizerunku miasta oraz podejmowania ważnych dla jego rozwoju decyzji.

* mgr Ewelina Kurowicka-Roman, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: kurowickaewelina@gmail.com

¹ M. Adamowicz, M. Zwolińska-Ligaj, *The „Smart Village” as a Way to Achieve Sustainable Development in Rural Areas of Poland*, „Sustainability” 2020, nr 12.

² M. Adamowicz, M. Zwolińska-Ligaj, *Wizerunek i tożsamość miasta jako instrument wzmacniania jego atrakcyjności i procesów rozwoju na przykładzie miasta Biała Podlaska*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2019, nr 1(75), s. 117.

Dane zaprezentowane przez ONZ wskazują, iż do 2030 r. 60% ludności na świecie będzie żyło w miastach³. W Polsce ten pułap został już osiągnięty. Kluczowymi ośrodkami życia gospodarczego, kulturalnego, społecznego oraz politycznego w każdym państwie są miasta, gdyż powstaje w nich zasadnicza część efektów gospodarowania, zaś prosperowanie w znaczące sposób oddziałuje na otaczające tereny⁴. Obecnie miasta muszą zwrócić się w stronę zrównoważonych rozwiązań, które będą stymulować wzrost gospodarczy i zachęcać do wybierania stylu życia bardziej opartego na wykorzystywaniu na zasobach odnawianych. Z tego powodu ogromne znaczenie zaczyna pełnić zarządzanie miastami w sposób zrównoważony, czyli tworzący z miasta miejsce przyjazne dla jego mieszkańców i środowiska, ale również szanujący prawo przyszłych pokoleń do realizacji potrzeb w zblizonym obszarze i dotyczącym na przykład dostępu do czystego powietrza czy też wody pitnej.

Właściwe realizowanie zadań i kompetencji miast w dziedzinie zarządzania zrównoważonym rozwojem może wywierać pożądany wpływ na ochronę środowiska w ujęciu nie tylko lokalnym, ale także regionalnym i międzynarodowym. System planowania rozwoju inteligentnego miasta jest sposobem na osiągnięcie zrównoważonego rozwoju, korzyści gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Zadania miast w zakresie ochrony środowiska będą sprzyjać rozwiązywaniu problemów środowiskowych. Ważną rolę w przeciwdziałaniu ekologicznym zagrożeniom pełnią w dużej mierze organy rządowej administracji ogólnej i naczelne organy państwa, gdyż stwarzają warunki, które nakazują osiąganie zamierzonych standardów jakości środowiska.

Odkąd coraz większa liczba ludności skupia się na obszarach miejskich, tereny zieleni stają się niezwykle ważne, zaś zainteresowanie tą tematyką rośnie. Według raportu *Husqvarna Group Global Garden Report* Polacy potrzebują w swoim mieście: ścieżek rowerowych 56%, miejsc parkingowych 52%, terenów zielonych 51%, atrakcji kulturalnych 23%, placów, deptaków 16%⁵. Można wywnioskować, iż tereny zieleni mają znaczące oddziaływanie na otoczenie środowiska miejskiego i stanowią szansę na jego rozwój.

³ K. Prandecki, K. Nawrot, M. Wawrzyński, *Nowe centrum i nowe peryferia połowy XXI wieku*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” 2013, nr 2, s. 69.

⁴ M. Adamowicz, M. Zwolińska-Ligaj, *Wizerunek...*, op. cit., s. 99.

⁵ Globalny Raport Ogrodniczy Husqvarna 2012, <https://www.wrp.pl/globalny-raport-ogrodniczy-husqvarna-2012-23-ludzkosci-do-2050-roku-zamieszka-w-miastach/> [28.07.2020].

Rozważania zawarte powyżej wskazują, że zasada zrównoważonego rozwoju odgrywa ogromną rolę w funkcjonowaniu polskich miast. Priorytetowym celem organów administracji samorządowej powinno być dążenie do zrównoważonego rozwoju na wszystkich płaszczyznach swojej aktywności. Polskie miasta starają się dbać o środowisko podczas realizowania zadań publicznych. Inteligentne miasta budowane powinny być na bazie zasady zrównoważonego rozwoju i zapewniać tereny zielone swoim mieszkańcom, co przyczyniać się będzie do podnoszenia komfortu życia. Ważne jest również zadbanie o rozwój ekologicznych form transportu miejskiego i zarządzanie zasobami naturalnymi i odpadami. Zaprezentowane i omówione w artykule przykłady związane ze sprzyjającym środowisku działaniem miast przyczyniają się do zachowania równowagi przyrodniczej i szeroko pojętej ochrony środowiska. Należy zauważyć, iż koncepcja *smart city* jest jednym z istotnych instrumentów z zakresu zrównoważonego rozwoju miast. W Polsce zyskuje ona na popularności. Wykorzystywanie założeń tej koncepcji prowadzi do rozwoju miasta przyjaznego dla człowieka i środowiska.

Artykuł składa się z trzech części. Pierwsza z nich koncentruje się na przedstawieniu zarysu koncepcji zrównoważonego rozwoju. W drugiej części skupiono się na dobrych praktykach i inicjatywach realizowanych przez wybrane miasta w zakresie zrównoważonego rozwoju. Natomiast w trzeciej części opracowania ukazano koncepcję *smart city* jako instrumentu sprzyjającego idei zrównoważonego rozwoju. Artykuł kończy podsumowanie zawierające syntezę prowadzonych analiz w zakresie zrównoważonego rozwoju miast.

Zarys koncepcji zrównoważonego rozwoju miasta

Problematyka zrównoważonego rozwoju ma interdyscyplinarny charakter i znajduje się w kręgu zainteresowań badawczych socjologów, inżynierów, filozofów, urbanistów oraz prawników⁶. Rozważania na temat zrównoważonego rozwoju rozpocząć należy od stwierdzenia Komisji Brundtland, które zostało zawarte w raporcie „Nasza wspólna przyszłość”: „na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich

⁶ A.M. Graczyk, *Gospodarowanie odnawialnymi źródłami energii w ekonomii rozwoju zrównoważonego. Teoria i praktyka*, Wrocław 2019, s. 32.

zaspokojenie”⁷. Dokument ten podkreśla ścisły związek pomiędzy środowiskiem i rozwojem. Stopniowo szersze rozpatrywanie problemów związanych z koncepcją zrównoważonego rozwoju nastąpiło w 1972 r. na konferencji ONZ „Środowisko człowieka” w Sztokholmie, a także podczas Szczytu Rio+20 w Rio de Janeiro w 2012 r. Zasada zrównoważonego rozwoju została wyrażona w polskich przepisach prawa w art. 3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Zgodnie z definicją tam przedstawioną rozumie się przez to „rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”⁸. W polskich publikacjach termin „zrównoważony rozwój” jest stosowany zamiennie z pojęciami takimi jak: „ekorozwój” lub „rozwój stabilny”, „trwały” oraz „podtrzymywany”⁹.

Natomiast *Encyklopedia Zarządzania* w sposób ogólny definiuje zasadę zrównoważonego rozwoju jako „proces, który łączy obszary społeczno-gospodarcze, biorąc pod uwagę równowagę ekologiczną i ochronę środowiska”¹⁰. Według *Encyklopedii PWN* rozwój zrównoważony oznacza taki rozwój „społeczno-ekonomiczny współczesnych społeczeństw, polegający na zaspokajaniu ich potrzeb w taki sposób, aby nie zmniejszać możliwości zaspokajania potrzeb przyszłym pokoleniom”¹¹. Zasadę zrównoważonego rozwoju trafnie określa zdanie pochodzące z Raportu Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju z 1987 r. Nasza wspólna przyszłość: „zrównoważony rozwój to taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”¹².

⁷ Nasza wspólna przyszłość. Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, PWE, Warszawa 1991.

⁸ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2020 r. poz. 1219).

⁹ H. Rouba, *Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego*, [w:] T. Markowski, D. Stawasz (red.), *Ekonomiczne i Środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, UŁ, Łódź 2001, s. 205.

¹⁰ *Encyklopedia Zarządzania*, hasło: *Idea zrównoważonego rozwoju*, https://mfiles.pl/pl/index.php/Idea_zr%C3%B3wnowa%C5%BConego_rozwoju [5.01.2020].

¹¹ *Encyklopedia PWN*, hasło: *rozwój zrównoważony*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/rozwoj-zrownowazony;3969442.html> [5.01.2020].

¹² <https://www.gov.pl/web/rozwoj/zrownowazony-rozwoj> [9.05.2020].

Zdaniem M. Adamowicza kluczową koncepcją przy planowaniu i podnoszeniu rozwoju oraz prowadzeniu polityki w skali regionalnej jest koncepcja zrównoważonego rozwoju, która obejmuje równowagę celów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, a także zasad planowania oraz osiągania celów rozwojowych¹³. Zrównoważony rozwój składa się z wzajemnie współistniejących, sprzężonych i zależnych od siebie celów o charakterze:

1) ekologicznym (tj. trwałość podstawowych procesów przyrodniczych, zachowanie zasobów nieodnawialnych, poprawa obecnej jakości środowiska),

2) społecznym (m. in. zapewnienie równych szans dostępu do korzystania ze środowiska dla obywateli, zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń, poprawa lub zachowanie wysokiej jakości życia, szansa na zaspokojenie społecznych potrzeb, zapewnienie jednostkom równych szans rozwoju),

3) ekonomicznym (dotyczące trwałego rozwoju gospodarczego generującego strumień dochodu i oznaczającego realne podnoszenie stopy życiowej społeczeństw, warunków uczciwej konkurencji podmiotów gospodarczych w dostępie do zasobów ograniczonych, dynamicznego rozwoju jakościowo nowych procesów produkcyjnych i produktów w mniejszym stopniu zanieczyszczających środowisko naturalne),

4) politycznym (cele ekonomiczne wyznaczają pożądane kierunki polityki gospodarczej)¹⁴.

Istota zrównoważonego rozwoju związana jest z tworzeniem harmonijnej relacji pomiędzy człowiekiem a przyrodą¹⁵. Zgodnie z definicją B. Piontek istotą zrównoważonego rozwoju jest „zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez kształtowanie właściwych proporcji między kapitałem ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym”¹⁶. Działania ukierunkowane na tworzenie warunków dla zrównoważonego rozwoju powinny dotyczyć w szczególności:

¹³ M. Adamowicz, *Wsparcie rozwoju regionalnego w warunkach uczestnictwa Polski w Unii Europejskiej*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G” 2011, t. 98, z. 1, s. 62.

¹⁴ M. Adamowicz, M. Zwolińska-Ligaj, *Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2009, nr 2 (51), s. 19.

¹⁵ P. Jać, K. Zapolska, *Wspomaganie zarządzania zrównoważonym rozwojem polskich metropolii przy wykorzystaniu narzędzi „miasta inteligentnego”*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, z. 18, Białystok, s. 243.

¹⁶ B. Piontek, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, PWN, Warszawa

- ścisłej współpracy władz publicznych z obywatelami, organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami w upowszechnianiu i praktycznym wdrażaniu zasad zrównoważonego rozwoju;
- poprawy stanu środowiska przyrodniczego;
- promowania ekologicznych kierunków i form wybranych sfer aktywności mieszkańców;
- minimalizacji zużycia surowców naturalnych i emisji zanieczyszczeń oraz recyklingu;
- zmiany procesów produkcyjnych (technologie nowoczesne, bezpieczne ekologicznie);
- edukacji ekologicznej ludności, w tym zwłaszcza dzieci i młodzieży;
- ustanowienia systemów chronionych obszarów;
- pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych (krajowych i zagranicznych) na realizację proekologicznych przedsięwzięć¹⁷;
- wzrostu PKB i zapewnienia optymalnej ilości dóbr oraz poziomu usług;
- zaspokojenia podstawowych potrzeb społecznych mieszkańców;
- podnoszenia jakości życia i poprawy warunków pracy¹⁸.

Zgodne z Raportem Komisji Europejskiej miasto nie może być uznane za zrównoważone, gdy jego rozwój nie przebiega równolegle w obszarach społecznych i ekonomicznych, tym samym prowadząc do równoważenia tych sfer¹⁹. Do przejawów integracji trzech systemów społecznego, środowiskowego i gospodarczego można zaliczyć:

- równość społeczną i wspieranie walki z wykluczeniem społecznym, propagowanie rolnictwa ekologicznego, wspomaganie lokalnych gospodarstw rolnych;
- zapewnienie zdrowych i bezpiecznych warunków życia i pracy;
- zmianę priorytetów w użytkowaniu ziemi poprzez stworzenie miasta zwartej o niewielkim obszarze;
- promowanie transportu zrównoważonego, w którym główną rolę ma odgrywać rozbudowana sieć komunikacji publicznej i ruch rowerowy;

2002, s. 27.

¹⁷ D. Guzal-Dec, *Commune self-government in sustainable development of environmentally valuable areas*, „Studia Ekonomiczne i Regionalne” 2016, vol. 9, nr 3, s. 86.

¹⁸ L. Lewandowska, *Koncepcja miasta zrównoważonego i próby jej wdrożenia w europejskiej przestrzeni osadniczej*, [w:] K. Sadowy (red.), *Miasto – sztuka – nauka – gospodarka*, Biblioteka Res Publici Nowej Editors, Warszawa 2014.

¹⁹ V. Mega, *Our city, our future: towards sustainable development in European cities*, „Environment and Urbanization” 1996, vol. 8, nr 1.

- korzystanie w jak największym stopniu z odnawialnych źródeł energii, a także minimalizowanie wykorzystywania zasobów nieodnawialnych;
- zminimalizowanie negatywnego oddziaływania na środowisko poprzez zmniejszenie emisji dwutlenku węgla, a także ograniczenie występowania tzw. wysp ciepła;
- edukację ekologiczną, w tym promowanie recyklingu i czystych technologii, ale również przeciwdziałanie zbyt wysokiemu nastawieniu na konsumpcjonizm;
- podwyższanie świadomości ekologicznej, budowanie odpowiedzialności za środowisko naturalne, pomoc w zmianie zachowań na takie, które przyczyniają się do utrzymania dobrej jakości ekosystemów miejskich²⁰.

Celem zmian następujących w miastach jest zmierzanie w kierunku trwałego i zrównoważonego rozwoju. Kwestie dotyczące szeroko rozumianej ochrony środowiska stanowią jedną z komponentów wspomnianego rozwoju, na równi z kwestiami gospodarczymi oraz społecznymi. Podsumowując, ze zrównoważonym rozwojem wiąże się zarówno dbanie o potrzeby przyszłych pokoleń, jak i poprawa jakości życia obecnych mieszkańców. Ważne jest świadome korzystanie z zasobów środowiska, w taki sposób, aby możliwe było ich odbudowanie.

Dobre praktyki i inicjatywy w wybranych miastach

Białystok jest przykładem miasta wykorzystującego w swej infrastrukturze ekologiczne rozwiązania. Władze tego miasta zbudowały ekologiczne przystanki autobusowe i wiaty, które łagodzą następstwa zmian klimatu poprzez obniżanie temperatury, poprawę mikroklimatu oraz ograniczanie zjawiska tzw. „miejskiej wyspy ciepła”. Otoczone roślinnością przystanki wprowadzają zieleń w miejscach, gdzie jest najbardziej potrzebna, czyli w pasie drogowym i w miejscach oczekiwania na środki transportu. Rośliny posadzone wokół nich produkują w ciągu roku blisko 10 kilogramów tlenu, zmniejszają ilość pyłów zawieszonych i innych zanieczyszczeń oraz poprawiają jakość powietrza²¹. Rozwiązania ekologiczne

²⁰ L. Lewandowska, *Koncepcja miasta zrównoważonego i próby jej wdrożenia w europejskiej przestrzeni osadniczej*, [w:] K. Sadowy (red.), *Miasto – sztuka – nauka – gospodarka*, Biblioteka Res Publici Nowej Editors, Warszawa 2014.

²¹ *Zielone przystanki w Białymstoku*, <https://www.bialystok.pl/pl/wiadomosci/aktualnosci/zielone-przystanki-w-bialymstoku.html> [8.05.2020].

związane z tworzeniem zielonych przystanków pojawiły się w miastach, takich jak: Radom, Gdańsk, Kraków, Bydgoszcz.

Kolejnym polskim miastem, które dba o to, aby zmniejszyć zanieczyszczenie powietrza powodowane przez środki transportu jest Koszalin. Miejski Zakład Komunikacji w Koszalinie oddał do użytku pięć autobusów Volvo 7900 Hybrid oraz centrum przesiadkowe. Dzięki takiej inwestycji w niskoemisyjny tabor i infrastrukturę spółka chce zachęcić mieszkańców, aby częściej korzystali z komunikacji publicznej²². Są korzyści inwestowania w tego typu pojazdy, ponieważ jeden autobus hybrydowy emituje około blisko połowę mniej spalin w aniżeli autobusy z silnikiem diesla.

Miasto Bydgoszcz opracowało nowatorskie rozwiązanie w zakresie zrównoważonego rozwoju. W ramach projektu „Rewitalizacja Miejskich Przestrzeni Nadrzecznych” wypracowano pakiet zasad rewitalizacji miejskich przestrzeni nadrzecznych, tzn. jak powinien wyglądać wieloaspektowy, zrównoważony i efektywny proces rewitalizacji terenów towarzyszących ciekom wodnym. Powstała koncepcja programowo-przestrzenna określa ramy zrównoważonego rozwoju terenu całego parku i jego powiązań z miastem²³.

W Poznaniu w 2009 r. zorganizowano pierwsze szkolenia dla mieszkańców z zakresu ecodrivingu, czyli świadomej, umiejętnej i przyjaznej dla środowiska jazdy samochodem. Celem projektu „Eco Driving bezpiecznego Poznania” była zmiana zachowań oraz przyzwyczajzeń poznajskich kierowców, zwiększenie bezpieczeństwa uczestników ruchu drogowego, zmniejszenie obciążenia środowiska w mieście, ograniczenie agresji na drodze, a także poprawa komfortu akustycznego²⁴.

Rozwiązaniem sprzyjającym zmniejszeniu emisji spalin i ograniczeniu nadmiernego hałasu jest propagowanie komunikacji rowerowej. System rowerów miejskich funkcjonuje w 39 miastach, takich jak m. in. Białystok (BiKeR), Chorzów (Kajteroz), Szczecin (Bike_S), Warszawa (Verturilo), Lublin, Legnica, Poznań, Łódź, Wrocław²⁵. Sieć Nextbike

²² <https://www.portalsamorzadowy.pl/gospodarka-komunalna/piec-autobusow-hybrydowych-i-centrum-przesiadkowe-koszalin-jeszcze-bardziej-eko,135387.html> [9.05.2020].

²³ A. Rzeńca, *Zrównoważony rozwój miast*, [w:] A. Rzeńca (red.), *EkoMiasto#Środowisko. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*, wyd. UŁ, Łódź 2016, s. 49-61.

²⁴ *Miasta na drodze do zrównoważonego rozwoju*, https://www.pwc.pl/pl/biuro-prasowe/assets/miasto_szans_opisy_dobrych_praktyk.pdf [9.05.2020].

²⁵ I. Radziwon-Kamińska, *Realizacja zasady zrównoważonego rozwoju w miastach*, [w:] M. Niedziółka, B. Suchodolski (red.), *Współczesne problemy i wyzwania samorządu terytorialnego w Polsce*, wyd. Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach,

działa w Polsce od 2011 r. i jest liderem w dostarczaniu i prowadzeniu samoobsługowych wypożyczalni rowerów miejskich²⁶.

Przykładem jednej z dobrych inicjatyw w zakresie popularyzowania idei zrównoważonego rozwoju jest ogólnopolski konkurs o nazwie „Eco-Miasto”. To obecnie największy ekologiczny konkurs miejski, umożliwiający samorządom wymianę doświadczeń na temat realizowania działań na rzecz zrównoważonego rozwoju. W 6. edycji wzięło udział 46 miast nadsyłając 70 formularzy zgłoszeniowych. Rywalizowały w pięciu kategoriach, takich jak: gospodarka wodna, efektywność energetyczna budynków, mobilność zrównoważona, zielen miejska a jakość powietrza oraz gospodarka o obiegu zamkniętym. Laureatami w kategorii mobilność zrównoważona został Lublin i Niepołomice. Lublin jako miasto powyżej 100 tys. mieszkańców został nagrodzony za osiągnięcie 30% udziału taboru niskoemisyjnego we flocie transportu publicznego oraz za tworzenie infrastruktury sprzyjającej multimodalności, w tym za budowę infrastruktury pieszej i rowerowej, a także za ambitne plany osiągnięcia 50% udziału taboru niskoemisyjnego we flocie transportu publicznego²⁷. Lublin jest miastem, w którym znaczna część trolejbusów wyposażona jest w napęd hybrydowy, co pozwala na łatwe odłączenie pojazdu z sieci trakcyjnej i dalszą podróż poza nią. Jest to rozwiązanie korzystne w przypadku remontów ulic lub wypadków.

Miastem zrównoważonym można określić takie miasto, które tworzy przestrzeń przyjazną do życia. Zgodnie z Rankiem Polskich Miast Zrównoważonych Arcadis do jednych z najbardziej zrównoważonych polskich miast zaliczyć można kolejno miasta takie, jak: Warszawa (67,7%), Toruń (67,2%), Wrocław (67,2%), Poznań (66,6%), Lublin (66,6%), Bielsko-Biała (66,3%), Zielona Góra (65,1%), Rzeszów (64,6%). Raport ten szereguje polskie miasta pod względem zaangażowania w działania wpisujące się w ideę zrównoważonego rozwoju.

Siedlce 2019, s. 158.

²⁶ Strona internetowa Nextbike Polska, <https://nextbike.pl/> [9.05.2020].

²⁷ <http://www.eco-miasto.pl/wp-content/uploads/2019/11/ZNAMY-LAUREAT%C3%93W-KONKURSU-ECO-MIASTO-2018.pdf> [9.05.2020].

Tabela 1. Klasyfikacja ogólna Rankingu Polskich Miast Zrównoważonych Arcadis

Miejsce	Miasto	Wynik ogólny	Społeczeństwo	Miejsce	Środowisko	Miejsce	Gospodarka	Miejsce
1	Warszawa	67,74%	77,14%	1	47,62%	44	78,47%	1
2	Toruń	67,20%	65,71%	14	68,10%	8	67,80%	6
3	Wrocław	67,19%	74,05%	3	52,38%	37	75,13%	2
4	Poznań	66,59%	71,67%	7	55,24%	33	72,87%	3
5	Lublin	66,56%	76,43%	2	71,90%	4	51,33%	22
6	Bielsko-biała	66,31%	69,05%	12	77,62%	1	52,27%	19
7	Zielona Góra	65,06%	73,33%	6	72,38%	3	49,47%	27
8	Rzeszów	64,57%	71,67%	7	61,90%	20	60,13%	8
9	Jelenia Góra	64,30%	62,86%	21	72,86%	2	57,20%	11
10	Olsztyn	62,93%	70,24%	10	64,76%	13	53,80%	15

Źródło: *Ranking Polskich Miast Zrównoważonych Arcadis*, https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/landingi-editor-uploads/1k5HoUKb%2FRanking_Polskich_Miast_Zrownowazonych_2018.pdf [20.05.2021].

Powyższa tabela prezentuje 10 miast znajdujących się na szczycie klasyfikacji ogólnej Rankingu Polskich Miast Zrównoważonych Arcadis. Dane w niej zawarte pokazują zbieżność pomiędzy wynikami w obszarze społeczeństwo i gospodarka. Może to być dowodem, że prawidłowo funkcjonująca gospodarka w pewien sposób ułatwia zaspokajanie potrzeb mieszkańców (np. w zakresie budowania przyjaznej przestrzeni miejskiej, polepszenia warunków mieszkaniowych czy też dostępu do wysokiej jakości usług publicznych). Można zauważyć, iż miasta uzyskujące wysokie wyniki we wspomnianych dwóch obszarach znajdują się niżej w obszarze środowiska. W tym kontekście zasadne jest stwierdzenie, że istotnym problemem jest osiągnięcie równowagi pomiędzy wszystkimi trzema obszarami.

Zrównoważony rozwój i koncepcja *smart city*

Władze miast coraz częściej realizują działania mające na celu wykreowanie przestrzeni przyjaznej mieszkańcom z uwzględnieniem ochrony środowiska. *Smart city* to tzw. „miasto inteligentne” to koncepcja ukierunkowana na to, aby „miasta (obszary miejskie) były zarządzane nowocześnie przy wykorzystaniu środków technicznych, jakie oferują najnowsze technologie (w tym IT), zgodnie z zasadami ekologii, przy zachowaniu tendencji do oszczędności zasobów i uzyskiwania spodziewanych efektów”²⁸. We współczesnym świecie człowiek wykorzystuje nowe technologie w wielu dziedzinach swojego życia, w tym również pomagają one w odnoszeniu funkcjonalności miast. To wieloaspektowe podejście do rozwoju miast opiera się na rozwiązywaniu różnego rodzaju trudności, zasadzie zrównoważonego rozwoju, konkurencyjności przy jednoczesnym wykorzystaniu możliwości systemów informatycznych. Cechą charakteryzującą inteligentne miasto jest zastosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych, dobre zorganizowanie, racjonalność, postęp technologiczny, konkurencyjność na arenie międzynarodowej, nowoczesna infrastruktura w mieście, mobilność, otwartość i przyjazność dla mieszkańców²⁹. Komisja Europejska podkreśla, iż „w miastach europejskich powi-

²⁸ D. Stawasz, *Koncepcja „smart city” w teorii i praktyce zarządzania rozwojem miast*, [w:] D. Stawasz, D. Sikora-Fernandez (red.), *Zarządzanie w polskich miastach zgodnie z koncepcją smart city*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2015, s. 19.

²⁹ M. Zwolińska-Ligaj, D. Guzal-Dec, M. Adamowicz, *Koncepcja inteligentnego rozwoju lokalnych jednostek terytorialnych na obszarach wiejskich regionu peryferyjnego na przykładzie województwa lubelskiego*, „Wies i Rolnictwo” 2018, nr 2 (179), s. 252.

nien mieć miejsce zaawansowany postęp społeczny i środowiskowy, przy jednoczesnym utrzymaniu atrakcyjności ekonomicznej i wzroście gospodarczym opartym na zintegrowanym podejściu uwzględniającym wszystkie aspekty wzrostu zrównoważonego”³⁰.

Podsumowanie

Konkludując, należy zauważyć, że w wielu sferach życia ludzie przywiązują duże znaczenie do ochrony środowiska naturalnego. Organy administracji samorządowej poszukują rozwiązań umożliwiających wieloaspektowy rozwój przebiegający w zgodzie ze środowiskiem przyrodniczym. Wnioskiem płynącym z rozważań podjętych w artykule jest to, że badania prowadzone przez miasta nad jego wizerunkiem w oczach interesariuszy są istotnym źródłem poznania ich opinii oraz stosunku do metod i strategii zarządzania miastem. Tego typu działania mogą przyczynić się do zwiększenia potencjału rozwojowego miast i uaktualnienia realizowanych programów do oczekiwań mieszkańców, którzy będą mieli poczucie partycypowania w procesach decyzyjnych sprzyjających zrównoważonemu rozwojowi. Zawarte w artykule raporty wskazują, że idea zrównoważonego rozwoju w Polsce stale się rozwija, czego przykładem jest szereg inicjatyw realizowanych w szczególności przez większe miasta. Przeprowadzone analizy uwiadamiają wyzwanie, jakie stoi przed miastami, które polega na dążeniu do równowagi między wszystkimi obszarami zrównoważonego rozwoju.

Przykłady dobrych praktyk w zakresie zrównoważonego rozwoju prezentuje coraz więcej polskich miast. Ich analiza pozwala na stwierdzenie, że zachodzące zmiany klimatyczne powodują kształtowanie się podejścia opierającego się na odpowiedzialności za środowisko naturalne. Artykuł może przysłużyć się do refleksji nad ideą zrównoważonego rozwoju w miastach. W celu wnikliwego poznania niniejszej problematyki należy podjąć pogłębione badania, które mogłyby zawierać analizę porównawczą dobrych praktyk realizowanych w polskich i zagranicznych miastach.

Kluczową ideą koncepcji zrównoważonego rozwoju jest harmonizacja działań w obszarze ekologii, polityki społecznej i gospodarki. Założenia wynikające z zasady zrównoważonego rozwoju sprzyjają zachowa-

³⁰ European Commission, *Cities of Tomorrow: Challenges, Visions, Ways Forward*, Publications Office of the European Union, European Commission-Directorate General for Regional Policy, Luxembourg 2011, s. 10-11.

niu gatunków roślin i zwierząt oraz naturalnych siedlisk. Skuteczna realizacja zasady zrównoważonego rozwoju w Polsce uwarunkowana jest wieloma czynnikami. Należą do nich między innymi normy prawne, które stanowią źródło wdrażania oraz stosowania zasady zrównoważonego rozwoju. Są one zawarte w prawie wspólnotowym, ale również w regulacjach krajowych państw należących do Unii Europejskiej.

Bibliografia

- Adamowicz M., *European concept of bioeconomy and its bearing on practical use*, „Economic and Regional Studies” 2014, nr 7(4).
- Adamowicz M., *Wsparcie rozwoju regionalnego w warunkach uczestnictwa Polski w Unii Europejskiej*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G” 2011, t. 98, z. 1.
- Adamowicz M., Zwolińska-Ligaj M., *Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2009, nr 2(51).
- Adamowicz M., Zwolińska-Ligaj M., *The „Smart Village” as a Way to Achieve Sustainable Development in Rural Areas of Poland*, „Sustainability” 2020, nr 12.
- Adamowicz M., Zwolińska-Ligaj M., *Wizerunek i tożsamość miasta jako instrument wzmacniania jego atrakcyjności i procesów rozwoju na przykładzie miasta Biała Podlaska*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2019, nr 1(75).
- Biznes na rzecz zrównoważonych miast*, „Analiza tematyczna” 2014, nr 2, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2014/07/Analiza-tematyczna-Biznes-na-rzecz-zr%C3%B3wnowa%C5%BConych-miast.pdf/>.
- Encyklopedia PWN*, hasło: *rozwój zrównoważony*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/rozwój-zrownowazony;3969442.html/>.
- Encyklopedia Zarządzania*, hasło: *Idea zrównoważonego rozwoju*, https://mf-iles.pl/pl/index.php/Idea_zr%C3%B3wnowa%C5%BConego_rozwoju/.
- European Commission, *Cities of Tomorrow: Challenges, Visions, Ways Forward*, Publications Office of the European Union, European Commission-Directorate General for Regional Policy, Luxembourg 2011.
- Globalny Raport Ogrodniczy Husqvarna 2012*, <https://www.wrp.pl/globalny-raport-ogrodniczy-husqvarna-2012-23-ludzkosci-do-2050-roku-zamieszka-w-miastach/>.
- Graczyk A.M., *Gospodarowanie odnawialnymi źródłami energii w ekonomii rozwoju zrównoważonego. Teoria i praktyka*, Wrocław 2019.
- Guzal-Dec D., *Commune self-government in sustainable development of environmentally valuable areas*, „Studia Ekonomiczne i Regionalne” 2016, vol. 9, nr 3.
- <http://www.eco-miasto.pl/wp-content/uploads/2019/11/ZNAMY-LAUREAT%C3%93W-KONKURSU-ECO-MIASTO-2018.pdf/>.
- <https://www.gov.pl/web/rozwoj/zrownowazony-rozwoj/>.
- <https://www.portalsamorzadowy.pl/gospodarka-komunalna/piec-autobusow-hybrydowych-i-centrum-przesiadkowe-koszalin-jeszcze-bardziej-eko,135387.html/>.

- Jać P., Zapolska K., *Wspomaganie zarządzania zrównoważonym rozwojem polskich metropolii przy wykorzystaniu narzędzi „miasta inteligentnego”*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, z. 18.
- Lewandowska L., *Koncepcja miasta zrównoważonego i próby jej wdrożenia w europejskiej przestrzeni osadniczej*, [w:] K. Sadowy (red.), *Miasto – sztuka – nauka – gospodarka*, Biblioteka Res Publici Nowej Editors, Warszawa 2014.
- Mega V., *Our city, our future: towards sustainable development in European cities*, „Environment and Urbanization” 1996, vol. 8, nr 1.
- Miasta na drodze do zrównoważonego rozwoju*, https://www.pwc.pl/pl/biuro-prasowe/assets/miasto_szans_opisy_dobrych_praktyk.pdf.
- Nasza wspólna przyszłość*, Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, PWE, Warszawa 1991.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 13 kwietnia 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2018 poz. 799).
- Piontek B., *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Prandecki K., Nawrot K., Wawrzyński M., *Nowe centrum i nowe peryferia połowy XXI wieku*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” 2013, nr 2.
- Radziwon-Kamińska I., *Realizacja zasady zrównoważonego rozwoju w miastach*, [w:] M. Niedziółka, B. Suchodolski (red.), *Współczesne problemy i wyzwania samorządu terytorialnego w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2019.
- Ranking Polskich Miast Zrównoważonych Arcadis*, <https://www.arcadis.com/pl/polska/raporty-i-opracowania/ranking-polskich-miast-zrownwazonych/>.
- Rouba H., *Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego*, [w:] T. Markowski, D. Stawasz (red.), *Ekonomiczne i Środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2001.
- Rzeńca A., *Zrównoważony rozwój miast*, [w:] A. Rzeńca (red.), *EkoMiasto#Środowisko. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Stawasz D., *Koncepcja „smart city” w teorii i praktyce zarządzania rozwojem miast*, [w:] D. Stawasz, D. Sikora-Fernandez (red.), *Zarządzanie w polskich miastach zgodnie z koncepcją smart city*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2015.
- Strona internetowa Nextbike Polska, <https://nextbike.pl/>.
- Zielone przystanki w Białymstoku*, <https://www.bialystok.pl/pl/wiadomosci/aktualnosci/zielone-przystanki-w-bialymstoku.html/>.
- Zwolińska-Ligaj M., Guzał-Dec D., Adamowicz M., *Koncepcja inteligentnego rozwoju lokalnych jednostek terytorialnych na obszarach wiejskich regionu peryferyjnego na przykładzie województwa lubelskiego*, „Więś i Rolnictwo” 2018, nr 2(179).

Finansowanie instalacji fotowoltaicznych w Polsce

Inwestycje ekologiczne to bardzo ważny element polityki Unii Europejskiej w kontekście rozwoju zrównoważonego państw członkowskich oraz poszczególnych regionów. Wartości ekologiczne stanowią jeden z priorytetów działania Wspólnoty. W Polsce funkcjonują publiczne programy pomocowe wspierające rozwój inwestycji o charakterze ekologicznym. Szczególnym rodzajem takich inwestycji są instalacje fotowoltaiczne. Beneficjentem programów pomocowych mogą być gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa a także rolnicy jako wyodrębniona grupa społeczna. W niniejszym referacie przedstawione zostaną poszczególne przykłady programów wspierających osoby, które decydują się na zakup i montaż instalacji fotowoltaicznych. Dokonana zostanie również charakterystyka każdego z nich. Celem przybliżenia istoty problemu, zaprezentowano również samą ideę instalacji fotowoltaicznej.

Energia odnawialna w ogniwach fotowoltaicznych

J.B. Say był pierwszym przedstawicielem ekonomii klasycznej, który dostrzegł problem zanieczyszczenia środowiska. W swojej pracy *Traktat o ekonomii politycznej* stwierdził, że zarówno produkcja, jak i konsumpcja są przekształceniem materii, a nieuchronnym skutkiem tego przekształcenia jest generowanie do przyrody odpadów. Efektem ubocznym przetwarzania zasobów w dobra finalne, zarówno inwestycyjne, produkcyjne, jak i konsumpcyjne są zanieczyszczenia. Ponieważ możliwości naturalnej asymilacji odpadów oraz regeneracji środowiska są ograniczone, dochodzi do jego degradacji. Pojawiają się efekty zewnętrzne o charakterze negatywnym, których źródłem są zakłócenia funkcji pełnionych przez środowisko przyrodnicze. Nadmierne obciążenie ekosystemu skutkami zmian cywilizacyjnych, doprowadziło do sytuacji, w której ochrona środowiska (zarówno w skali lokalnej jak i globalnej) stała się konieczno-

* PhD Magdalena Jarczok-Guzy, College of Finance, University of Economics in Katowice / dr Magdalena Jarczok-Guzy, Kolegium Finansów, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, ORCID: 0000-0001-9373-1264, e-mail: magdalena.jarczok-guzy@uekat.pl

ścią. Przez ochronę środowiska należy rozumieć zespół działań mających na celu nie tylko racjonalne kształtowanie środowiska i gospodarowanie jego zasobami, ale także przeciwdziałanie powstawaniu zanieczyszczeń lub zapobieganie ich szkodliwym wpływom na otoczenie, oraz przywracanie środowiska przyrodniczego lub jego elementów do stanu umożliwiającego pełnienie przez nie swoich funkcji. Ochrona nie ogranicza się jedynie do ekonomizacji działań związanych z eksploatacją zasobów oraz do wykonywania zadań o charakterze naprawczo – odtworzeniowym. Obejmuje ona także ochronę przed uciążliwościami i zagrożeniami, uwzględniając przy tym takie uboczne produkty rozwoju gospodarczego, jak hałas i wibracje, szkodliwe odpady lub promieniowanie, które to niekorzyści wpływają na przyrodę, zdrowie i komfort życia społeczeństwa¹.

Jednym z podstawowych powodów, które skłaniają do poszukiwania alternatywnych, proekologicznych źródeł energii, jest to, że rozwój gospodarczy świata znacznie wcześniej napotka barierę tolerancji środowiska na zanieczyszczenia niż barierę braku surowców. Zwyczajowo źródła energii dzieli się na odnawialne i nieodnawialne. Źródła nieodnawialne obejmują energie zawartą w kopalnych paliwach mineralnych, takich jak: węgiel kamienny i brunatny, gaz ziemny, ropa naftowa. Źródła te występują w ilościach skończonych, tempo ich eksploatacji rosło gwałtownie w ubiegłym stuleciu, w efekcie ich zasoby zostały poważnie zużożone. Odnawialne źródła energii charakteryzują się tą szczególną właściwością, że ich wykorzystanie w danym miejscu nie ogranicza ogólnie dostępnych zasobów energii: promieniowania słonecznego, wiatru, rzek, pływów i prądów morskich, biomasy. Odnawialne zasoby energii utrzymują się na stałym poziomie i tak długo, jak długo będzie istniał Układ Słoneczny wraz z Ziemią, nie ulegną wyczerpaniu. Wyróżnia się trzy zasadnicze rodzaje odnawialnych źródeł energii:

- 1) energię promieniowania Słońca,
- 2) energię wnętrza Ziemi (energia geotermalna),
- 3) energię ruchów planetarnych (energia przyływów i odpływów mórz)².

W fotoogniwach wykorzystuje się zjawisko fotoelektryczne, które polega na uwalnianiu elektronów walencyjnych z wiązań atomowych

¹ M. Kożuch, *Subsydiowanie ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2015, nr 8, s. 73.

² P. Prusaczyk, *Inwestycje ekologiczne w odnawialne źródła energii w przedsiębiorstwie na przykładzie Polski*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2014, nr 27, s. 100.

w kryształach półprzewodnikowych. Półprzewodnikiem w ogniwie najczęściej jest krzem. Atom krzemu, posiada 14 elektronów w tym 4 walencyjne. Oznacza to, że atom może oddać lub przyjąć dodatkowe 4 elektrony. Krzem występujący w fazie ciekłej przechodząc do fazy stałej ulega krystalizacji. W kryształach takim każdy atom posiada z sąsiadującym atomem wspólny elektron walencyjny. W kryształach krzemu pięć atomów tworzy komórkę elementarną. Jeden bazowy i cztery dodatkowe, które dzielą z nim elektrony walencyjne. Tak więc kryształ stałego krzemu składa się z poukładanych obok siebie pięcioatomowych komórek elementarnych. Tak ułożone atomy tworzą siatkę krystaliczną³.

Dofinansowanie ze środków publicznych przedsięwzięć służących ograniczaniu emisji powinno uwzględniać efekty ekologiczne. Efekt ekologiczny można wyrazić w postaci wycenionych pieniężnie kosztów (efektów) zewnętrznych. W definiowaniu efektów zewnętrznych stosuje się dwa podejścia. Jedno z nich dotyczy charakteru relacji między podmiotami, a drugie koncentruje się na niedoskonałości (braku) rynków. Zgodnie z pierwszym podejściem, dla definiowania efektów zewnętrznych istotne znaczenie ma wpływ działań jednych podmiotów na funkcje użyteczności lub funkcje produkcji innych podmiotów. Zgodnie z drugim podejściem, definicja efektów zewnętrznych przyjmuje brzmienie: efekty zewnętrzne występują wówczas, gdy w gospodarce opartej na zdecentralizowanych procedurach regulacyjno-optymalizacyjnych występują niedostateczne bodźce do tworzenia efektywnych rynków i czynników produkcji, co prowadzi do sytuacji, w której równowaga rynkowa nie spełnia warunków optymalności Pareto⁴.

Finansowanie inwestycji ekologicznych

Ekoinnowacje stały się jednym z kluczowych priorytetów Unii Europejskiej dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Dlatego jej wiodące dokumenty takie jak „Europe 2020”, „Innovation Union” i „Resource-Efficient Europe” rozpoznały potrzebę zwiększenia inwestycji i zidentyfikowały instrumenty oraz zasoby do wykorzystania w realizacji tego celu. Jako inicjatywę przewodnią strategii „Europe 2020” zaprojektowano Europę efektywnie korzystającą z zasobów przede wszystkim w celu ula-

³ Działanie efektu fotowoltaicznego na poziomie atomowym, www.fotowoltaika.com.pl [18.06.2021].

⁴ A. Graczyk, Ocena efektywności dofinansowania działań proekologicznych podejmowanych na poziomie województwa, „Barometr Regionalny” 2016, tom 14, nr 4, s. 121.

twienia przejścia na gospodarkę niskoemisyjną, wzrost efektywnego gospodarowania zasobami i oddzielenie wzrostu gospodarczego od wykorzystania zasobów. Podczas gdy bardziej rygorystyczne normy ochrony środowiska z pewnością pobudzą ekoinnowacje, konieczne jest również zwiększenie stabilności i pewności inwestycji i innowacyjność. Nowy plan działania w zakresie ekoinnowacji (EcoAP) ma zatem wspierać innowacje, które zmniejszą presję na środowisko i ułatwią wprowadzanie innowacyjnych produktów na rynek. Kluczową częścią tego wysiłku jest mobilizacja instrumentów finansowych wspierających małe i średnie przedsiębiorstwa⁵.

W ciągu ostatniego dziesięciolecia odnotować można rozwój przedsięwzięć proekologicznych w Polsce, mających na celu ochronę: niekorzystnych zmian klimatu, zasobów naturalnych, zanieczyszczenia powietrza, bioróżnorodności gatunkowej. Z tego też względu coraz więcej współczesnych przedsiębiorstw podejmuje się realizacji inwestycji na rzecz ochrony środowiska. Wiadomym jest, iż realizacja takich działań wymaga znacznych nakładów finansowych. W związku z tym istotnego znaczenia nabiera proces ich finansowania. Finansowanie przedsięwzięć z zakresu polityki ekologicznej dynamicznie rozwija się na rynku usług finansowych. Wyniki, jakie osiąga Polska w tym segmencie rynku, są konsekwencją skutecznego i zintegrowanego systemu finansowania tworzonego na początku lat 90. XX wieku. Podstawę tego systemu stanowią celowe fundusze ekologiczne – Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) oraz fundusze wojewódzkie (Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej – WFOŚiGW), które są rozwinięciem roli państwa w finansowaniu działań z zakresu ochrony środowiska. System ten współtworzą inwestorzy, a wspierają i uzupełniają m.in. banki komercyjne udzielające pożyczek i kredytów. Stanowi on integralną część systemu finansowego państwa, obejmując swym zakresem zbiór zasad i przepisów określających sposoby, tryb gromadzenia i redystrybucji środków pieniężnych na przedsięwzięcia proekologiczne. Został on ukształtowany przed integracją Polski z Unią Europejską i oparty na odmiennej filozofii i źródłach prawa. W polskim prawie działalność na rzecz ochrony środowiska ukierunkowana jest na efekty środowiskowe,

⁵ A. Szulewska-Remi, Z. Foltynowicz, *Options for financing Eco-innovation available to enterprises*, „Business and non-profit organizations facing increased competition and growing customers' demands” 2016, vol. 15, s. 189.

gdzie przepisy unijne charakteryzują się podejściem technologicznym. Oznacza to zobowiązanie użytkowników środowiska do bezwzględnego respektowania standardów produktowych i emisyjnych. W praktyce wsparcie przedsięwzięć proekologicznych skierowane jest zarówno do tych uczestników rynku, których działalność w negatywny sposób wpływa na środowisko naturalne, jak i do tych, którzy z jednej strony dążą do poprawy istniejącego stanu, z drugiej zaś mają na celu przeciwdziałanie negatywnym skutkom, które dopiero mogą nastąpić⁶.

Rynek pasywnych paneli fotowoltaicznych w Polsce oferuje różne modele różnych producentów krajowych i zagranicznych. Niektórzy dystrybutorzy sugerują, że na rynku krajowym produkowane panele są lepiej zaprojektowane, a instalacja lepiej dostosowana do stosunkowo surowych polskich zim niż panele z importu. Dystrybutorzy również podkreślają, że lepiej jest dostępny serwis konserwacyjno-remontowy rodzimych pasywnych paneli słonecznych, co nie zawsze ma miejsce w przypadku importowanego sprzętu. Wytwarzanie energii słonecznej obejmuje instalacje przyłączone do sieci i poza siecią, choć w Polsce pierwsza fala instalacji ograniczała się do paneli słonecznych służących do podgrzewania wody i była wspierana przez dotacje z Unii Europejskiej⁷.

Programy finansowania inwestycji fotowoltaicznych w Polsce

Program priorytetowy „M ó j P r ą d ” stanowi unikatowy na dotychczasową skalę w Polsce, instrument dedykowany wsparciu rozwoju energetyki prosumenckiej, a konkretnie wsparcia segmentu mikroinstalacji fotowoltaicznych (PV). Celem programu jest zwiększenie produkcji energii elektrycznej z mikroinstalacji fotowoltaicznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Beneficjentami programu są Osoby fizyczne wytwarzające energię elektryczną na własne potrzeby, które mają zawartą umowę kompleksową regulującą kwestie związane z wprowadzeniem do sieci energii elektrycznej wytworzonej w mikroinstalacji. Dofinansowanie przybiera formę dotacji do 50% kosztów kwalifikowanych mikroinstalacji

⁶ R. Turek, *Rola Banku Ochrony Środowiska w krajowym systemie finansowania przedsięwzięć proekologicznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej” 2017, nr 28, t. 2, s. 114.

⁷ A. Klepacka, W. Florkowski, K. Wójcik, *Issues of Country of Origin, Market Incentives, and Recycling in Opinions of Passive Solar Collector Owners*, „Problems of World Agriculture” 2018, vol. 18, nr 3, s. 165.

wchodzącej w skład przedsięwzięcia nie więcej niż 5 tys. zł na jedno przedsięwzięcie. Nabór wniosków odbywa się w trybie konkursowym. Składane wnioski są punktowane. Punktacja nie wpływa na pomniejszenie dotacji. Kryterium punktowe zostało wprowadzone, ponieważ środki na finansowanie inwestycji pochodzą z Unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji CO₂ (EU ETS). Ustawa o systemie zarządzania emisjami gazów cieplarnianych i innych substancji, która reguluje przedmiotowy obszar nakłada obowiązek rankingowania wspieranych projektów. Przydzielane punkty pozwalają tworzyć ranking na dziennych listach przekazywanych do akceptacji ministra ds. energii. W przypadku wyczerpania dostępnego budżetu programu, danego dnia Wnioskodawcy z dolnych pozycji listy rankingowej mogą nie otrzymać dofinansowania. Dotacje udzielone w ramach programu Mój Prąd korzystają ze zwolnienia z podatku dochodowego. Oznacza to, że otrzymanych środków podatnik nie jest obowiązany wykazać w zeznaniu rocznym PIT. W sytuacji zakupu instalacji na kredyt i opłacenia faktury bezpośrednio przez bank, można przedstawić potwierdzenie z banku o zapłaceniu faktury lub oświadczenie Wykonawcy, że jego faktura została zapłacona w całości. O dotację w ramach programu Mój Prąd można ubiegać się tylko jeżeli kredyt był udzielony na warunkach komercyjnych. Ten sam zakres rzeczowy nie może być dofinansowany ze środków publicznych np. z pożyczki preferencyjnej, programów UE⁸. Wśród dokumentów potrzebnych do złożenia wniosku znajduje się:

- kopia faktury za dostawę i montaż instalacji fotowoltaicznej,
- dowód zapłaty faktury/oświadczenie o dokonanej wpłacie,
- zaświadczenie Operatora Sieci Dystrybucyjnej potwierdzające datę przyłączenia instalacji PV do sieci wraz z numerem Punktu Poboru Mocy, w którym go zainstalowano,
- oświadczenie o samodzielnym montażu instalacji (tylko w przypadku gdy instalacja jest montowana samodzielnie, przy założeniu posiadania niezbędnych kwalifikacji),
- pełnomocnictwo – jeśli wniosek składany jest w imieniu osoby fizycznej ubiegającej się o dofinansowanie.

Drugim programem publicznego dofinansowania instalacji fotowoltaicznych jest program „Czyste powietrze”. Jest on skierowany dla właścicieli lub współwłaścicieli jednorodzinnych budynków mieszkalnych, lub wydzielonych w budynkach jednorodzinnych lokali miesz-

⁸ www.mojprad.gov.pl [18.06.2021].

kalnych z wyodrębnioną księgą wieczystą przy czym przeciętny miesięczny dochód na jednego członka ich gospodarstwa domowego nie przekracza kwoty: 1400 zł w gospodarstwie wieloosobowym lub 1960 zł w gospodarstwie jednoosobowym. Program umożliwia dofinansowanie wymiany starych i nieefektywnych źródeł ciepła na paliwo stałe na nowoczesne źródła ciepła spełniające najwyższe normy, oraz przeprowadzenia niezbędnych prac termomodernizacyjnych budynku. Dotacja może wynosić do 30000 zł dla podstawowego poziomu dofinansowania i 37000 zł dla podwyższonego poziomu dofinansowania. Koszty kwalifikowane odnoszą się do zakupu/montażu oraz odbioru i uruchomienia mikroinstalacji fotowoltaicznej (panele fotowoltaiczne z niezbędnym oprzyrządowaniem) – wymaganym elementem instalacji są liczniki dwukierunkowe (koszt licznika nie jest kosztem kwalifikowanym). Beneficjent może się starać o zwrot 50% kosztów, ale nie więcej niż w kwocie 5000 zł⁹.

Kolejnym programem pomocowym o charakterze publicznym jest „Agroenergia” skierowany do rolników, którego celem jest zwiększenie produkcji energii ze źródeł odnawialnych w sektorze rolnym. Beneficjentem może być osoba fizyczna będąca właścicielem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych, których łączna powierzchnia użytków rolnych zawiera się w przedziale od 1 ha do 300 ha oraz co najmniej rok przed złożeniem wniosku prowadząca osobiście gospodarstwo lub osoba prawna prowadząca działalność rolniczą lub działalność gospodarczą w zakresie usług rolniczych. Nabór wniosków odbywa się w trybie ciągłym. Dofinansowanie obejmuje instalacje fotowoltaiczne, elektrownie wiatrowe oraz pompy ciepła służące zaspokajaniu własnych potrzeb energetycznych. Wnioskodawcy o mocy zainstalowanej większej niż 10 kW oraz nie większej niż 50 kW. Najważniejsze warunki dofinansowania są następujące:

- przedsięwzięcie nie może być rozpoczęte przed dniem złożenia wniosku o dofinansowanie,
- dofinansowanie wypłacane jest w formie refundacji po zakończonej inwestycji.
- urządzenia muszą być instalowane jako nowe, wyprodukowane w ciągu 24 miesięcy przed montażem.
- dofinansowanie nie może być udzielone na instalacje sfinansowane lub realizowane z innych środków publicznych¹⁰.

⁹ www.czystepowietrze.gov.pl [19.06.2021].

¹⁰ www.nfosigw.gov.pl [19.06.2021].

Innym publicznym programem dofinansowania instalacji fotowoltaicznych jest program „Energia Plus” skierowany do polskich przedsiębiorstw. Przedsiębiorcy są tutaj rozumiani zgodnie z definicją ustawy z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców wykonujący działalność gospodarczą. Celem programu jest zmniejszenie negatywnego oddziaływania przedsiębiorstw na środowisko, w tym poprawa jakości powietrza, poprzez wsparcie przedsięwzięć inwestycyjnych. Przy składaniu wniosku beneficjent powinien przedłożyć następujące dokumenty:

- pełnomocnictwo do podpisywania wniosków jeżeli dokumenty nie są podpisywane zgodnie z reprezentacją,
- pozwolenie zintegrowane lub inne wymagane zezwolenia w tym pozwolenie na wprowadzanie gazów i pyłów,
- uproszczony schemat technologiczny,
- sprawozdanie finansowe za ostatnie trzy lata poprzedzające rok złożenia wniosku,
- opinia biegłego i raport z badania sprawozdania finansowego za ostatnie trzy lata poprzedzające rok złożenia wniosku,
- sprawozdanie statystyczne według wzoru F-01 (lub inne) za wykonany okres sprawozdawczy bieżącego roku,
- statut albo umowa spółki,
- udokumentowanie źródeł finansowania (w zależności od formy prawnej podmiotu oraz źródła finansowania należy przedstawić dokument/y potwierdzające pełne zbilansowanie źródeł finansowania),
- studium wykonalności, sporządzone zgodnie z „Instrukcją sporządzania Studium Wykonalności dla przedsięwzięcia ubiegającego się o dofinansowanie ze środków NFOŚiGW”,
- model finansowy projektu w edytowalnej formie elektronicznej z aktywnymi formułami (w formacie *.xls),
- informacje na formularzu stanowiącym załącznik nr 1 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 marca 2010 r. w sprawie zakresu informacji przedstawianych przez podmiot ubiegający się o pomoc de minimis (Dz. U. Nr 53, poz. 311, z późn. zm.) (w przypadku jeśli wniosek przewiduje pomoc de minimis),
- informacje na formularzu stanowiącym załącznik nr 1 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 marca 2010 r. w sprawie zakresu informacji przedstawianych przez podmiot ubiegający się o pomoc inną niż pomoc de minimis lub pomoc de minimis w rolnictwie lub rybołówstwie (Dz. U. Nr 53, poz. 312 z późn. zm.) (w przypadku jeśli wniosek przewiduje pomoc inną niż de minimis),

- załącznik, w którym wnioskodawca wykazuje zgodność wnioskowanego dofinansowania ze wszystkimi warunkami właściwego aktu prawa unijnego lub krajowego (w przypadku jeśli wniosek przewiduje pomoc inną niż wskazana w pkt. 11 lub pkt. 12)¹¹.

Dotacje dla przedsiębiorstw będą również udzielane w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko. Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej prowadził nabór wniosków o dofinansowanie projektów polegających na budowie lub przebudowie instalacji do wytwarzania energii elektrycznej w instalacjach wykorzystujących energię promieniowania słonecznego o mocy zainstalowanej powyżej 2 MW. Odbyło się osiem konkursów w ramach poddziałania 1.1.1 *Wspieranie inwestycji dotyczących wytwarzania energii z odnawialnych źródeł wraz z podłączeniem tych źródeł do sieci dystrybucyjnej/przesyłowej*, Programu Infrastruktura i Środowisko 2014-2020. O wsparcie mogli ubiegać się przedsiębiorcy – wytwórcy energii z odnawialnych źródeł energii. Budżet konkursu wynosił 80 mln zł. Maksymalny udział dofinansowania w wydatkach kwalifikowanych na poziomie projektu był ustalany zgodnie z przepisami pomocy publicznej, nie więcej niż 85%. Łączna wartość wsparcia ze środków publicznych (ze wszystkich źródeł) dla jednego przedsiębiorcy na jeden projekt nie mogła przekraczać 15 mln euro¹².

Osoby fizyczne mogą korzystać również dofinansowań w ramach programu „Stop smog”. Jednak aby móc starać się o dotacje z tego programu konieczne jest zamieszkiwanie w gminie objętej tym programem. Są to gminy położone na obszarze, gdzie obowiązuje tzw. uchwała antysmogowa, o której mowa w art. 96 ust. 1 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Dotacje dla mieszkańców są przyznawane na wymianę lub likwidację wysokoemisyjnych źródeł ciepła na niskoemisyjne, termomodernizację jednorodzinnych budynków mieszkalnych, podłączenie do sieci ciepłowniczej lub gazowej¹³.

Inną formą wsparcia inwestorów fotowoltaiki w Polsce jest tzw. ulga termomodernizacyjna stanowiąca tzw. wydatki publiczne pośrednie polegające na możliwości odliczenia od dochodu wydatków na ściśle określone ustawą przedsięwzięcia. Przepisy korzystania z ulgi reguluje art. 26h ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od

¹¹ Ibidem.

¹² www.funduszeuropejskie.gov.pl [19.06.2021].

¹³ www.czystepowietrze.gov.pl [19.06.2021].

osób fizycznych oraz art. 11 ustawy z dnia 9 listopada 2018 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne. Ulga przysługuje podatnikowi, który jest właścicielem lub współwłaścicielem budynku mieszkalnego jednorodzinnego. Przedsięwzięciem termomodernizacyjnym jest:

- ulepszenie, w wyniku którego następuje zmniejszenie zapotrzebowania na energię dostarczaną na potrzeby ogrzewania i podgrzewania wody użytkowej oraz ogrzewania do budynków mieszkalnych;
- ulepszenie, w wyniku którego następuje zmniejszenie strat energii pierwotnej w lokalnych sieciach ciepłowniczych oraz zasilających je lokalnych źródłach ciepła, jeżeli budynki mieszkalne, do których dostarczana jest z tych sieci energia; spełniają wymagania w zakresie oszczędności energii, określone w przepisach prawa budowlanego, lub zostały podjęte działania mające na celu zmniejszenie zużycia energii dostarczanej do tych budynków;
- wykonanie przyłącza technicznego do scentralizowanego źródła ciepła, w związku z likwidacją lokalnego źródła ciepła, w wyniku czego następuje zmniejszenie kosztów pozyskania ciepła dostarczanego do budynków mieszkalnych;
- całkowita lub częściowa zamiana źródeł energii na źródła odnawialne lub zastosowanie wysokosprawnej kogeneracji¹⁴.

Kwota odliczenia, która nie znalazła pokrycia w dochodzie (przychodzie) podatnika za rok podatkowy, podlega odliczeniu w kolejnych latach, nie dłużej jednak niż przez 6 lat, licząc od końca roku podatkowego, w którym poniesiono pierwszy wydatek. Kwota odliczenia nie może przekroczyć 53000 zł w odniesieniu do wszystkich realizowanych przedsięwzięć termomodernizacyjnych w poszczególnych budynkach, których podatnik jest właścicielem lub współwłaścicielem. Jeśli podatnik nie zrealizuje przedsięwzięcia termomodernizacyjnego w terminie trzyletnim, jest on obowiązany do zwrotu ulgi, co oznacza doliczenie kwot uprzednio odliczonych z tego tytułu do dochodu (przychodu) za rok podatkowy, w którym upłynął trzyletni termin¹⁵.

Innym rodzajem ulgi podatkowej na wydatki związane z zakupem instalacji fotowoltaicznych jest ulga inwestycyjna skierowana

¹⁴ www.podatki.gov.pl [19.06.2021].

¹⁵ Ibidem.

wyłącznie do rolników. Podatnikom przysługuje ulga inwestycyjna z tytułu wydatków poniesionych na:

- budowę lub modernizację budynków inwentarskich, które służą do chowu, hodowli i utrzymywania zwierząt gospodarskich oraz obiektów, które służą ochronie środowiska,
- zakup i zainstalowanie deszczowni, urządzeń melioracyjnych i urządzeń zaopatrzenia gospodarstwa w wodę, urządzeń do wykorzystywania na cele produkcyjne naturalnych źródeł energii (wiatru, biogazu, słońca, spadku wód) jeżeli wydatki te nie zostały sfinansowane w całości lub w części z udziałem środków publicznych¹⁶.

Na podstawie art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym ulga inwestycyjna nie przysługuje jeżeli wydatki poniesione na budowę instalacji fotowoltaicznej zostały sfinansowane preferencyjnymi kredytami, pożyczkami czy dotacjami pochodzącymi ze środków publicznych. Decyzję o przyznaniu ulgi inwestycyjnej przyznaje wójt (burmistrz, prezydent). W przypadku skorzystania z ulgi rolnej nie można wystąpić o dofinansowanie z programu Mój Prąd¹⁷.

Podsumowanie

Reasumując, dostępnych w Polsce form wsparcia inwestorów w instalacje fotowoltaiczne jest bardzo wiele. Każdy z nich skierowany jest do określonej grupy beneficjentów i dostosowany do niej. Do dyspozycji przedsiębiorcy mają oprócz tradycyjnych form finansowania omówionych w niniejszym referacie, gwarancje bankowe, z których mogą korzystać przedsiębiorcy. Można zatem korzystnie ocenić system finansowania instalacji fotowoltaicznych w Polsce. Pozostaje jedynie kwestia odpowiedniego zachęcenia i przekonania Polaków do inwestycji w źródła energii odnawialnej.

Bibliografia

- Graczyk A., *Ocena efektywności dofinansowania działań proekologicznych podejmowanych na poziomie województwa*, „Barometr Regionalny” 2016, t. 14, nr 4, s. 121-127.
- Klepacka A., Florkowski W., Wójcik K., *Issues of Country of Origin, Market Incentives, and Recycling in Opinions of Passive Solar Collector Owners*, „Problems of World Agriculture” 2018, vol. 18, nr 3, s. 165-172.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ www.mojprad.gov.pl [18.06.2021].

- Kożuch M., *Subsydiowanie ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2015, nr 8, s. 70-89.
- Prusaczyk P., *Inwestycje ekologiczne w odnawialne źródła energii w przedsiębiorstwie na przykładzie Polski*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2014, nr 27, s. 99-107.
- Szulewska-Remi A., Foltynowicz Z., *Options for financing Eco-innovation available to enterprises*, „Business and non-profit organizations facing increased competition and growing customers’ demands” 2016, vol. 15, s. 185-202.
- Turek R., *Rola Banku Ochrony Środowiska w krajowym systemie finansowania przedsięwzięć proekologicznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej” 2017, nr 28, t. 2, s. 113-126.

Netografia:

www.fotowoltaika.com.pl/.
www.mojprad.gov.pl/.
www.czystepowietrze.gov.pl/.
www.nfosigw.gov.pl/.
www.funduszeuropejskie.gov.pl/.
www.podatki.gov.pl/.

Szanse i zagrożenia w handlu społecznościowym

*Jedną z najważniejszych reguł,
jakich należy się nauczyć w inwestowaniu,
jest to, żeby nie robić nic,
ale to absolutnie nic, chyba że jest coś do zrobienia.*

[James B. Rogers, Jr. (Jim Rogers)
„The man in the bow tie”]

W ciągu ostatnich lat można zaobserwować rozwój zjawiska współdzielenia. Na wzrost jego popularności mają wpływ przede wszystkim: postęp technologiczny w sektorze ICT, wzrost znaczenia sektora usług, spadek zaufania społeczeństwa do instytucji państwa, kryzys dotcomów w 2001 r., kryzys w 2008 r., pandemia COVID-19 (w odniesieniu do niektórych podmiotów) oraz szeroko rozumiane zmiany społeczno-kulturowe. Współdzielenie definiowane jest jako czynność polegająca na udostępnianiu posiadanych zasobów innym, a także na przyjmowaniu zasobów niebędących naszą własnością. Jeżeli ktoś współdzieli zasoby – oznacza to, że udostępnia je innym osobom. Takie praktyki obserwowane są głównie w branży turystycznej, transportowej, modowej, gastronomicznej, ale coraz częściej wykorzystywane są również w branży finansowej tworząc nową erę finansów. Jednym z przykładów wykorzystywania koncepcji współdzielenia umiejętności i doświadczeń w branży finansowej jest handel społecznościowy. Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji handlu społecznościowego oraz wskazanie pozytywnych i negatywnych aspektów tej działalności. W artykule wykorzystano metodę krytyki i analizy piśmiennictwa oraz metodę badania dokumentów.

Handel społecznościowy w ujęciu definicyjnym

Prawidłową analizę handlu społecznościowego należy rozpocząć od zdefiniowania podstawowych pojęć z nim związanych, przede wszystkim: handlu, rynku finansowego, brokera i tradera.

* dr Justyna Ziobrowska, Uniwersytet Wrocławski, e-mail: justyna.ziobrowska@uwr.edu.pl

E. Garbacik definiuje handel „jako wyodrębnioną działalność w procesie cyrkulacji, mającą na celu zawodowe pośrednictwo w wymianie towarowej”¹. Podobną definicję proponuje A. Wakar, który stwierdza, że „najbardziej ogólnie handel można określić jako pośredniczenie pomiędzy wytwórcami i konsumentami”². Zbliżoną definicję przedstawia również L. Bücher wskazując, że handel ma za zadanie pośredniczenie między producentem a konsumentem, a w tej roli może on uzasadnić swe istnienie tylko tym, że usługi świadczy społeczeństwu lepiej i taniej aniżeli to mogło mieć miejsce bez niego³. Zatem przez handel należy rozumieć proces gospodarczy polegający na sprzedaży, czyli na wymianie dóbr i usług na pieniądze, bądź na inne towary lub usługi (handel wymienny).

Drugim pojęciem, które wymaga wyjaśnienia jest rynek finansowy. Jest to rodzaj rynku, na którym dokonywany jest ogół transakcji kupna i sprzedaży instrumentów finansowych. Na rynku finansowym można kupić lub sprzedać akcje, czyli własnościowe papiery wartościowe, obligacje np. skarbowe, jedną walutę za drugą czy kontrakty terminowe na stopę procentową lub opcję walutową⁴.

Trudno natomiast o jasną definicję pojęcia broker. Zajmuje się on różnego rodzaju działaniami na rynku finansowym. Jest to osoba fizyczna, prawna lub jednostka nieposiadająca osobowości prawnej. Do jej kluczowych zadań należy pośredniczenie w imieniu i za upoważnieniem innych osób w transakcjach kupna i sprzedaży papierów wartościowych, produktów, usług itp. Broker zarabia więc na prowizji od transakcji na rzecz zlecniodawcy⁵.

Traderem określa się natomiast osobę, która inwestuje na giełdzie. Przedmiotem działania inwestora są instrumenty finansowe, które są bardzo zróżnicowane. W ich skład wchodzi: akcje giełdowe, indeksy, obligacje korporacyjne i obligacje skarbu państwa, ETF’y, TFI i wiele innych.

¹ E. Garbacik, *Obrót towarowy w ustroju socjalistycznym*, „Zeszyty Naukowe WSE w Krakowie” 1961, nr 16, s. 18.

² E. Wakar, hasło: *Teoria handlu*, [w:] *Encyklopedia handlowa*, „Handel Wewnętrzny” 1961, nr 6, s. 113.

³ K. Bücher, *Der deutsche Buchhandel und die Wissenschaft*, cyt. za T. Kłapkowskiem, *Handel rolniczy – podstawy aprowizacji*, Kraków 1947, s. 3.

⁴ M. Wypych, *Finanse i instrumenty finansowe*, Absolwent, Łódź 2001, s. 15.

⁵ <https://businessinsider.com.pl/poradnik-finansowy/kim-jest-broker-i-czym-sie-zajmuje/p65tz2m> [25.08.2021].

Inwestycje tradera realizowane są głównie za pośrednictwem domu maklerskiego (za wyjątkiem kupowania surowców, np. złota czy platyny, w formie fizycznej), którym często jest bank korporacyjny⁶.

Inwestowanie i handel to dwa różne sposoby, za pomocą których można osiągać zyski na rynkach finansowych. Tradycyjne inwestowanie na rynkach finansowych działa tak, że inwestor samodzielnie podejmuje decyzje odnośnie zakupu lub sprzedaży aktywów. Następnie za pośrednictwem brokera lub maklera przesyła zlecenia na rynek. Ponadto, regularnie monitoruje wyniki swojej strategii, ewentualnie dopasowując ją do zmieniających się warunków rynkowych. Z drugiej strony stosowane są fundusze inwestycyjne, gdzie inwestor powierza swoje środki w zarząd menedżerowi funduszu, a ten obraca nimi otrzymując w zamian prowizję. Można przyjąć, że handel społecznościowy to coś, pomiędzy tradycyjnym inwestowaniem na rynku finansowym a funduszami inwestycyjnymi⁷. To proces, który łączy w sobie inwestowanie i handel. Prywatni inwestorzy za pomocą platformy dzielą się pomysłami handlowymi. Wchodzą w interakcje, obserwują wyniki handlowe innych profesjonalistów i przeprowadzają dyskusje na temat sytuacji rynkowych w czasie rzeczywistym⁸. Budowana i gromadzona w ten sposób wiedza zbiorowa jest w stanie wspierać inwestycje pojedynczego użytkownika, przenosząc go na poziom niedostępny w przypadku indywidualnych decyzji. Inwestorzy tworzą wspólnotę współpracy, która stanowi podstawę gospodarki współdzielenia, a platformę handlu społecznościowego można określić jako platformę współpracy⁹. Współdzielenie w przypadku handlu społecznościowego polega na udostępnianiu posiadanych strategii inwestycyjnych innym, a także na przyjmowaniu strategii niebędących naszą własnością. Proces działania na platformie handlu społecznościowego przedstawiono na *Rys. 1*. Obecnie jest to bardzo przejrzysty proces pozbawiony wielu zobowiązań administracyjnych.

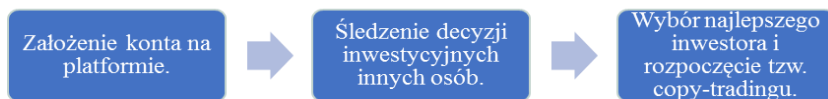
⁶ <https://www.fxmag.pl/co-to-jest/trader> [25.08.2021].

⁷ <https://www.gpwinfostrefa.pl/czym-jest-social-trading-handel-spolecznosciowy/> [22.08.2021].

⁸ <https://www.trusted-broker-reviews.com/pl/social-trading/> [26.08.2021].

⁹ Gospodarka współdzielenia – oznacza modele biznesowe, w których działalność odbywa się dzięki pośrednictwu platform współpracy, tworzących ogólnie dostępny rynek czasowego korzystania z dóbr lub usług, często dostarczanych przez osoby prywatne.

Rys. 1. Proces działania na platformie handlu społecznościowego

Źródło: Opracowanie własne.

Korzystając z platform handlu społecznościowego, przedsiębiorca może uzyskać atrakcyjny zwrot z inwestycji, który jest lepszy niż większość produktów finansowych banków. Inteligentne platformy pozwalają przedsiębiorcy zarządzać ryzykiem i inwestować kapitał według różnych kryteriów. Ruchy danego inwestora mogą być kopiowane w całości lub tylko w odniesieniu do kilku wybranych inwestycji. Inwestor pasywny podejmuje decyzję, czy strategię inwestycyjną będzie kopiować tylko od jednego gracza czy kilku. Korzysta z opcji *copy-trading*, która umożliwia inwestorowi pasywnemu automatyczne “kopiowanie” transakcji inwestora aktywnego, korzystającego z tej samej platformy. Dzięki temu możliwe jest przenoszenie wyników inwestycyjnych do własnego portfela. Inwestor-naśladowca (pasywny) może w każdej chwili przerwać daną operację i przyjąć inną strategię. Co ważne, zakładając konto na platformie handlu społecznościowego, nie tylko otrzymuje się możliwość podglądania decyzji inwestycyjnych innych graczy, lecz także udziela się zgody na to, by inni powielali nasze ruchy na rynku inwestycyjnym (w pewnym sensie również stajemy się inwestorem aktywnym).

Przegląd platform umożliwiających handel społecznościowy

Pierwsze platformy do handlu społecznościowego pojawiły się ponad dziesięć lat temu wraz z postępującą informatyzacją rynków finansowych, jednak model współpracy inwestora aktywnego (dostawcy sygnałów) z inwestorem pasywnym istnieje od wielu lat. W książce „Market Wizards” Jacka Schwagera można było przeczytać o inwestorach, którzy już w latach 80-tych zarządzali funduszami swoich znajomych. Pozyskane w ten sposób środki inwestowali na giełdzie w te same papiery wartościowe, co swoje własne środki. Zarabiali otrzymując procent od wypracowanych zysków. Można powiedzieć, że byli oni prekursorami idei handlu

społecznościowego¹⁰. Obecnie inwestorzy pasywni mają do wyboru wiele różnych platform, z których oferty mogą korzystać. Dzięki dużej konkurencji mają dostęp do stosunkowo niskich prowizji i atrakcyjnych modeli rozliczeniowych. Wiele platform, które umożliwiają spotkania dostawcom i odbiorcom sygnałów wykorzystuje program MetaTrader 4 oraz MetaTrader 5, które mają wbudowane funkcjonalności śledzenia sygnałów i replikacji transakcji¹¹. W Tabeli 1. przedstawiono wybrane platformy handlu społecznościowego.

Platformy, które umożliwiają obserwowanie zachowań graczy udostępniających swoje sygnały transakcyjne oraz ich naśladowanie są dodatkową zachętą do założenia rachunku inwestycyjnego u brokera udostępniającego takie rozwiązanie. Czasami zarabiają same na sobie, pobierając prowizję od skopiowanych transakcji. Umożliwiają inwestowanie we wszystko to, co udostępniają brokerzy – waluty, kontrakty CFD na surowce, akcje, indeksy itd. Najbardziej popularny jest rynek Forex, czyli globalny, najpłynniejszy, całodobowy rynek walutowy.

Tabela 1. Wybrane platformy handlu społecznościowego

Nazwa platformy	Siedziba i data założenia	Liczba aktywnych klientów	Główny nadzór
eToro	Izrael, 2007 r.	Ponad 20 milionów	FCA
XM	Cypr, 2009 r.	Ponad 5 milionów	CySEC, FCA, BaFin, CNMV, MNB, CONSOB, KNF, FI, AFM
NAGA	Cypr, 2015 r.	Ponad 1 milion	FCA, CySEC
ZuluTrade	Grecja, 2007 r.	Brak aktualnych danych	FCA

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z platform opisanych w tabeli.

Jedną z najbardziej popularnych i najszybciej rozwijających się platform handlu społecznościowego jest eToro, która powstała w 2007 r. Na platformie zarejestrowanych jest ponad 20 milionów użytkowników, któ-

¹⁰ J. Schwager, *Market Wizards. Interviews with Top Traders*, John Wiley & Sons, 2013, s. 83.

¹¹ <https://www.gpwinfostrefa.pl/czym-jest-social-trading-handel-spolesznosciowy/> [26.08.2021].

rzy dzielą się swoimi strategiami inwestycyjnymi. Inwestorzy mogą kopiować działania tych użytkowników, którzy odnieśli największy sukces. Użytkownicy mogą z łatwością kupować, przechowywać i sprzedawać aktywa, a także monitorować swój portfel w czasie rzeczywistym oraz dokonywać transakcji w dowolnym momencie¹². eToro umożliwia dostęp do dostawców sygnałów operujących na rynku forex, giełdzie, kryptowalutach, indeksach oraz giełdach towarowych, co wyróżnia go spośród konkurencji oferującej zauważalnie węższy zakres instrumentów finansowych. W pierwszym kwartale 2021 r. na platformie zarejestrowało się 3,1 miliona nowych użytkowników. Dla porównania w całym 2020 r. było to 5,2 milionów nowych zarejestrowanych użytkowników. Liczba transakcji na platformie przekroczyła 210 milionów w I kwartale, a wzrost wynikał głównie z popytu detalicznego na akcje, szczególnie w pierwszych dwóch miesiącach roku¹³. Do końca 2021 r. eToro planuje uruchomić aplikację eToro Money i kartę debetową w Wielkiej Brytanii i UE. Aplikacja bezpośrednio połączy się z rachunkami inwestycyjnymi użytkowników na eToro i umożliwi im natychmiastowe wpłaty i wypłaty, a także dodatkowe usługi finansowe. Ponadto, eToro dodaje regularnie nowe kryptowaluty, aby zaspokoić rosnące zapotrzebowanie klientów i jeszcze bardziej zwiększyć dywersyfikację swoich klas aktywów.

Kolejną, najbardziej doświadczoną platformą, jeżeli chodzi o handel społecznościowy i zakres funkcji jest XM, która istnieje od 2009 r. i zdobyła bardzo zaufaną reputację jako dobrze uregulowany broker oferujący atrakcyjne platformy handlowe. XM umożliwia przede wszystkim handel za pośrednictwem platform transakcyjnych MT4 i MT5. Możliwe jest zaangażowanie inwestorów w handel społecznościowy na niektórych z ponad 1200 aktywów, które są dostępne do handlu¹⁴.

Platformą, która oferuje ponad 950 narzędzi wspierających handel społecznościowy jest NAGA. Wystarczy przejść do rankingu traderów w serwisie, wyszukać ich według rentowności, ROI, liczby Auto-Kopiujących i innych kryteriów, następnie wybrać odpowiedniego tradera i rozpocząć „auto-kopiowanie” aktywności tradera. Podstawą sprawnego funkcjonowania platformy jest jej własna kryptowaluta – Nagacoin.

¹² www.etoro.com [25.08.2021].

¹³ <https://www.fxmag.pl/artykul/najnowsze-wyniki-finansowe-etoro-platforma-wskazuje-przyspieszony-wzrost-ponad-3-mln-nowych-uzytkownikow-w-i-kwartale-2021> [26.08.2021].

¹⁴ www.xm.com [19.08.2021].

ZuluTrade to narzędzie, które pozwala połączyć cenne informacje pochodzące z rynku z realizacją transakcji, poprzez przetwarzanie ich i natychmiastowe zawieranie transakcji. ZuluTrade jest platformą stworzoną z myślą o inwestorach, którzy chcą rozpocząć swoją działalność na rynku walutowym i jednocześnie szukają strategii, dzięki której będą mogli wypracować zysk, nawet jeśli nie są zaawansowanymi traderami. Broker daje im dostęp do rynku forex, a także do rynku kontraktów CFD i kryptowalut. ZuluTrade w przeciwieństwie do tradycyjnych brokerów pozwala traderom łączyć się z dowolną platformą transakcyjną. Inwestorzy, którzy chcieliby mieć dostęp do sygnałów pochodzących z rynku forex, mogą ściągnąć aplikację Forex Trading Apps. Narzędzie automatycznie realizuje wybrane przez tradera sygnały transakcyjne, co pozwala inwestować bez konieczności całodobowego monitorowania rynku. Użytkownicy ZuluTrade uzyskują dostęp do informacji na temat tego, z których sygnałów najczęściej korzystają inni traderzy, możliwość dywersyfikacji ryzyka, dostęp do licznych strategii oraz możliwość automatycznego dostosowania wielkości transakcji realizowanej przez dostawcę sygnału do oczekiwanego poziomu.

Przedstawiono tylko kilka wybranych platform, ale należy pamiętać, że rynek walutowy jest obecny na całym świecie i dotyczy szerokiego spektrum walut a na platformach handlu społecznościowego są obecni inwestorzy z całego świata.

Zalety i wady handlu społecznościowego

Handel społecznościowy można określić jako rewolucję w stosunku do konserwatywnych strategii inwestycyjnych. Jak każdy przewrót kryje w sobie zarówno zalety, jak i wady, które przedstawiono w *Tabeli 2.* a omówiono w dalszej części artykułu.

Tabela 2. Główne zalety i wady handlu społecznościowego

Zalety	Wady
Dostęp do wiarygodnych informacji handlowych	Brak samodzielnego myślenia
Zarabianie na inwestowaniu, bez wiedzy na temat rynków finansowych	Niepewny zysk
Uczenie się i zarabianie jednocześnie	Psychiczny dyskomfort
Budowanie społeczności inwestorów	Dodatkowe koszty
Prosty system rozliczeniowy	Wiele niewiadomych inwestycji

Źródło: Opracowanie własne.

Dla wielu inwestorów handel społecznościowy może stanowić atrakcyjną alternatywę dla tradycyjnego inwestowania lub funduszy inwestycyjnych. Jedną z głównych zalet handlu społecznościowego jest dostęp do wiarygodnych informacji handlowych i związana z tym wygoda inwestowania. Początkujący inwestorzy nie muszą samodzielnie analizować rynku, dzięki czemu oszczędzają dużo czasu. Ich analiza ogranicza się do wyboru dostawcy sygnałów, z którego usług będą korzystać, odpowiedniej konfiguracji portfela inwestycyjnego oraz okresowego monitorowania rentowności replikowanych strategii i wyników inwestycyjnych. Istnieją różne opcje do wyboru. Do podstawowych należą: przedsiębiorcy kraju, rynki, zysk, i czas zysku. Można również wybrać wyszukiwanie zaawansowane, w którym pojawi się więcej kryteriów. Na profilu przedsiębiorcy można zobaczyć rzeczywiste statystyki portfela i strategii inwestycyjnej. Na większości platform statystyki wyświetlane są bardzo przejrzyste i każdy inwestor może ocenić ryzyko i strategię handlową. Inwestorzy mają duży wybór strategii inwestycyjnych, które będą replikować. Stopień ich zróżnicowania wykracza znacznie ponad to, co oferuje silnie regulowany rynek funduszy inwestycyjnych¹⁵. Fundusze inwestycyjne bardzo rzadko posługują się krótką sprzedażą lub inwestują w papiery wartościowe z wykorzystaniem dźwigni finansowej, podczas gdy w przypadku dostawców sygnałów, nie istnieją restrykcyjne regulacje ograniczające spektrum dostępnych narzędzi i instrumentów inwestycyjnych. Dzięki temu istnieje większy wachlarz dostępnych opcji – szczególnie dla inwestorów, którzy są skłonni podejmować wysokie ryzyko. Początkujący inwestorzy uczą się i zarabiają jednocześnie. Platformy handlu społecznościowego tworzą społeczność inwestorów, w której mogą wchodzić w interakcje z innymi inwestorami, dzielić się informacjami oraz współpracować przy różnych przedsięwzięciach. Tworzona przez inwestorów sieć współpracy umożliwia osiągnąć wspólnie to, co byłoby niemożliwe w pojedynkę.

Bardzo ważną zaletą handlu społecznościowego jest również to, że większość platform cechuje bardzo prosty system rozliczeniowy. Rachunek otwierany jest za darmo. Zazwyczaj dokonuje się stałej opłaty okresowej (np. miesięczny abonament) za dostęp do sygnałów wybranego dostawcy. Czasami konieczne jest korzystanie z usług konkretnego broke-

¹⁵ A. Rak, *Social trading – zalety i wady handlu społecznościowego*, <https://comparic.pl/social-trading-zalety-wady-handlu-spoecznosciowego/> [22.08.2021].

ra, którego infrastruktura informatyczna umożliwia skuteczną i szybką replikację transakcji. W takiej sytuacji do kosztów można również doliczyć prowizje i opłaty związane z inwestowaniem u danego brokera, o ile oczywiście przekraczają one rynkowe standardy. Wyплаты wiążą się z niską opłatą w wysokości 5 dolarów (eToro) i nie ma opłat za rozliczenie¹⁶.

Pomimo rosnącej popularności, handel społecznościowy ma wiele wad, które każdy początkujący inwestor powinien rozważyć, zanim zdecyduje się go praktykować. Pierwszą z nich jest brak samodzielnego myślenia. Platformy do inwestowania społecznościowego oferują funkcję, która pozwala na automatyczne kopiowanie decyzji wybranego przez nas inwestora. Jest to tzw. copy-trading. Bez samodzielnych analiz trudno jest zrozumieć bieżącą sytuację rynkową i czuć się komfortowo w przypadku znacznych wahań wartości portfela. Zazwyczaj dostawcy sygnałów, zdawkowo opisując logikę swoich strategii, gdyż stanowi to ich przewagę konkurencyjną. Początkujący inwestor oddając decyzyjność dostawcy świadomie decyduje się oddać w obce ręce decyzyjność w zakresie tego jakie aktywa będą w jego portfelu. Osoby, które nie są odpowiednio przeszkolone, przy pierwszym kontakcie z rynkiem, mogą poczuć się zbyt pewnie i komfortowo, pozostawiając swoje operacje w rękach profesjonalistów. Prowadzi to do niższego postrzegania ryzyka, co jest bardzo niebezpieczne przy podejmowaniu decyzji o zainwestowaniu kapitału. Zawsze istnieje ryzyko, że skopiowane zostaną inwestycje osoby, która dopiero uczy się giełdy lub w najbliższym czasie zanotuje stratę¹⁷. Początkujący inwestorzy odczuwają psychiczny dyskomfort wynikający ze zdania się na decyzje nieznanym im dostawców. Bardzo często po krótkim okresie gorszych wyników rezygnują z usług dostawcy. Krytycy handlu społecznościowego jako wadę wskazują dodatkowe opłaty, których nie ma w przypadku inwestowania samodzielnego lub są znikome w przypadku inwestowania poprzez niskokosztowe fundusze pasywne typu ETF. Opłaty ponoszone w trybie abonamentowym są nieproporcjonalne do początkowego kapitału przeznaczonego do zainwestowania¹⁸.

¹⁶ <https://monitorfx.pl/trading/social-trading/> [26.08.2021].

¹⁷ <https://serwisfinansowy.pl/handel-spoecznościowy/> [25.08.2021].

¹⁸ <https://www.gpwinfostrafa.pl/czym-jest-social-trading-handel-spoecznościowy/> [25.08.2021].

Podsumowanie

Podsumowując, handel społecznościowy zapewnia szybki przepływ informacji i dostęp do ogromnej bazy wiedzy. Jest to dobry sposób budowania relacjami z innymi inwestorami, poznania ich punktów widzenia, omówienia technik. Każdy inwestor, niezależnie od tego, czy jest początkującym, czy profesjonalistą powinien zawsze pamiętać, że dotychczasowe wyniki nie gwarantują przyszłych zwrotów. Kopiowanie lub powielanie strategii innych graczy, bez względu na to, jak bardzo doświadczony jest podmiot nie gwarantuje zysku w handlu społecznościowym. Inwestorzy powinni zachować szczególną ostrożność i zawsze mieć plan dostosowany do ich profilu kapitałowego i ryzyka, nawet jeżeli w przeszłości zastosują inne strategie.

Bibliografia

- Bücher K., *Der deutsche Buchhandel und die Wissenschaft*, cyt. za: T. Kłapkowski, *Handel rolniczy – podstawy aprowizacji*, Kraków 1947.
- Garbacik E., *Obrót towarowy w ustroju socjalistycznym*, „Zeszyty Naukowe WSE w Krakowie” 1961, nr 16.
- Rak A., *Social trading – zalety i wady handlu społecznościowego*, <https://comparic.pl/social-trading-zalety-wady-handlu-spoecznościowego/>.
- Schwager J., *Market Wizards. Interviews with Top Traders*, John Wiley & Sons, 2013.
- Wakar E., hasło: *Teoria handlu*, [w:] *Encyklopedia handlowa*, „Handel Wewnętrzny”, 1961, nr 6.
- Wypych M., *Finanse i instrumenty finansowe*, Absolwent, Łódź 2001.

Netografia:

- www.businessinsider.com.pl.
- www.etoro.com.
- www.fxmag.pl.
- www.gpwinfstrefa.pl.
- www.monitorfx.pl.
- www.serwisfinansowy.pl.
- www.trusted-broker-reviews.com/pl/social-trading.pl.
- www.xm.com.

Adrian Mokrzycki*

Podjęmowanie działalności przez instytucje kredytowe oraz ocena potrzeby ich formułowania z punktu widzenia prawa finansowego Unii Europejskiej w oparciu o dyrektywę Rady i Parlamentu Europejskiego 2013/36/UE

Instytucja kredytowa w myśl definicji prawnej to podmiot, który posiada swoją siedzibę poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lecz na terytorium innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej. Podmiot ten prowadzi działalność we własnym imieniu oraz na własny rachunek, działalność ta polega na przyjmowaniu depozytów lub innych środków powierzonych pod każdym tytułem zwrotnym. Obszarem działalności instytucji kredytowych jest także udzielanie kredytów i wydawanie pieniądza elektronicznego. Prowadzenie wymienionych wyżej form działalności na terenie UE możliwe jest na podstawie zezwolenia właściwych władz nadzorczych. Podstawę prawną funkcjonowania instytucji kredytowych stanowi Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/36/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. Działalność instytucji kredytowych aa terytorium Rzeczypospolitej Polskiej jest prowadzona poprzez oddział, może odbywać się także w ramach działalności trans-granicznej.

Warunki podejmowania działalności przez instytucje kredytowe

Warunki umożliwiające prowadzenie działalności, które postawione są przed instytucjami kredytowymi zawarte są Tytule III wspomnianej już wcześniej Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z 26 czerwca 2013 r. Celem istnienia warunków jest normowanie prawa obowiązującego na terenie EU, co jest konieczne dla poprawnego współdziałania państw członkowskich. Zgodnie z postanowieniami dyrektywy państwa członkowskie muszą wymagać od instytucji zezwoleń przed rozpoczęciem działalności. Niezwykle istotne z punktu widzenia suwerenności finansowej każdego z państw członkowskich jest samodzielne określanie warun-

* Adrian Mokrzycki, Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: adrianmokrzycki@poczta.fm

ków stawianych przed instytucjami kredytowymi chcących uzyskać zezwolenie. O określonych warunkach państwa członkowskie zobowiązane są poinformować Europejski Urząd Nadzoru Bankowego (dalej: EUNB) (ang. *European Banking Authority*, EBA).

EUNB jest to organ UE, który ma ochraniać interes publiczny przez działania przyczyniające się do zapewnienia finansowej stabilności¹. Organ ten ustanowiono rozporządzeniem (UE) nr 1093/2010. Wśród zadań EUNB należy wymienić polepszanie funkcjonowania rynku wewnętrznego, szczególnie – zapewnienie właściwego, skutecznego i spójnego poziomu regulacji i nadzoru; gwarantowanie i troska o integralność, przejrzystość, efektywność i prawidłowe funkcjonowanie rynków finansowych; wzmacnianie koordynacji międzynarodowej w zakresie nadzoru finansowego; przeciwdziałanie arbitrażowi regulacyjnemu; zapewnienie właściwej regulacji oraz nadzoru w zakresie podejmowania ryzyka kredytowego a także innych rodzajów ryzyka oraz wzmocnienie ochrony klientów².

Na mocy przywoływanej już dyrektywy UE, to właśnie EUNB przygotowuje projekty regulacyjnych standardów technicznych. Celem takiego działania jest określenie informacji i wymogów koniecznych do wydania zezwolenia dla instytucji, a także przeszkód uniemożliwiających działalność. EUNB wydaje także wytyczne, które określają wspólną metodykę oceny wniosków o zezwolenie na działalność.

Przedsiębiorstwa miejscowe, które uzyskały zezwolenie na podst. Dyrektywy II, ale w przypadku których zaszły zmiany, dot. m.in. średniej miesięcznej całkowitej wysokości aktywów, powinny zwrócić się z ponownym wnioskiem o zezwolenie na działalność, nie przerywając przy tym dotychczasowej.

Zakaz prowadzenia działalności polegającej na przyjmowaniu od ludności depozytów lub innych środków podlegających zwrotowi. Zakaz ten dotyczy instytucji innych niż kredytowe, wprowadzają go państwa członkowskie, ale nie ma on zastosowania do depozytów lub innych środków podlegających zwrotowi przez państwa członkowskie, władze lokalne lub regionalne takiego państwa. Nie stosuje się także w przypadku instytucji publicznych, których członkiem jest nawet jedno państwo członkow-

¹ H. Gronkiewicz-Waltz, *Ewolucja koncepcji europejskiego nadzoru bankowego*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2015, nr 4, s. 5.

² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1093/2010 z dnia 24 listopada 2010 r. w sprawie ustanowienia Europejskiego Urzędu Nadzoru (Europejskiego Urzędu Nadzoru Bankowego).

skie UE. Państwa członkowskie obowiązane są informować komisję o przepisach krajowych, które jednoznacznie zezwalają innym przedsiębiorstwom na taką działalność. Wymogiem państw członkowskich jest dołączenie do wniosku programu działalności, struktury organizacyjnej oraz zasady zarządzania. Wniosek nie jest rozpatrywany pod kątem potrzeb ekonomicznych rynku. Istotną rolę w procesie uzyskania zezwolenia pełni kapitał wnioskodawcy, jeśli w opinii odpowiednich organów jest on za niski, lub jeśli wynosi poniżej 5 mln euro wniosek może spotkać się z odmową. Wyjątek mogą stanowić instytucje istniejące już w 1979 r. i działają nadal, jednak decyzję ostatecznie podejmuje państwo członkowskie. Wymogiem kraju udzielającego zezwolenie jest posiadanie przez instytucję swojej siedziby na terenie kraju członkowskiego, w którym instytucja posiada swoją statutową siedzibę.

Wymogi i warunki dotyczące podejmowania działalności przez instytucje kredytowe, są następujące. Państwa członkowskie wymagają uzyskania przez instytucje kredytowe zezwolenia przed rozpoczęciem działalności. Państwa nie naruszając przepisów UE określają warunki uzyskiwania takich zezwoleń i informują o nich Europejski Urząd Nadzoru Bankowego (EUNB)³. Zezwolenie wydawane jest przez organ sprawujący nadzór nad instytucjami kredytowymi państwa członkowskiego, z którego pochodzi instytucja. Dyrektywa przewiduje zakaz prowadzenia przez osoby lub przedsiębiorstwa inne niż instytucje kredytowe działalności polegającej na przyjmowaniu od ludności depozytów lub innych środków finansowych podlegających zwrotowi. Wymagane jest dołączenie do wniosków o udzielenie zezwolenia programu działalności, który określa planowane rodzaje działalności, a także struktury organizacyjnej danej instytucji kredytowej. Państwa członkowskie nie wymagają, aby wniosek o udzielenie zezwolenia rozpatrywany był pod kątem potrzeb ekonomicznych rynku. Minimalny kapitał założycielski danej instytucji kredytowej wynosi co najmniej 5 mln euro. Państwa członkowskie mogą udzielić zezwolenia poszczególnym kategoriom instytucji kredytowych, których kapitał założycielski wynosi nie mniej niż 1 mln euro, powiadamiając Komisję i EUNB o powodach skorzystania z tej możliwości⁴. Właściwe organy udzielają zezwolenia na rozpoczęcie działalności przez instytucję kre-

³ J. Borowiec, *Integracja finansowa w Unii Europejskiej*, Wrocław 2020.

⁴ A. Chocieł, *Ochrona interesów finansowych Unii Europejskiej przez instytucje unijne i krajowe na przykładzie Polski*, Białystok 2020.

dytowa jedynie wtedy, gdy przynajmniej dwie osoby będą kierować działalnością wnioskującej instytucji kredytowej. Instytucja kredytowa będąca osobą prawną i posiadająca na mocy prawa krajowego siedzibę statutową, ma siedzibę zarządu w tym samym państwie członkowskim, w którym posiada siedzibę statutową. Inna instytucja kredytowa ma swoją siedzibę zarządu w tym samym państwie członkowskim, które wydało jej zezwolenie i w którym faktycznie prowadzi swoją działalność.

Odmowa udzielenia zezwolenia

Przed wydaniem każdej decyzji organ prowadzi konsultacje z właściwymi organami innych państw członkowskich. Na wydanie zarówno pozytywnej, jak i negatywnej decyzji organ ma 12 miesięcy od daty wniesienia wniosku. Decyzję o odmowie wydania zezwolenia podejmuje organ właściwy po rozpatrzeniu wniosku, a następnie informuje wnioskodawcę, podając powody swojej decyzji. Decyzja odmowna może być wynikiem nie spełnienia któregoś z opisanych wcześniej wymogów, szczególnie w przypadku:

- nieadekwatności kapitałowej – nie utrzymano funduszy własnych na odpowiednim poziomie, który gwarantowałby wypłacalność instytucji;
- nie spełnienia wymogów dot. funduszy własnych;
- nie spełnienia ogólnych wymogów ostrożnościowych – np. wymogów ograniczających duże ekspozycje; dot. płynności lub podawania stosownych informacji do wiadomości publicznej;
- ryzyka kredytowego – tj. straty w wyniku niemożliwości spłaty zobowiązań;
- ryzyka operacyjnego – wynikające z wadliwych procedur;
- ryzyka płynności – to znaczy nie wypłacalności wobec klientów;
- ryzyka rynkowego – polegające na możliwości straty lub niekorzystnej sytuacji finansowej, które ma swoją przyczynę w np. wahanach rynkowych;
- ryzyka systemowego – zakłócenia systemu finansowego, mogącego spowodować negatywne konsekwencje dla systemu finansowego;
- nie dopełnienia wymogu kapitałowego – wymóg dot. funduszy własnych⁵.

Właściwy organ, który wydał zezwolenie, może cofnąć je w skutek stwierdzenia, że instytucja kredytowa nie skorzystała w ciągu 12 miesięcy

⁵ J. Borowiec, *Integracja finansowa w Unii Europejskiej*, Wrocław 2020.

z zezwolenia lub się go zrzekła oraz jeśli nie prowadziła żadnej działalności. Ponad to zezwolenie może być cofnięte jeśli całkowita wartość aktywów jest w ciągu pięciu lat niższa niż wymagane wartości progowe. Podobnie zezwolenie zostaje cofnięte, jeśli instytucja przestała spełniać warunki wyjściowe oraz jeśli złożyła nieprawdziwe informacje we wniosku. Właściwe organy mają obowiązek informowania EUNB o każdym cofnięciu zezwolenia.

W odniesieniu do omawianego zagadnienia istotne są także istniejące wymogi nadzorcze nałożone na instytucje kredytowe. Celem ich stosowania jest potrzeba zminimalizowania ryzyka występowania niepowodzeń i podniesienie poziomu bezpieczeństwa prosperowania tychże instytucji⁶. Do wymogów nadzorczych należy zaliczyć: proces oceny adekwatności kapitałowej, posiadanie kapitału stosownego do zabezpieczenia rodzaju i skali ryzyka, na które są lub mogą być narażone. Zarządzanie wewnętrzne, czyli solidne zasady zarządzania, polegające na jasnej i przejrzystej strukturze organizacyjnej. Plany naprawcze i plany uporządkowanej likwidacji, ten wymóg przewiduje ścisłą współpracę instytucji z organem restrukturyzacji i uporządkowanej likwidacji, która przekazuje mu wszelkie niezbędne informacje, do uczestnictwa w ich przygotowaniu uprawniony jest EUNB. Traktowanie ryzyka jest wymogiem skupiającym się na zatwierdzaniu przez organ zarządzający strategii dotyczących podejmowania, monitorowania i ograniczania ryzyka, na które może być narażona instytucja. Zasady zarządzania, które określa organ zarządzający, są pewnikiem skutecznego i ostrożnego zarządzania instytucją. Wymogi nałożone na członków organu zarządzającego, zobowiązani są poświęcać odpowiednio dużo czasu na wykonywanie swojej pracy w instytucji; nie mogą pełnić jednocześnie określonych funkcji; posiadają właściwą wiedzę, umiejętności i doświadczenia, by zrozumieć działalność instytucji, w tym główne rodzaje ryzyka; wyróżniają się uczciwością, etycznością postępowania i niezależnością osądu. Polityka wynagrodzeń winna być prowadzona w sposób uczciwy i bezpieczny pod kątem analizy ryzyka finansowego⁷.

Warunki formułowane przez prawo finansowe UE, a stawiane przed instytucjami kredytowymi, dotyczące zgody na ich działalność są

⁶ J. Łacny, *Ochrona interesów finansowych Unii Europejskiej w dziedzinie polityki spójności*, Warszawa 2010.

⁷ J. Borowiec, *Integracja finansowa w Unii Europejskiej*, Wrocław 2020.

niezwykle istotne i potrzebne. W mojej opinii zapewniają one stabilną sytuację prawną, dot. kwestii instytucji kredytowych w gronie państw członkowskich UE. Prawo międzynarodowe, pozwala regulować wzajemne relacje pomiędzy krajami członkowskimi w celu ułatwienia wzajemnej współpracy, ma także pozytywny wpływ na działalność przedsiębiorców. Konieczność zgodności w tym zakresie prawa krajów członkowskich z prawem UE zrównuje szanse oraz efektywnie ujednolica prawo w krajach wchodzących w skład UE. Należy podkreślić, że to ujednolicenie prawa nie tyle powoduje ograniczenia w suwerennym podejmowaniu decyzji przez poszczególne krajów, co nade wszystko znacząco ogranicza ilość nadużyć. Decydowanie w oparciu o jednolite lub przynajmniej podobne prawo ma w końcu pozytywny wpływ na integrację krajów UE. Potrzebne jest zatem formułowanie warunków działalności instytucji kredytowych na płaszczyźnie prawa między narodowego, jakim jest prawo UE.

Charakterystyka kapitału założycielskiego firm inwestycyjnych oraz przepisów dotyczących swobody przedsiębiorczości i świadczenia usług na podstawie prawa UE

Zanim przejdziemy do charakterystyki kapitału założycielskiego, tak jak w przypadku opisywanych wcześniej Instytucji Kredytowych należy przytoczyć definicję prawną pojęcia *Firma inwestycyjna*. „Firma inwestycyjna – oznacza każdą osobę prawną, której działalność prowadzona w sposób zawodowy i regularny polega na świadczeniu jednej lub większej liczby usług inwestycyjnych na rzecz osób trzecich bądź prowadzeniu jednego lub większej liczby rodzajów działalności inwestycyjnej”⁸. Według prawa polskiego firmą inwestycyjną może być: dom maklerski, bank, który prowadzi działalność maklerską, ale także zagraniczną firmę inwestycyjną, która również prowadzi działalność maklerską na terenie Polski oraz „zagraniczną osobę prawną z siedzibą na terytorium państwa innego niż państwo członkowskie, prowadzącą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej działalność maklerską”⁹. Charakterystykę kapitału założycielskiego firm inwestycyjnych utrudniają same przepisy UE, które rozróżniają dwie grupy tychże firm. UE w Dyrektywie z 2013 r. wyróżniają bowiem firmy inwestycyjne, których kapitał założycielski wynosi 730 000 EUR

⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/65/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie rynków instrumentów finansowych.

⁹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi.

oraz firmy inwestycyjne szczególnego rodzaju, których kapitał wynosi 125 000 EUR. Podział ten wydaje się jednak uzasadniony, gdyż wynika bezpośrednio z świadczonych wobec klientów usług. Zgodnie z zapisami omawianej dyrektywy firmami inwestycyjnymi szczególnego rodzaju, są te „które nie zawierają transakcji, których przedmiotem są instrumenty finansowe, na własny rachunek ani nie gwarantują emisji instrumentów finansowych z gwarancją przejęcia emisji”¹⁰. Jednocześnie firmy te przechowują środki finansowe lub papiery wartościowe swoich klientów. Poza tym świadczą co najmniej jedną z podanych usług, tj. przyjmują i przekazują zlecenia inwestorów dot. instrumentów finansowych; wykonują zlecenia inwestorów dot. instrumentów finansowych; zarządzają indywidualnymi portfelami inwestycji w instrumenty finansowe. Wówczas, jak wspomniano wcześniej, kapitał założycielski takich form wynosi 125 000 EUR.

Należy zauważyć, że istnieje możliwość indywidualnego ustalenia kapitału założycielskiego firmy inwestycyjnej przez państwa członkowskie. Do zastosowania tej procedury firma musi wykazać, że podlega konkretnym ograniczeniom prawnym. Ograniczenia te powoduje brak stosownych pozwoleń, mianowicie: „firma nie posiada zezwolenia na przechowywanie środków pieniężnych lub papierów wartościowych klientów ani na zawieranie transakcji na własny rachunek, ani na gwarantowanie emisji z gwarancją przejęcia emisji”¹¹. W przypadku takich firm, państwa członkowskie mogą obniżyć kwotę kapitału założycielskiego ze 125 000 EUR do 50 000 EUR.

Przedsiębiorstwa miejscowe posiadają kapitał założycielski w wysokości 50 000 EUR, muszą jednak korzystać ze swobody przedsiębiorczości lub swobody świadczenia usług. Obydwie te swobody prawo UE definiuje w art. 31 i 32 dyrektywy 2004/39/WE. Oznacza to, że Państwo Członkowskie zapewnia, że przedsiębiorstwo inwestycyjne, które jest pod kontrolą władzy innego Państwa członkowskiego, może prowadzić swobodną działalność inwestycyjną na jego terytorium. Analogicznie przepisy dotyczą swobody świadczenia usług. „Ograniczenia w swobodnym świadczeniu usług wewnątrz Unii są zakazane w odniesieniu do obywateli pań-

¹⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/36/UE z dnia 26 czerwca 2013 r.

¹¹ Ibidem.

stw członkowskich mających swe przedsiębiorstwo w państwie członkowskim innym niż państwo odbiorcy świadczenia”¹².

Przepisy UE przewidują także odpowiednie środki ochronne w odniesieniu do firm nieuprawnionych do przechowywania gotówki, to przede wszystkim właśnie wymóg posiadania kapitału założycielskiego w wysokości 50 000 EUR. Ważnym środkiem ochronnym są także ubezpieczenia od odpowiedzialności wynikające z prowadzenia działalności oraz ubezpieczenie kapitału założycielskiego. Obie formy ubezpieczenia obowiązują na terenie całej Unii Europejskiej. Istotnym środkiem ochronnym są kontrole prowadzone przez Komisję.

Po spełnieniu przez instytucje określonych wymogów mogą one zakładać oddziały w państwach członkowskich. Przede wszystkim instytucja taka zobowiązana jest poinformować właściwe organy państwa, na terenie którego rozpoczęła działalność. W treści powiadomienia powinny być zawarte następujące informacje: „państwo członkowskie, na terytorium którego planuje założyć oddział; program działalności, określający, między innymi, przewidywany zakres działalności i strukturę organizacyjną oddziału; adres w przyjmującym państwie członkowskim, pod którym można otrzymać dokumenty; nazwiska osób, które będą odpowiedzialne za zarządzanie oddziałem”¹³. Państwo członkowskie, które zostało poinformowane w odpowiedni sposób przez instytucję i nie zgłosiło żadnych zastrzeżeń proceduralnych ma trzy miesiące na przesłanie informacji do państwa członkowskiego przyjmującego. Przesłaniu informacji do państwa przyjmującego towarzyszy poinformowanie zainteresowanej instytucji. Państwo członkowskie pochodzenia jest obowiązane przekazać także konkretne informacje na temat wysokości i struktury funduszy instytucji. Jeśli państwo pochodzenia z bliżej nieokreślonych powodów odmawia udzielenia informacji, jest zobowiązane poinformować zainteresowaną instytucję kredytową w terminie do 3 miesięcy od otrzymania tychże informacji. Prawo UE stanowi, że w takim przypadku decyzja odmowna może zostać zaskarżona do sądu. Przysługujące prawo odwołanie od odmowy daje Instytucji powtórna szansę na możliwość stworzenia oddziału. W toku badania takiej sprawy dokonuje się automatyczna kontrola działalności organów państwowych. Skargę w takiej sprawie rozpatruje sąd państwa członkowskiego pochodzenia. Wymogi dotyczące

¹² J. Borowiec, *Integracja finansowa w Unii Europejskiej*, Wrocław 2020.

¹³ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/36/UE z dnia 26 czerwca 2013 r.

informacji wymaganych w procesie tworzenia oddziału są ustanawiane przez Europejski Urząd Nadzoru Bankowego.

Nadzór nad oddziałem instytucji kredytowej podejmuje państwo członkowskie przyjmujące. Na przygotowanie się do nadzoru właściwe organy państwa mają 2 miesiące. Oddział rozpoczyna działalność w momencie otrzymania stosownego powiadomienia lub bez jego otrzymania, ale po upływie dwóch miesięcy od otrzymania informacji przez państwo członkowskie. Jeśli dochodzi do jakichkolwiek zmian w kwestii przekazanych wcześniej informacji, instytucja ma obowiązek poinformować o nich organy państwa. Informacja dot. zmian ma zostać przekazana z miesięcznym wyprzedzeniem zarówno do organów państwa członkowskiego pochodzenia, jak i państwa, które przyjęło oddział. Standardy dot. zmian informacji ustala EUNB i przedkłada je Komisji.

Istotne są uprawnienia właściwych organów państw przyjmujących oddział instytucji kredytowej. Właściwe organy są uprawnione do postawienia instytucją własnych wymagań sprawozdawczych i ustalenia częstotliwości ich przedstawiania. Sprawozdania dot. działalności tychże instytucji mogą być wykorzystywane przez państwa członkowskie jedynie na cele statystyczne i informacyjne. Sprawozdania objęte są tajemnicą o randze tajemnicy służbowej lub zawodowej.

Państwo członkowskie przyjmujące oddział instytucji po stwierdzeniu występowania ryzyka nie przestrzegania przepisów przez tę instytucję zobowiązane jest poinformować o możliwych nieprawidłowościach państwo pochodzenia. Dotyczy to szczególnie dwóch przypadków nieprawidłowości, mianowicie nieprzestrzegania przepisów krajowych przez instytucję finansową oraz w przypadku występowanie dużego ryzyka, że przepisy krajowe nie będą przestrzegane. Organ państwa pochodzenia są w takiej sytuacji zobligowane do wywarcia odpowiedniego wpływu na instytucję w celu przywrócenia odpowiedniego porządku. Jednocześnie na zasadach współpracy organy te informują o podejmowanych środkach właściwe organy państwa członkowskiego. W przypadku zaistnienia uzasadnionego ryzyka, że organy państwa pochodzącego nie są w stanie zadbać o poprawne funkcjonowanie instytucji, wówczas przekazują do EUNB. W takiej sytuacji Europejski Urząd Nadzoru Bankowego ma obowiązek działać niezwykle szybko, gdyż pierwsze decyzje muszą zostać podjęte w ciągu 24 godzin od wpłynięcia informacji. Istnieje także możliwość podjęcia działań przez EUNB z własnej inicjatywy, której celem jest

działanie wspierające prace organów nad porozumieniem. W przypadku stwierdzenia nieprawidłowości organy państwa przyjmującego mogą podjąć stosowne środki zapobiegawcze. Do tychże środków zaliczają się „kary lub ograniczanie możliwości korzystania ze swobody świadczenia usług lub swobody przedsiębiorczości”¹⁴. Głównym celem tych działań jest zapobiegnięcie destabilizacji finansowej, która mogłaby mieć negatywny wpływ deponentów, inwestorów i klientów. Wszystkie wymienione środki zapobiegawcze, które mogły być zastosowane przez państwo przyjmujące ustają w momencie podjęcia odpowiednich kroków prawnych i administracyjnych przez państwo pochodzenia. Ewentualne późniejsze kwestie sporne między państwami pochodzenia a przyjmującymi rozstrzyga EUNB. W przypadku gdy właściwe organy państwa pochodzenia cofną zezwolenie na działalność, wówczas organy państwa przyjmującego zobowiązane są podjąć wszelkie działania w celu wygaszenia wszelkiej działalności instytucji finansowej na swoim terytorium. Państwo przyjmujące powinno zatroszczyć się także o dobro interesów klientów instytucji.

Wymogi związane z kapitałem założycielskim, kontrola zgodności z prawem działalności instytucji finansowych oraz tworzenie przepisów dot. swobód przedsiębiorczości są uzasadnione z punktu widzenia bezpieczeństwa klientów i ich stabilności finansowej. Pożądane są wszelkie środki ostrożności podejmowane od etapu tworzenia instytucji po ich ekspansje na inne kraje w wyniku tworzenia oddziałów. Przepisy międzynarodowe są konieczne do właściwego funkcjonowania i współpracy krajów w ramach Unii Europejskiej. Ich stanowienie wynika z zasady lojalnej współpracy. Zgodnie z tą zasadą Unia i państwa członkowskie udzielają sobie wzajemnego wsparcia w wykonywaniu zadań wynikających z Traktatów; państwa członkowskie podejmują wszelkie środki właściwe dla zapewnienia wykonania zobowiązań wynikających z Traktatów lub aktów instytucji Unii; państwa członkowskie ułatwiają wypełnianie przez Unię jej zadań i powstrzymują się od podejmowania wszelkich środków, które mogłyby zagrażać urzeczywistnieniu celów Unii¹⁵. Dodatkowo istnienie w pewnym sensie arbitralnych instytucji unijnych chroni kraje członkowie przed pogłębianiem się ewentualnych konfliktów wśród państw członkowskich. Regulacje wszelkich swobód nie mają na celu ich ograniczenia czy utrudniania, ale przede wszystkim wprowadzenie jednolitego

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ J. Borowiec, *Integracja finansowa w Unii Europejskiej*, Wrocław 2020.

porządku prawnego w celu ułatwienia funkcjonowania i zapobiegania niepożądanym nadużyciom.

Bibliografia

- Gronkiewicz-Waltz H., *Ewolucja koncepcji europejskiego nadzoru bankowego*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2015, nr 4.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1093/2010 z dnia 24 listopada 2010 r. w sprawie ustanowienia Europejskiego Urzędu Nadzoru (Europejskiego Urzędu Nadzoru Bankowego).
- Borowiec J., *Integracja finansowa w Unii Europejskiej*, Wrocław 2020.
- Chociej A., *Ochrona interesów finansowych Unii Europejskiej przez instytucje unijne i krajowe na przykładzie Polski*, Białystok 2020.
- Łacny J., *Ochrona interesów finansowych Unii Europejskiej w dziedzinie polityki spójności*, Warszawa 2010.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/36/UE z 26 czerwca 2013 r. Komisja Nadzoru Finansowego, *Zezwolenie lub odmowa udzielenia zezwolenia – zakończenie postępowania*, (Dz.U. L 176 z 27.6.2013).

CZĘŚĆ II.

SPOŁECZNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA W UJĘCIU SPOŁECZNYM

Rodzina transnarodowa w przestrzeni społecznej – kierunki i formy wsparcia rodzin migracyjnych

Rodziny transnarodowe stają się we współczesnym świecie nieodłącznym elementem rzeczywistości społecznej. Ich cechą charakterystyczną jest specyficzna sytuacja życiowa, związana z czasową rozłąką członków rodziny spowodowaną migracją zarobkową. Nieobecność jednego z członków rodziny nie zawsze sprzyja utrzymaniu prawidłowych relacji i więzi w rodzinie, w związku z czym rodziny te potrzebują pomocy i wsparcia środowiska lokalnego i działających w nim instytucji.

Zamiast wstępu o rodzinie transnarodowej słów kilka

Rodziny transnarodowe są jedną z form organizacji rodziny, są pochodną przemian gospodarczych i politycznych¹. Nie jest to zjawisko nowe, ponieważ rodziny rozłączone przestrzennie były znane Europejczykom jeszcze przed rewolucją przemysłową. Analizy funkcjonowania tych rodzin można znaleźć już w pochodzących z lat dwudziestych zeszłego stulecia badaniach Williama Thomasa i Florianana Znanieckiego². Bartłomiej Walczak zauważa, że: „Rodzina transnarodowa jako nienormatywny paradygmat rodziny będzie zjawiskiem o tyle powszechnym, o ile powszechne staje się umiędzynarodowienie pracy i zmniejszenie utrudnień wynikających z granic administracyjnych”³.

Przez pojęcie rodziny transnarodowej rozumie się „rodzinę nuklearną, tworzącą przynajmniej dwa gospodarstwa domowe na terenie różnych państw”⁴. W literaturze kładzie się nacisk na lokalizację dorosłych członków rodziny. Przyjmując taką perspektywę rodzina transnarodowa

* dr Katarzyna Nosek-Kozłowska, Katedra Pedagogiki Ogólnej i Opiekuńczej, Instytut Nauk Pedagogicznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, e-mail: katarzyna.nosek@uwm.edu.pl

¹ B. Walczak, *Rodzina transnarodowa. Konteksty i implikacje*, Warszawa 2016, s. 25.

² W. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop Polski w Europie i Ameryce*, t. 1, Warszawa 1976.

³ B. Walczak, *Rodzina transnarodowa...*, op. cit., s. 27.

⁴ Ibidem.

to „rodzina, której kluczowi członkowie znajdują się w co najmniej dwóch państwach”⁵, lub „podzielone gospodarstwo domowe, w którym jeden z partnerów mieszka z dziećmi w jednym kraju, podczas gdy drugi – w innym”⁶. W zależności od kontekstu kulturowego, etnicznego, klasowego, a także osobistych doświadczeń, rodziny transnarodowe mogą być zróżnicowane, podobnie jak rodziny lokalne⁷. Zaznaczyć należy, że pomimo rozproszenia terytorialnego rodziny, utrzymuje ona poczucie wspólnoty pośród jej członków. „Rodzina transnarodowa to rodzina, która żyje przez część lub większość czasu oddzielona od siebie wzajemnie, ale w poczuciu więzi tworząc coś, co można nazwać wspólnym interesem i jednością, dosłownie rodzinnością, nawet ponad granicami państw”⁸.

Propozycją poszerzenia pojęcia rodziny transnarodowej jest zaproponowane przez Urlicha Becka i Elisabrth Beck – Gernsheim pojęcie „rodzina światowa”, przez które rozumieją oni „związki miłosne i krewniacze między ludźmi żyjącymi w różnych krajach, a nawet na różnych kontynentach, względnie pochodzącymi z różnych krajów czy kontynentów. Rodziny, które żyją razem ponad granicami narodowymi, etnicznymi, religijnymi i kulturowymi”⁹.

Transnarodowy wymiar funkcjonowania rodzin migrantów zarobkowych wiąże się z obecnym w dyskursie naukowym postrzeganiu migracji jako zagrożenia dla społeczeństwa definiowanego w kategoriach narodowych. Rodzina przekraczająca granice budzi niepokój odejściem od tradycji i częściowym wyjściem poza porządek państwa narodowego. Transnarodowość rodzin wpisuje się w ten dyskurs jako antyteza „rodzinności”. W odwołaniu się do państwa lub narodu jako wartości, rodzina transnarodowa często traktowana jest jako deprywacja rodziny rozumianej w kategoriach instytucji społecznej.

⁵ R.S. Parrenas, *Servants of Globalization. Women, Migration and Domestic Work*, Stanford 2001, s. 80.

⁶ M.W. Chee, *TaiwaneseAmerican Transnational Families. Women and Kin Work*, New York 2005, s. 25.

⁷ L. Baldassar, L. Merla, *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care. Understanding Mobility and Absence in Family Life*, New York 2013, s. 182.

⁸ D. Bryceson, U. Vourela, *Transnational Families in the Twenty – First Century*, New York 2002, s. 59.

⁹ U. Beck, E. Beck-Gernsheim, *Miłość na odległość. Modele życia w epoce globalnej*, Warszawa 2013, s. 19-20.

Konteksty tworzenia się rodzin transnarodowych

Dyskurs ukształtowany dookoła rodzin transnarodowych odzwierciedla konstrukty społeczne powiązane z dzieciństwem, rodziną, a także płcią kulturową. Zarówno rodzice, jak i dzieci zachowują tradycyjne, ideologiczne rozumienie tego, jaka powinna być rodzina¹⁰. Upowszechnienie się transnarodowego modelu rodziny wpływa jednak na zmniejszenie roli tradycyjnej rodziny nuklearnej. Poszczególne elementy składające się na wzór rodziny, takie jak struktura, relacje władzy, kulturowa konstrukcja więzi i ról rodzicielskich przekładają się na mobilność i zaangażowanie zawodowe rodziców¹¹. Z badań B. Walczaka wynika, iż istnieje istotny związek pomiędzy strukturą rodziny, a strategiami migracyjnymi. Najwyższe prawdopodobieństwo migracji występuje w rodzinach monoparentalnych, zwłaszcza w rodzinach samotnych ojców, choć często migrują także samotne matki. Rodzice, samotnie wychowujący dzieci przyjmują dwie strategie migracji: migracje wahadłowe lub migracje z dzieckiem¹².

Douglas Massey stwierdza, że „znaczenie migracji w strategiach gospodarstwa domowego odpowiada cyklom życia rodziny, które to cykle oddają zmieniający się poziom zależności ekonomicznych potrzeb w gospodarstwie domowym”¹³. Decyzja o podjęciu migracji wiąże się z wiekiem dzieci – rodzice dzieci w wieku od 0-6 lat są mniej liczni wśród migrantów, niż rodzice dzieci starszych. Najczęściej migracja zachodzi w rodzinach, w których są dzieci w przedziale wiekowym 7-15 lat¹⁴. Współcześnie rośnie także feminizacja strumienia migracyjnego, a oznacza to częstszą nieobecność matek. Zdarza się, że kobiety przejmują rolę żywiciela rodziny. Gospodarstwa domowe z matką migrantką doświadczają zmiany społecznej związanej z nieobecnością matki, jak i ze wzrostem wkładu kobiety w budżet domowy.

Upowszechnienie migracji zarobkowych kobiet, jak wskazują badania, nie zmienia jednak podziału odpowiedzialności między płciami. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni migrują dla zapewnienia bytu rodzinie

¹⁰ M. Nelson, *Single mothers do family*. „Journal of Marriage and Family” 2006, nr 68, s. 781-795.

¹¹ D.A. Segura, *Familism and employment among Chicanas and Mexican immigrant women*, [w:] M. Melville, *Mexicanas at Work in the United States*, Houston 1992, s. 24.

¹² B. Walczak, *Rodzina transnarodowa...*, op. cit., s. 80.

¹³ D.S. Massey, R. Alarcon, J. Durand, H. Gonzales, *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*, London 1987, s. 207.

¹⁴ B. Balcerzak-Paradowska, *Wpływ okresowej migracji zarobkowej małżonka na warunki życia rodziny*, „Problemy Rodziny” 1994, nr 5, s. 11-14.

pozostającej w kraju, ale w większości kultur to kobiety podnoszą odpowiedzialność za opiekę. W rodzinie migracyjnej wzmacnia się tradycyjny model podziału ról płciowych w gospodarstwie domowym. Pozostający w kraju ojciec minimalizuje swoje zaangażowanie w prace domowe, migrująca matka pozostaje odpowiedzialna za dzieci¹⁵. W przypadku wyjazdu mężczyzny zaangażowanie krewnych w opiekę nad dziećmi jest mniej prawdopodobne, niż w przypadku wyjazdu kobiety. Nie oczekuje się spełniania ról rodzicielskich od migrujących ojców, podczas gdy migrujące matki muszą przejąć rolę ekonomiczną bez zmiany w zakresie rodzicielstwa. Matki pozostają odpowiedzialne za opiekę nawet jeśli dzielą je od domu setki kilometrów. Matki migrantki nie rezygnują ze swoich rodzicielskich obowiązków, a nadają im nowy wymiar.

Doświadczenia transnarodowych ojców i matek są różne – kobiety muszą sprostać większym wyzwaniom odpowiednio do skryptów genderowych. Mężczyźni w przeciwieństwie do nich nie zmagają się ze stygmatem złych ojców, pozostawiających swoje dzieci. Migracja mężczyzn wpisuje się w genderowy schemat ojca – żywiciela. Wyłączenie ojca z codziennych interakcji w domu utrwała tradycyjny podział ról, który redukuje jego wkład do wymiaru ekonomicznego, a sferę emocjonalną pozostawia matce¹⁶.

Rodzina transnarodowa opisywana jest zarówno w dyskursie akademickim, jak i publicznym. Myślenie o migracjach, szczególnie rodzicielskich jako problemie jest obecne w dyskursie naukowym. Połączenie przekonań dotyczących możliwych skutków migracji z konstruktami, dotyczącymi płci kulturowej i normatywnego wzoru rodziny skutkuje ideologizacją dyskursu.

Pomoc i wsparcie kierowane ku rodzinom transnarodowym

Każdy człowiek w którymś momencie swojego życia znajduje się w sytuacji, w której potrzebuje wsparcia drugiego człowieka. Znakomita większość ludzi pozostaje w stałych relacjach społecznych z innymi i to oni stanowią podstawowy, naturalny system wsparcia. Zdarza się jednak, że

¹⁵ B Walczak, *Rodzina transnarodowa...*, op. cit., s. 94.

¹⁶ R.S. Parenas, *Transnational fathering: Gendered conflicts, distant disciplining and emotional gaps*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” 2008, nr 34/7, s. 1057-1072.

osoba pozostaje sama ze swoimi problemami i musi liczyć na inne formy pokonywania trudności i wsparcia¹⁷.

Wśród wielu negatywnych konsekwencji migracji zarobkowej warto podkreślić te na podłożu osobistym – życia rodzinnego. Często sygnalizuje się kryzys instytucji rodziny, rozpad więzi emocjonalnych, kłopoty wychowawcze z dziećmi. Jak podkreśla A. Nowakowska: „Bilans ewentualnych zysków i strat wynikających z migracji zarobkowej indywidualnego człowieka może coraz częściej wypadać negatywnie. Oczywiście proces ten uwarunkowany jest w dużym stopniu rodzajem otrzymywanego wsparcia ze strony najbliższych, akceptacji wyjazdu i częstotliwości podtrzymywanych kontaktów. A wsparcie to determinowane jest w znacznym stopniu jakością więzi emocjonalnych w systemie rodzinnym. Mając także na uwadze ewentualne negatywne konsekwencje związane z migracją, należałoby podjąć skuteczniejsze systemowe działania psychologów prowadzące do niwelowania wspomnianych skutków, obejmując wsparciem instytucjonalnym i terapeutycznym zarówno migrantów, jak i członków ich rodzin”¹⁸.

Problemy rodzin migracyjnych są niewątpliwie przedmiotem zainteresowań i polem działania wielu służb i instytucji. Biorąc pod uwagę sytuację rodziny niepełnej, rozłączonej z powodu wyjazdu rodzica do pracy za granicę, E. Kozdrowicz formułuje wnioski związane z budowaniem systemu pomocy dziecku i rodzinie w tej sytuacji. Ważne jest zdaniem autorki¹⁹:

- Wyeliminowanie oceniającego i pejoratywnego postrzegania rodziców migrujących zarobkowo za granicę, dostrzeganie ich determinacji w zdobywaniu środków na utrzymanie rodziny i zapewnienie lepszego losu swoim dzieciom.
- Upowszechnianie wśród rodziców wiedzy o rozwoju i funkcjonowaniu dzieci w sytuacji rozłąki z rodzicami i sposobach postępowania wychowawczego.

¹⁷ A. Dąbrowska, *Rodzina migracyjna w przestrzeni życiowej dorastających. Holistyczny model wsparcia*, Warszawa 2016, s. 124.

¹⁸ A. Nowakowska, *Wpływ migracji zarobkowej na jakość życia rodzinnego*, [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Warszawa 2009, s. 112-113.

¹⁹ E. Kozdrowicz, *Psychopedagogiczne skutki rozłąki migracyjnej*, [w:] E. Kozdrowicz, B. Walczak, *Zeszyty metodyczne nr 8. Szkoła wobec mobilności zawodowej rodziców i opiekunów*, Warszawa 2008, s. 33-34.

- Uświadamianie rodzicom potrzeby ustanowienia opiekuna prawnego, szczególnie w przypadku wyjazdu za granicę samotnego rodzica czy migracji obojga rodziców.
- Tworzenie atmosfery współdziałania wychowawcy z rodzicem/opiekunem pozostającym z dzieckiem, sprzyjającej częstym kontaktom i informowaniu się wzajemnie o zauważanych problemach dziecka w nauce czy zachowaniu.
- W sytuacji migracji samotnego rodzica lub migracji jednocześnie obydwójga rodziców zapewnienie technicznych środków dla bezpośredniego kontaktu migrantów ze szkołą.
- Zapewnienie na terenie placówki możliwości opieki i pomocy dziecku w sytuacji czasowej niepełności rodziny.
- Organizowanie różnych form opieki psychologiczno-pedagogicznej dla dzieci nie radzących sobie z rozłąką z rodzicami.
- Przygotowanie i rozpowszechnianie „Informatorów” dla rodziców podejmujących pracę poza granicami kraju z podstawowymi informacjami dotyczącymi sytuacji dziecka zostającego w kraju czy wyjeżdżającego z rodzicami.
- Tworzenie środowiskowego systemu pomocy rodzinie migracyjnej.

Pomoc rodzinom migracyjnym mogą świadczyć służby państwowe i samorządowe, sąd rodzinny, policja, ośrodki pomocy społecznej, szkoły, stowarzyszenia i fundacje. Instytucje te mogą nieść pomoc w następujący sposób²⁰:

- Szkoły – wizyty w domach uczniów, rozmowy telefoniczne z rodzicami, współpraca z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, kontrolowanie obecności uczniów w szkole i ich postępów w nauce;
- Pomoc pedagogów i psychologów – realizowana w szkołach, w poradniach psychologiczno-pedagogicznych, placówkach opiekuńczo-wychowawczych w zakresie diagnozy zaburzeń, wsparcia emocjonalnego dziecka i jego rodziny;
- Ośrodki pomocy społecznej, Centra Pomocy Rodzinie – pomoc w zakresie wsparcia finansowego i mieszkaniowego;
- Policja, sądy, prokuratura- interwencje w sytuacjach łamania prawa, ale także porady prawne;
- Kościół katolicki – pomoc materialna i duchowa.

Rodziny migracyjne często ukrywają informacje o migracji zarobkowej jednego z członków. W związku z powyższym istnieje konieczność wspierania rodzin migracyjnych wychowujących dzieci. O fakcie migracji

²⁰ M. Jawna, *Emigracja zarobkowa rodziców, a problem eurosieroctwa*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2013, nr 3, s. 88-95.

świadczyć mogą charakterystyczne zachowania pojawiające się u dziecka i rodziców w sytuacji rozłąki migracyjnej²¹:

- apatia, przygnębienie, smutek lub chęć zwrócenia na siebie uwagi;
- szukanie towarzystwa rówieśników, osób dorosłych lub też tendencja do izolowania się;
- pogorszenie się wyników w nauce i pogorszenie się sprawowania, zaobserwowane przez nauczyciela;
- obniżenie frekwencji, brak usprawiedliwień nieobecności lub usprawiedliwienia;
- zmiana dotychczasowego stosunku do nauki szkolnej, nauczycieli, kolegów;
- zmiana sposobu ubierania się – noszenie drogich ubrań, ubioru nieadekwatnego do sytuacji czy pogody;
- obniżenie dbałości ucznia o higienę osobistą;
- dysponowanie przez ucznia dużymi sumami pieniędzy;
- nieobecność rodziców na zebraniach klasowych, szkolnych i brak z nimi kontaktu.

Jak podaje B. Sordyl działania wobec rodzin migracyjnych powinny uwzględniać przede wszystkim²²:

- diagnozę sytuacji takiej rodziny;
- poinformowanie rodziców o rozwoju i funkcjonowaniu dzieci w sytuacji rozłąki oraz uświadomienie o możliwości pojawienia się ewentualnych negatywnych skutków w sytuacji długiej nieobecności opiekuna prawnego;
- wyjaśnienie rodzicom, iż dziecko pozostawione w kraju powinno mieć ustanowionego opiekuna prawnego;
- poinformowanie rodzin o możliwości skorzystania z usług określonych specjalistów w sytuacji wystąpienia problemów, z którymi nie umieją sobie samodzielnie poradzić;
- wskazanie rodzicom możliwości zapewnienia dziecku/dzieciom opieki pozaszkolnej;
- opracowanie harmonogramu spotkań z rodziną, w której osoba przebywająca za granicą wraca do kraju i wskazuje trudności w zakresie readaptacji do środowiska.

²¹ H. Tomaszewska, *Diagnoza rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej*, [w:] E. Kozdrowicz, B. Walczak, *Zeszyty metodyczne nr 8...*, op. cit., Warszawa 2008, s. 43.

²² B. Sordyl, *Rodzina migracyjna jako nowa przestrzeń pracy socjalnej – doświadczenia pracowników Ośrodka Pomocy Społecznej w Andrychowie*, [w:] A. Kanios, M. Czechowska-Bieluga, *Praca socjalna. Kształcenie, działanie, konteksty*, Kraków 2010, s. 209-210.

Duża rola w zakresie pomocy dziecku z rodziny migracyjnej spoczywa na instytucjach oświatowych. Jeżeli szkoła posiada informacje o nieobecności rodzica bądź obojga rodziców podejmuje działania mające na celu uregulowanie sytuacji dziecka i podjęcie współpracy z jego opiekunem. Do działań tych mogą należeć zajęcia dydaktyczne – wyrównawcze, rozmowy z uczniem i jego opiekunem, udzielanie pomocy materialnej ze środków szkoły, współpraca z instytucjami wspierającymi eurosieroty²³. Szkoły oferują dzieciom migrantów możliwość dodatkowych konsultacji z wychowawcą, pedagogiem czy też psychologiem. Poza tym dzieci te mogą korzystać z szerokiej gamy zajęć pozalekcyjnych oraz zajęć świetlicowych. Przede wszystkim zadaniem nauczycieli i wychowawców w szkole jest rozpoznawanie sytuacji rodzinnej i życiowej swoich uczniów i wspieranie ich w przypadku pojawienia się trudności. Szkoła jest miejscem, w którym dziecko spędza znaczącą część czasu, a więc nauczyciel powinien mieć świadomość, że dziecko pochodzi z rodziny migracyjnej i na czas wyjazdu rodziców pozostaje pod opieką innych osób²⁴.

Środowisko szkolne pozytywnie oddziałuje na sytuację szkolną dzieci migrantów w momencie, kiedy w szkole panuje korzystny klimat społeczno-emocjonalny, nauczyciele są życzliwie nastawieni w stosunku do uczniów i służą radą i pomocą w trudnych sytuacjach. Szkoła może także wspierać dziecko i przyczyniać się do jego rozwoju poprzez ciekawą ofertę zajęć dodatkowych. Okazuje się, że dzieci migrantów, będące w dobrej sytuacji rodzinnej odnoszą zbliżone do swoich rówieśników wyniki w nauce, a często nawet wyższe.

Opozycję w stosunku do tego zestawienia stanowią cechy środowiska szkolnego wiążące się z niekorzystnymi z punktu widzenia edukacji dziecka zjawiskami. Zaliczyć do nich należy brak zainteresowania nauczycieli sprawami dziecka, brak właściwej pomocy psychologiczno-pedagogicznej i brak czynnej świetlicy szkolnej bądź jej nieodpowiednie godziny pracy²⁵. Środowiskiem wspierającym dziecko niewątpliwie jest środowisko rówieśnicze. Okazuje się, że dzieci migrantów utrzymują pozytywne relacje z rówieśnikami i chętnie udzielają im pomocy. Ponadto zjawisko

²³ S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Warszawa 2010, s. 118.

²⁴ H. Tomaszewska, *Diagnoza rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej*, [w:] E. Kozdrowicz, B. Walczak, *Zeszyty metodyczne nr 8...*, op. cit., Warszawa 2008, s. 43.

²⁵ I. Kawecki, S. Trusz, A. Kwatera, B. Majerak, *Dzieci migrantów zarobkowych. Obywatele Europy czy Eurosieroty?*, Kraków 2015, s. 136.

migracji jest na tyle powszechne w środowisku rówieśniczym dzieci, że wspólnota doświadczeń sprawia, że wyjazd rodziców jest czymś naturalnym i akceptowanym. Zaznaczyć należy, że ciągle istnieją także środowiska, w których wyjazd rodziców stanowił będzie czynnik wyróżniający dziecko wśród rówieśników i może stać się przyczyną jego dyskryminacji, braku zrozumienia ze strony rówieśników²⁶.

Jeśli za granicę wyjeżdża jeden z rodziców, a drugi przejmuje funkcje opiekuńcze nad dzieckiem to staje się on także partnerem szkoły. To jednemu z rodziców pozostających w kraju szkoła udziela wszelkich informacji. Rodzic ten staje się także reprezentantem prawnym dziecka. Sytuacja komplikuje się kiedy na migrację wyjeżdża oboje z rodziców. Jednym z rozwiązań w tym wypadku jest przekazanie opieki prawnej nad dzieckiem na drodze sądowej właściwemu opiekunowi. Większość rodziców nie dokonuje jednak tej czynności i wówczas pojawiają się problemy w szkolnym życiu dziecka²⁷.

Długotrwały wyjazd rodziców za granicę wpływa negatywnie na różnorodne obszary szkolnego życia dziecka. Między innymi niekorzystnie wpływa na edukację i utrudnia interwencję pedagogiczną. Wraz z wyjazdem rodzica szkoła ma problemy w realizacji takich zadań jak²⁸:

- wykonywanie obowiązku przygotowania przedszkolnego, obowiązku szkolnego i obowiązku nauki;
- ocenianie, klasyfikowanie i promowanie małoletnich uczniów;
- realizacja prawa dziecka do zachowania tożsamości narodowej, etnicznej i kulturowej,
- pomoc psychologiczno – pedagogiczna dla uczniów;
- turystyka i krajoznawstwo organizowane przez szkołę;
- wypadek lub choroba małoletniego ucznia.

Dlatego też, aby udzielać skutecznej pomocy z rodzin migracyjnych zaleca się nauczycielom i wychowawcom przeprowadzanie diagnozy sytuacji życiowej uczniów.

Poza instytucjami państwowymi pomocą dla rodzin migracyjnych mogą nieść również różnego rodzaju stowarzyszenia i fundacje. Jedną

²⁶ Ibidem, s. 141.

²⁷ A. Zielińska, *Szkoła wobec wyjazdów do pracy za granicą rodziców małoletnich. Aspekty prawne*, [w:] E. Kozdrowicz, B. Walczak, *Zeszyty metodyczne nr 8...*, op. cit., Warszawa 2008, s. 60.

²⁸ Ibidem.

z najbardziej znanych fundacji wspierających rodziny migracyjne jest Fundacja Prawo Europejskie, która podejmuje takie działania jak²⁹:

- „Udostępnienie pomocy prawnej rodzinom i osobom ze szczególnym uwzględnieniem dzieci, młodzieży i osób starszych, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej lub materialnej w wyniku emigracji zarobkowej członków rodzin zobowiązanych do świadczenia opieki.

- Upowszechnienie wiedzy o przepisach prawa krajowego i międzynarodowego, w tym unijnego, dotyczącego alimentacji oraz ochrony rodzin.

- Przeprowadzenie szkoleń dla pracowników ośrodków opieki społecznej i pomocy rodzinie, kuratorów sądowych, zawodowych i społecznych oraz wolontariuszy licznych organizacji obywatelskich z zakresu prawnych i społecznych aspektów eurosieroctwa.

- Pobudzenie wrażliwości społecznej na zjawisko eurosieroctwa oraz na możliwość organizowania pomocy środowiskowej i sąsiedzkiej.

- Zainspirowanie ruchu wolontariackiego w uczelniach wyższych, organizacjach i środowiskach młodzieżowych do opieki nad rodzinami i osobami dotkniętymi eurosieroctwem.

- Objęcie inicjatyw legislacyjnych w Komisji Europejskiej oraz w Parlamencie Europejskim w celu usprawnienia i ujednolicenia procedur alimentacyjnych oraz ścigania sprawców przestępstw przeciw rodzinie.

- Uaktywnienie działań polskiej prokuratury i policji w postępowaniach związanych z eurosieroctwem”

Istnienie instytucji niosących pomoc dla rodzin migracyjnych i podejmowane przez te instytucje działania okazują się w zderzeniu z rzeczywistością rodzin transnarodowych nie wystarczające. Rodziny rozłączone z powodu migracji borykają się często z wieloma problemami i nie chętnie ujawniają swoją sytuację społeczeństwu. Wraz z narastającymi trudnościami, jakie pojawiają się w relacjach rodzinnych oraz zagrożeniami otaczającego świata wzrasta potrzeba wsparcia społecznego oraz pomocy psychoterapeutycznej. Rodzi to przymus całościowego i wielopłaszczyznowego działania oraz przyjęcia wielorakiej perspektywy, która pozwala na dostrzeżenie wszystkich aspektów badanego zjawiska³⁰.

²⁹ S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce...*, op. cit., s. 143.

³⁰ A. Dąbrowska, *Rodzina migracyjna w przestrzeni życiowej dorastających. Holistyczny model wsparcia*, Warszawa 2016, s. 141.

Zakończenie

Świat staje się globalną wioską, w której granice przestają istnieć. Ze zmianami tymi powiązane jest powszechnie obecne, zjawisko migracji zarobkowych³¹, które powodują zmiany w strukturze i funkcjonowaniu wielu rodzin.

Rodziny transnarodowe borykają się z problemem czasowego przerwania bądź osłabienia więzi i bliskich kontaktów pomiędzy ich członkami. Ze względu na swoją specyficzną sytuację społeczną i życiową, są bardziej narażone na deficyty autentycznych więzi społecznych i problemy w budowaniu prawidłowych i trwałych relacji. Dlatego też coraz częściej rodziny te potrzebują działań wspierających i pomocowych, świadczonych przez różnorodne osoby i instytucje. Kluczową rolę odgrywa tu środowisko lokalne, jako baza oraz pierwotny obszar wsparcia społecznego.

Bibliografia

- Balcerzak-Paradowska B., *Wpływ okresowej migracji zarobkowej małżonka na warunki życia rodziny*, „Problemy Rodziny” 1994, nr 5, s. 11-14.
- Baldassar L., Merla L., *Transnational Families, Migration, and the Circulation of Care. Understanding Mobility and Absence in Family Life*, Routledge, New York 2013.
- Beck U., Beck-Gernsheim E., *Miłość na odległość. Modele życia w epoce globalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Bryceson D., Vourela U., *Transnational Families in the Twenty – First Century*, Berg Publishers, New York 2002.
- Chee M.W., *Taiwanese American Transnational Families. Women and Kin Work*, Routledge, New York 2005.
- Danilewicz W., *Rodzina ponad granicami*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2010.
- Dąbrowska A., *Rodzina migracyjna w przestrzeni życiowej dorastających. Holistyczny model wsparcia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Jawna M., *Emigracja zarobkowa rodziców, a problem eurosieroctwa*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2013, nr 3, s. 88-95.
- Kawecki I., Trusz S., Kwatara A., Majerak B., *Dzieci migrantów zarobkowych. Obywatele Europy czy Eurosieroty?*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2015.
- Kozak S., *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010.
- Kozdrowicz E., *Psychopedagogiczne skutki rozłąki migracyjnej*, [w:] E. Kozdrowicz, B. Walczak (red.), *Zeszyty metodyczne nr 8. Szkoła wobec mobilności zawodowej rodziców i opiekunów*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2008.

³¹ A. Nowakowska, *Wpływ migracji zarobkowej na jakość życia rodzinnego*, [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny...*, op. cit., Warszawa 2009, s. 101.

- Massey D.S., Alarcon R., Durand J., Gonzales H., *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*, University of California Press, London 1987.
- Nelson M., *Single mothers do family*. „Journal of Marriage and Family” 2006, nr 68, s. 781-795.
- Nowakowska A., *Wpływ migracji zarobkowej na jakość życia rodzinnego*, [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009.
- Parrenas R.S., *Servants of Globalization. Women, Migration and Domestic Work*, Standford University Press, Standford 2001.
- Parennas R.S., *Transnational fathering: Gendered conflicts, distant disciplining and emotional gaps*, „Journal of Ethnic and Migration Studied” 2008, nr 34/7, s. 1057-1072.
- Segura D.A., *Familism and employment among Chicanas and Mexican immigrant women*, [w:] M. Melville (red.), *Mexicanas at Work in the United States*, Mexican Amer Studies Program, Houston 1992.
- Sordyl B., *Rodzina migracyjna jako nowa przestrzeń pracy socjalnej – doświadczenia pracowników Ośrodka Pomocy Społecznej w Andrychowie*, [w:] A. Kanios, M. Czechowska-Bieluga, *Praca socjalna. Kształcenie, działanie, konteksty*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2010.
- Thomas W., Znaniecki F., *Chłop Polski w Europie i Ameryce*, Tom 1, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.
- Tomaszewska H., *Diagnoza rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej*, [w:] E. Kozdrowicz, B. Walczak (red.), *Zeszyty metodyczne nr 8. Szkoła wobec mobilności zawodowej rodziców i opiekunów*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2008.
- Urbańska S., *Matka Polka na odległość. Z doświadczeń migracyjnych robotnic 1989-2010*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2015.
- Walczak B., *Rodzina transnarodowa. Konteksty i implikacje*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2016.
- Walczak B., *Dziecko, rodzina i szkoła, wobec migracji rodzicielskich: 10 lat po akcesji do Unii Europejskiej*, Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Warszawa 2014.
- Zielińska A., *Szkoła wobec wyjazdów do pracy za granicą rodziców małoletnich. Aspekty prawne*, [w:] E. Kozdrowicz, B. Walczak (red.), *Zeszyty metodyczne nr 8. Szkoła wobec mobilności zawodowej rodziców i opiekunów*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2008.

Patrycja Guzikowska*

Koncepcja remigracji zastępczej – przypadek Polski

Jednym z najważniejszych problemów krajów rozwiniętych jest obecnie problem niskiej dzietności. O zjawisku tym świadczy niski poziom współczynnika dzietności (ang. *Total Fertility Rate*), który nie zapewnia prostej zastępowalności pokoleń. Prowadzi on do wyludniania, czego konsekwencją jest niedobór siły roboczej na rynku pracy. Drugą z konsekwencji wyludniania jest zwiększenie obciążenia systemu emerytalnego. Zmniejszenie liczby pracowników odprowadzających składki skutkuje zmniejszeniem dopływu środków do systemu emerytalnego¹. Natomiast wydłużanie się długości trwania życia przy niezmiennym wieku emerytalnym powoduje zwiększanie liczby osób pobierających świadczenia. Neutralizowanie tych negatywnych konsekwencji byłoby możliwe w momencie trwałego zwiększenia współczynnika dzietności za pomocą wprowadzanych narzędzi polityki pronatalistycznej. Osiągnięcie trwałego wzrostu dzietności jest jednak utrudnione, dlatego też rządy niektórych krajów decydują się na podwyższanie wieku emerytalnego. Trzecim z możliwych rozwiązań jest zaproponowana w 2000 w raporcie ONZ² koncepcja migracji zastępczej. Niniejszy artykuł ma na celu zaproponowanie nowej koncepcji – remigracji zastępczej i możliwości wdrażania działań z nią związanych w przypadku Polski i Polonii.

W pierwszej części artykułu przedstawiona zostanie autorska koncepcja remigracji zastępczej, która może być jednym z narzędzi uzupeł-

* mgr Patrycja Guzikowska, doktorantka, Kolegium Zarządzania i Finansów, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, ORCID: 0000-0002-1705-6946, e-mail: guzikowska.patrycja@gmail.com.

¹ Ruch wędrowniczy ludności powoduje zdecydowanie więcej dodatnich i ujemnych następstw, jednak z punktu widzenia dynamiki wzrostu gospodarczego negatywne konsekwencje wskazane powyżej wydają się mieć najważniejsze znaczenie. O innych skutkach migracji zob.: E. Jaroszevska, A. Rajkiewicz, *Migracje, migranci i polityka migracyjna*, [w:] G. Firlit-Fesnak, J. Męcina (red.), *Polityka społeczna*, PWN, Warszawa 2018, s. 242-243; A. Furdal, W. Wysoczański, *Migracje. Dzieje, typologia, definicje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.

² United Nations, *Replacement migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?*, United Nations Population Division, New York 2000.

niania niedoborów siły roboczej na rynku pracy. W drugiej części artykułu opisany zostanie przykład Polonii i na jej przykładzie – potencjalne zasoby remigracyjne. Przedstawione zostaną również statystyki dotyczące liczebności organizacji i instytucji polskich i polonijnych w krajach z największą liczebnością Polonii oraz tych, do których na stałe emigruje najwięcej Polaków.

Koncepcja migracji zastępczej i możliwe działania

Koncepcja remigracji zastępczej³ stanowi alternatywę dla koncepcji migracji zastępczej. Koncepcja migracji zastępczej polega na uzupełnianiu niedoborów krajowej siły roboczej (wynikających z niskiej diety), siłą roboczą pochodzącą z zagranicy (migrantami zarobkowymi). Koncepcja remigracji zastępczej polega z kolei na uzupełnianiu tego samego niedoboru siły roboczej remigrantami - osobami narodowości danego kraju, którzy powracają z migracji lub wracają do kraju pochodzenia swoich przodków.

Obie koncepcje mają zarówno mocne, jak i słabe strony, jednakże koncepcja migracji zastępczej ma znacznie więcej wad niż zalet – potrzeba wyeliminowania jej wad stanowiła główny bodziec konstrukcji koncepcji remigracji zastępczej. Porównanie zalet i wad obu koncepcji prezentuje poniższa tabela (Tabela 1).

Zaletami koncepcji migracji zastępczej są: uzupełnianie przez migrantów niedoborów siły roboczej oraz zwiększanie w krótkim okresie wpływów do systemu emerytalnego. Wad natomiast jest znacznie więcej. Migranci wciąż będą stanowić zbyt małą grupę, żeby w pełni zrekompenzować ubytki siły roboczej. Pracujący migranci, opłacając składki, należą do grupy zasilającej system emerytalny, jednakże tylko w krótkim okresie. W długim okresie (co zostało wskazane jako wada tej koncepcji) zwiększają obciążenie systemu emerytalnego, gdyż będą z niego pobierać emeryturę. Jeżeli zaś powrócą do ojczyzny, środki z systemu emerytalnego będą odpływać za granicę i tam zostaną wydane w celu sfinansowania konsumpcji.

³ Szerzej na ten temat traktuje praca: P. Guzikowska, *Replacement remigration as an alternative to replacement migration?*, „International Relations Review” 2021 (tekst w druku).

Tabela 1. Wady i zalety koncepcji migracji zastępczej
i koncepcji remigracji zastępczej

Migracja zastępcza		Remigracja zastępcza	
<i>Zalety</i>	<i>Wady</i>	<i>Zalety</i>	<i>Wady</i>
Częściowe uzupełnianie niedoborów siły roboczej	Ograniczona liczba potencjalnych migrantów	Zazwyczaj powrót do ojczyzny jest powrotem na stałe	Ograniczoność zasobu remigracyjnego
Zwiększanie w krótkim okresie wpływów do systemu emerytalnego	Migranci nie znają kultury/ tradycji/ języka kraju	Uzupełnianie niedoborów siły roboczej w sposób trwały	Wymaga wdrażania działań wewnętrznych i zewnętrznych
	Migranci mogą powrócić do ojczyzny (migracje czasowe/okresowe)	Zwiększanie wpływów do systemu emerytalnego w krótkim i długim okresie	
	Migranci mogą udać się na kolejny etap migracji	Większa znajomość kultury/tradycji/języka – brak problemu z asymilacją	
	Uzupełnia niedobór siły roboczej krótkotrwale	Środki pieniężne pozostają w kraju i zwiększają PKB kanałem konsumpcyjnym	
	W długim okresie rodzi zagrożenie zwiększenia obciążenia systemu emerytalnego	Zwiększenie obciążenia systemu emerytalnego w przyszłości jest rekompensowane zwiększaniem PKB kanałem konsumpcyjnym (emeryci wydają emeryturę w kraju)	
	Odływ środków pieniężnych z kraju (przesyłanie środków pieniężnych do rodziny migrantów zwiększa konsumpcję za granicą)		
	Konieczność przyjęcia regulacji prawnych dotyczących m.in. zatrudniania obcokrajowców		

Źródło: opracowanie własne.

Migranci zarobkowi dodatkowo mogą być pracownikami danego kraju jedynie w krótkim okresie – mogą powrócić do ojczyzny lub też udać się na kolejny etap migracji. Dlatego też narzędzie migracji zastępczej jest niestabilnym i niepewnym uzupełnieniem krajowej siły roboczej. Jeżeli zaś migranci są czasowymi lub okresowymi migrantami zarobkowymi, wydatną część swoich wynagrodzeń przesyłają za granicę. Powoduje to odpływ środków za granicę i osłabia dynamikę wzrostu, ponieważ z otrzymanych zarobków migranci wydają jedynie część na zaspokojenie swoich potrzeb konsumpcyjnych, pozostałe środki przesyłają za granicę. Oznacza to, że tempo wzrostu mogłoby być wyższe, gdyby migranci wydawali większą część (tę, którą przesyłają za granicę) uzyskanych zarobków w kraju wykonywania pracy. Innymi słowy, skutek migracji zastępczej, PKB wzrasta poprzez kanał konsumpcyjny, jednak wzrost ten jest nieznaczny. Migranci dodatkowo mogą czuć się wyobcowani, gdyż nie znają języka, tradycji czy kultury. Napływ migrantów rodzi konieczność wprowadzania nowych regulacji prawnych, np. dotyczących zatrudniania obcokrajowców.

W przypadku koncepcji remigracji zastępczej o powrocie do ojczyzny decydują silniejsze przesłanki niż w przypadku migracji zastępczej – są nimi tożsamość i korzenie. Jest to w założeniu powrót na stałe, a więc uzupełnianie niedoboru siły roboczej nie jest krótkookresowe, ale trwałe i stabilne. Niesie to za sobą stałe zwiększenie wpływów do systemu emerytalnego. Obciążenie emerytalne w przyszłości, które będzie zwiększone z uwagi na napływ remigrantów będzie rekompensowane poprzez wydawanie świadczeń emerytalnych na krajową konsumpcję. Zwiększy to PKB kanałem konsumpcyjnym, ale również – w pośredni sposób, poprzez wzrost oszczędności – kanałem inwestycyjnym. Remigranci nie będą również przekazywać środków pieniężnych pochodzących z wynagrodzenia za granicę, gdyż powrót do ojczyzny nie będzie powrotem wyłącznie jednej osoby (jak ma to miejsce w przypadku migranta zarobkowego), ale całej rodziny. Wadami koncepcji remigracji zastępczej jest ograniczoność zasobu remigracyjnego (podobnie jak w przypadku migracji zastępczej liczba osób, które mogą przybyć jest ograniczona). Dodatkowo pewnego rodzaju mankamentem jest konieczność wdrażania działań wewnętrznych i zewnętrznych. Jednakże działania te w dużej mierze stanowią elementy realizowanej w kraju polityki gospodarczej i społecznej oraz polityki zagranicznej. Aby remigracja zastępcza jako narzędzie uzupełniające niedo-

bory siły roboczej mogło zadziałać, muszą zostać podjęte odpowiednie kroki. Działania te można podzielić na dwie grupy:

- **działania wewnętrzne** – działania podejmowane w ojczyźnie (miejsu migracji),
- **działania zewnętrzne** – podejmowane mogą być w kraju zamieszkiwanym przez osoby z każdej z wymienionych grup (mniejszości narodowe, zbiorowości osób urodzonych poza ojczyzną, których przodkowie opuścili ojczyznę oraz migrantów) (miejsu wcześniejszej migracji).

Działania wewnętrzne są działaniami prowadzonymi w ojczyźnie. Obejmują prowadzenie polityki gospodarczej i społecznej w taki sposób, aby ci, którzy zastanawiają się nad emigracją, ostatecznie nie musieli wyjeżdżać oraz by zachęcać do przyjazdu tych, którzy są potomkami emigrantów lub mniejszością narodową. Prowadzenie polityki gospodarczej powinno zapewniać dobrą sytuację ogólnogospodarczą (rząd powinien dbać o poziom inflacji, bezrobocia, wysokość stóp procentowych). Odpowiednio realizowana polityka społeczna może natomiast poprawiać sytuację poszczególnych rodzin. Oprócz wspomnianej polityki gospodarczej i społecznej, należy również wskazać na rolę polityki rynku pracy (m.in. poziom płac, bezpieczeństwo, kodeks pracy), ułatwienia w zakładaniu własnej działalności gospodarczej czy oferowanie stypendiów dla dzieci remigrantów.

Działania zewnętrzne są działaniami prowadzonymi w krajach, w których przebywają mniejszości narodowe i migranci. Za wdrażanie działań zewnętrznych odpowiedzialny jest rząd kraju, którego obywatele przebywają za granicą. Celem tych działań jest wspieranie postaw patriotycznych, nauka języka, kultury i tożsamości. Do działań zewnętrznych można zaliczyć: prowadzenie szkół, fundacji, stowarzyszeń, naukę języka, sklepy z produktami pochodzącymi z ojczyzny, kluby sportowe czy media ojczyste.

Zarówno działania wewnętrzne, jak i zewnętrzne powinny prowadzić do utrzymywania tożsamości i więzi z ojczyzną osób, które zbiorczo można nazwać potencjalnymi zasobami remigracyjnymi (ang. *potential remigration resources*)⁴. Potencjalnymi zasobami remigracyjnymi można określić grupy osób, które w ramach remigracji mogą zasilić siłę roboczą

⁴ Zob. szerzej: P. Guzikowska, *Replacement remigration as an alternative to replacement migration?*, „International Relations Review” 2021 (tekst w druku).

kraju ojczystego. Do potencjalnego zasobu remigracyjnego zaliczyć zatem można następujące grupy:

- 1) mniejszości narodowe – osoby duchowo związane z krajem przodków, ale zamieszkujące poza nim z powodu wydarzeń historycznych; mogą być nimi zmiany granic lub przymusowe wysiedlenia,
- 2) zbiorowości osób urodzonych poza ojczyzną, których przodkowie opuścili kraj ojczysty (np. Polonia); więz z ojczyzną jest przekazywana z pokolenia na pokolenie jako część historii rodziny,
- 3) emigranci z różnych okresów (II wojny światowej, lat 90-tych oraz ostatnich dekad).

Potencjalne zasoby remigracyjne oraz możliwości wykorzystania koncepcji remigracji zastępczej do uzupełniania niedoborów siły roboczej najlepiej omawiać na przykładzie konkretnego kraju. W kolejnej części przedstawiona zostanie analiza Polski – m.in. statystyki dotyczące liczebności Polonii, emigracji na stałe oraz omówione zostaną działania zewnętrzne. Z uwagi na ograniczoną objętość niniejszego artykułu nie zostanie przedstawiona analiza działań wewnętrznych – za wyznacznik tego, czy działania wewnętrzne są skuteczne posłuży analiza salda migracji.

Przypadek Polski i Polonii

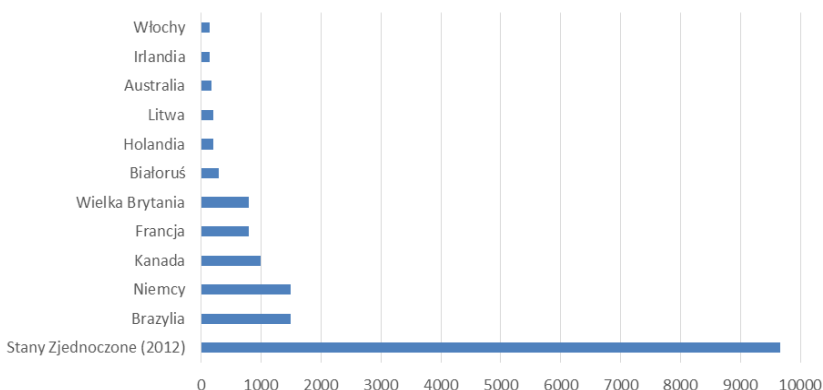
W celu zilustrowania rzeczywistych możliwości uzupełniania niedoborów siły roboczej remigrantami, którzy powracają z wcześniejszej migracji, można posłużyć się przykładem konkretnego kraju. W niniejszym artykule wybranym krajem jest Polska, która plasuje się na szóstym miejscu na świecie pod względem liczebności Polonii i Polaków za granicą w stosunku do liczby ludności kraju ojczystego.

Nie jest możliwe przywołanie dokładnych statystyk, które pokazywałyby liczebność Polonii w różnych krajach. Szacunkowa ocena jest utrudniona z uwagi na stosowanie różnych kryteriów klasyfikacji. Dane dotyczące liczby Polonii i Polaków są to dane pochodzące najczęściej ze spisów powszechnych innych krajów. Brak jednolitego kryterium sprawia, że statystyki te mogą wskazywać różne grupy osób i przez to nie są porównywalne (wśród kryteriów wymienić można m.in. pochodzenie, deklarowana świadomość polskiego pochodzenia, znajomość języka polskiego na poziomie języka ojczystego czy urodzenie w Polsce). W *Rządowym programie współpracy z Polonią i Polakami w latach 2015-2020* z lipca

2015 r. wskazane zostało, że poza ojczyzną żyje 18-20 mln Polaków oraz osób polskiego pochodzenia⁵. Liczba ta stanowi potencjalny zasób remigracyjny.

Rysunek 1 prezentuje liczbę Polonii i osób polskiego pochodzenia w krajach z największą ich liczbą. Szacunki dla Brazylii, Niemiec, Kanady, Francji, Wielkiej Brytanii, Białorusi, Holandii, Litwy, Australii, Irlandii i Włoch są szacunkami za 2015 r. Natomiast dla Stanów Zjednoczonych są to dane na rok 2012.

Rysunek 1. Szacunkowa liczba Polonii i osób polskiego pochodzenia w krajach z największą ich liczbą (w tys.)

Źródło: opracowane własne na podstawie *Rządowego programu współpracy z Polonią i Polakami za granicą w latach 2015-2020*.

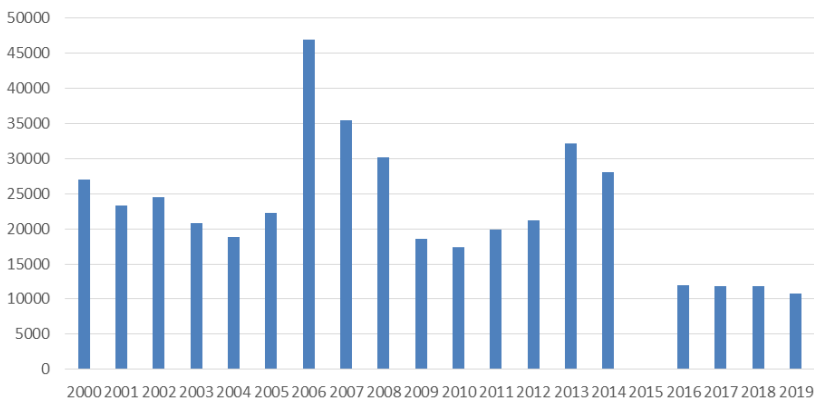
Największa liczba Polonii żyje w Stanach Zjednoczonych – dane wskazują na 9,66 mln osób deklarujących polskie pochodzenie. Szacuje się, że w Brazylii i Niemczech przebywa porównywalna liczba osób polskiego pochodzenia, wynosząca ok. 1,5 mln. Na trzecim miejscu plasuje się Kanada (1 mln). Relatywnie duża liczba Polonia jest obecna również wśród krajów Europy Wschodniej – na Białorusi (295 tys.) oraz na Litwie (200 tys.), choć w przypadku Białorusi liczba ta mogła zmaleć z uwagi na sytuację polityczną. Wśród krajów Europy Zachodniej (obok Niemiec)

⁵ *Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą w latach 2015-2020*, https://www.gov.pl/documents/1149181/1150183/Rzadowy_program_wspolpracy_z_Polonia_i_Polakami_za_granica_2015-2020.pdf [19.07.2021].

warto zwrócić uwagę na Francję (800 tys.), Wielką Brytanię (800 tys.) oraz Holandię (200 tys.).

Obok szacunków dotyczących liczby Polonii i osób polskiego pochodzenia ważną miarą jest emigracja na pobyt stały z Polski. Poniższy rysunek (Rysunek 2) prezentuje wielkość emigracji w latach 2000-2019. Miernik ten pokazuje pośrednio, na ile prowadzona obecnie polityka gospodarcza i społeczna zachęca do pozostania w kraju oraz to, na ile sytuacja w innych krajach sprzyja opuszczaniu ojczyzny.

Rysunek 2. Emigracja na pobyt stały ogółem w latach 2000-2019⁶

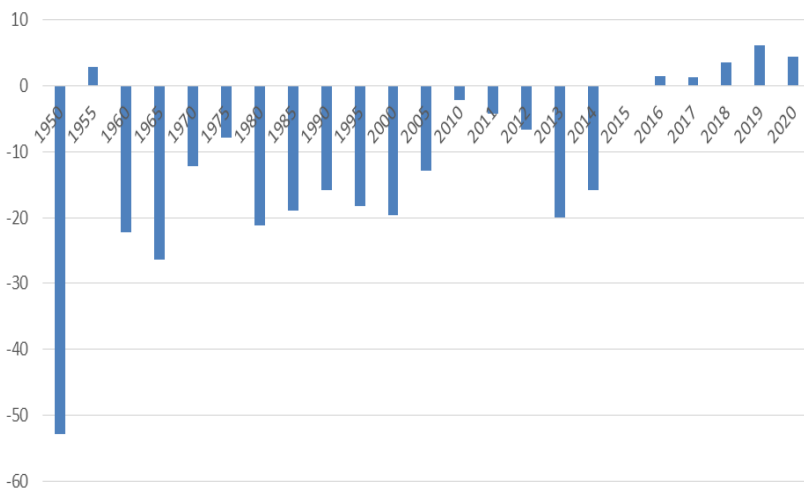

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W omawianym horyzoncie czasowym najwyższy poziom emigracji obserwowany był w latach 2006-2008 oraz w 2013 r. Najniższy poziom liczby emigrantów obserwowany był w następstwie kryzysu lat 2007-2009, czyli w latach 2009-2010 oraz jest obserwowany obecnie, od roku 2016. Miernikiem uzupełniającym rozważania jest saldo migracji, które pozwala na zaliczenie kraju do jednej z trzech kategorii – kraju imigracyjnego, kraju emigracyjnego lub kraju imigracyjno-emigracyjnego (Rysunek 3).

⁶ Dane za rok 2015 są niedostępne.

Rysunek 3. Saldo migracji Polski w latach 1950-2020 (tys.)⁷

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

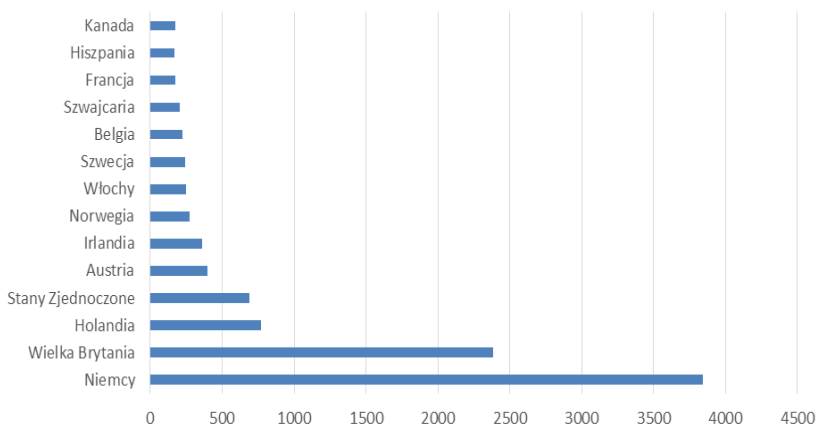
Ujemne saldo migracji świadczy o tym, że więcej osób opuszcza kraj niż do niego przybywa. Kraj staje się wtedy krajem emigracyjnym. Polska krajem emigracyjnym była od początku omawianego horyzontu czasowego do 2014 r. (z wyłączeniem 1955 r. kiedy to saldo migracji było lekko dodatnie)⁸. Od 2016 r. Polska ma nieznacznie dodatnie saldo migracji, które do 2019 r. rosło, przez co Polskę można zakwalifikować do kraju imigracyjno-emigracyjnego. Rok 2020 był rokiem pandemii Covid-19, co spowodowało ograniczenie ruchu ludności - dane z tego roku nie powinny podlegać analizie, gdyż mogą zaburzać ocenę sytuacji. Rosnące saldo migracji można uznać za prognozę tego, iż w przyszłości Polska stanie się krajem imigracyjnym.

Poniższy rysunek prezentuje kraje będące celem wyjazdów na pobyt stały Polaków w 2019 r. (Rysunek 4).

⁷ Brak danych za 2015 r. Dane z lat 1950-2005 przedstawione zostały w ujęciu pięcioletnim. Począwszy od 2010 r. dane prezentowane w statystyce publicznej mają charakter roczny.

⁸ Szczegółowe omówienie fal emigracji/imigracji Polaków można znaleźć m.in. w: J. Z. Holzer, *Demografia*, PWE, Warszawa 2003, s. 276-279.

Rysunek 4. Destynacje migrantów z Polski na pobyt stały w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Sytuacja demograficzna Polski do 2019 r. Migracje zagraniczne ludności w latach 2000-2019*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.

Najwięcej emigrantów w 2019 r. wyjechało do Niemiec i Wielkiej Brytanii (odpowiednio ponad 3,8 tys. oraz blisko 2,4 tys.). Do następnego w kolejności kraju - Holandii - wyjechało trzykrotnie mniej emigrantów (770 osób) niż do Wielkiej Brytanii. Do pozostałych wymienionych krajów wyjechało mniej niż 700 osób.

Duża liczba Polonii i osób polskiego pochodzenia w różnych krajach implikuje, że działania rządu polskiego podejmowane w celu podtrzymywania polskości i tożsamości narodowej muszą być prowadzone w wielu miejscach jednocześnie. Oczywiście część przedsięwzięć ma charakter oddolny i związana jest z aktywnością samych przedstawicieli Polonii (np. zakładanie stowarzyszeń, fundacji, instytucji kulturalnych czy klubów sportowych). Dlatego też w krajach, w których ich liczba jest wysoka, liczba organizacji i instytucji może być wyższa. Poniższa tabela (Tabela 2) prezentuje statystyki dotyczące organizacji i instytucji polskich i polonijnych w 2019 r. dla wybranych krajów.

Tabela 2. Organizacje i instytucje polskie i polonijne w wybranych krajach w 2019 r.

	organizacje, stowarzyszenia, fundacje	organizacje i instytucje federacyjne	organizacje i instytucje wyznaniowe	instytucje społeczno- kulturalne i oświatowe	instytucje kultury / pamięci	instytucje i podmioty gospodarcze	media i rynek książki	Przedstawi- cielstwa zagraniczne	ogółem
Niemcy	144	7	109	81	15	2	12	2	372
Wielka Brytania	214	5	109	186	27	2	66	2	611
Holandia	48	0	8	17	5	2	10	1	91
Stany Zjednoczone	447	34	154	184	29	10	111	8	977
Austria	53	4	7	6	2	0	12	2	86
Irlandia	34	0	7	48	3	1	16	1	110
Norwegia	31	1	11	9	5	2	6	1	66
Włochy	59	3	29	27	10	0	10	2	140
Szwecja	85	4	9	15	8	1	10	1	133
Belgia	75	1	20	30	20	2	13	25	186
Szwajcaria	38	1	21	7	7	0	4	0	78
Francja	275	3	55	34	12	1	19	2	401
Hiszpania	46	1	13	12	0	1	8	2	83
Kanada	279	2	43	75	10	6	51	2	468
Białoruś	78	1	39	35	97	1	12	1	264
Australia	180	12	37	70	14	4	42	1	360

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych administracyjnych <https://dane.gov.pl/pl/dataset/1733,baza-organi-zacji-i-instytucji-polskich-i-polonijnych-za-granica> (dostęp: 13.07.2021).

Wybranymi krajami są te, wskazane jako kraje z największą liczbą Polonii oraz osób polskiego pochodzenia oraz kraje, do których wyjechało na stałe najwięcej Polaków. Należą do nich: Niemcy, Wielka Brytania, Holandia, Stany Zjednoczone, Austria, Irlandia, Norwegia, Włochy, Szwecja, Belgia, Szwajcaria, Francja, Hiszpania, Kanada, Białoruś i Australia⁹. Organizacje i instytucje podzielone zostały na osiem kategorii:

1) organizacje, stowarzyszenia, fundacje – zaliczone do nich zostały m.in. towarzystwa, zrzeszenia, kluby, zespoły artystyczne, hobbystyczne czy sportowe,

2) organizacje i instytucje federacyjne – zaliczone do nich zostały m.in. kongresy, unie, federacje, rady itp.

3) organizacje i instytucje wyznaniowe – zostały do nich zaliczone m.in. parafie, świątynie (w których odprawiane są msze w języku polskim) czy zgromadzenia zakonne,

4) instytucje społeczno-kulturalne i oświatowe – należą do nich m.in. przedszkola, szkoły, uczelnie czy polskie domy dziecka,

5) instytucje kultury / pamięci – należą do nich m.in. biblioteki, muzea, archiwa, cmentarze wojenne czy teatry i kina.

6) instytucje i podmioty gospodarcze – zaliczone do nich zostały m.in. izby gospodarcze, kluby biznesu czy spółdzielcze kasy oszczędnościowe i kredytowe.

7) media i rynek książki – należą do nich m.in. gazety, czasopisma, stacje radiowe, telewizyjne czy księgarnie i wydawnictwa,

8) przedstawicielstwa zagraniczne – należą do nich m.in. przedstawicielstwa zagraniczne polskiej administracji rządowej czy przedstawicielstwa handlowe i biznesowe spółek skarbu państwa.

Sformułowany powyżej wniosek dotyczący zależności pomiędzy liczbą Polonii a liczbą organizacji i instytucji sprawdza się w przypadku Stanów Zjednoczonych (ogółem 977 jednostek). Drugim co do ilości organizacji i instytucji krajem spośród omawianych jest Wielka Brytania (611), która to jest szóstym krajem, co do liczby Polonii. Dużą liczbę instytucji i organizacji wskazać można również w Kanadzie (468), we Francji (401), Niemczech (372) oraz Australii (360). Każdy z tych krajów cechuje duża liczba Polonii. Ciekawym zjawiskiem jest również fakt, iż w Holandii, w której również wskazana została duża liczba Polonii, organizacji i instytucji jest stosunkowo mało (91). Stosunkowo duża liczba organizacji i instytucji na Białorusi może natomiast ulec zmniejszeniu z uwagi na sytuację polityczną.

⁹ Dane dla Brazylii i Litwy są niedostępne.

Podsumowanie

Koncepcja remigracji zastępczej może być alternatywą dla innych metod uzupełniania niedoborów siły roboczej. Posiada szereg zalet (m.in. jej stałość, brak problemu z asymilacją migrantów, brak odpływu środków pieniężnych za granicę, silniejszy wzrost PKB kanałem konsumpcyjnym). Nie jest jednak pozbawiona wad – należą do nich ograniczoność potencjalnego zasobu remigracyjnego oraz konieczność wdrażania działań wewnętrznych i zewnętrznych po to, by zachęcić remigrantów do powrotu.

Z analizy przypadku Polski wynika, że posiada ona duży potencjałny zasób remigracyjny – największy w Stanach Zjednoczonych, Brazylii i Niemczech. W każdym z krajów, w których przebywa Polonia i osoby polskiego pochodzenia, istnieje szereg organizacji i instytucji polskich i polonijnych – są to m.in. stowarzyszenie, fundacje, kościoły, instytucje kultury i sportu oraz media. Na podstawie analizy danych dotyczących organizacji i instytucji w 2019 r. można stwierdzić, że działania zewnętrzne są realizowane w stopniu zadowalającym. Liczba i różnorodność organizacji świadczy o wielu możliwościach zaangażowania Polonii w aktywności umacniające i zachowujące tożsamość narodową. Działania wewnętrzne nie zostały szczegółowo omówione, jednakże warto zwrócić uwagę na fakt, iż Polska od 2016 r. stała się krajem emigracyjno-imigracyjnym, a nie *stricte* emigracyjnym. Może to świadczyć o zmniejszonej emigracji i zwiększonej imigracji do Polski, co może jednocześnie implikować, że sytuacja gospodarczo-społeczna (i podejmowane w celu jej poprawy działania) przynoszą pozytywny efekt.

Bibliografia

- Firlit-Fesnak G., Męcina J. (red.), *Polityka społeczna*, PWN, Warszawa 2018.
Furdal A., Wysoczański W., *Migracje. Dzieje, typologia, definicje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja demograficzna Polski do 2019 r. Migracje zagraniczne ludności w latach 2000-2019*, Warszawa 2020.
Holzer J.Z., *Demografia*, PWE, Warszawa 2003.
Jaroszevska E., Rajkiewicz A., *Migracje, migranci i polityka migracyjna*, [w:] G. Firlit-Fesnak, J. Męcina (red.), *Polityka społeczna*, PWN, Warszawa 2018, s. 234-254.
Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą w latach 2015-2020, <https://www.gov.pl/documents/1149181/1150183/>.
United Nations, *Replacement migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?*, United Nations Population Division, New York 2000.

Netografia:

- <https://stat.gov.pl/>.
<https://dane.gov.pl/>.

Wpływ rodziny na karierę sportową w okresie eksploracji lub prób

Sport kojarzy się niezmiennie z rywalizacją. Jest to czynnik, który stanowi o pięknie sportu. Ma on wpływ na kształtowanie charakteru oraz dynamizuje dążenie do bycia lepszym. Poprzez sport rywalizacja zaspokaja potrzebę przynależności, statusu, rozwijania pracowitości, wytrwałości, czy po prostu pozwala rozładować energię. Świadomy tego rodzic zatem będzie potrafił umiejętnie spożytkować obecny w sporcie czynnik współzawodnictwa, wzbogacając go sytuacjami oraz działaniami o charakterystyce wychowawczej. Dalej, szukając miejsca sportu w zagadnieniu wychowania rodzinnego nie sposób wspomnieć o autorytecie. Znaczenie tego pojęcia jest niebagatelne w kształtowaniu postaw społecznych dzieci i młodzieży niezależnie od środowiska (choć autorytety mogą być różne w zależności od niego). To silne podłoże, które motywuje młodą osobę do sprawdzania swoich możliwości w danej dziedzinie i zdobywania doświadczenia w kierunku sprawdzania własnych możliwości, zdobywania doświadczeń w zakresie radzenia sobie z trudnościami, wszechstronnej adaptacji do obciążeń fizycznych i psychicznych (jeżeli ktoś kiedyś mógł, to i ja mogę). Już samo doskonalenie się pod względem fizycznym ze względu na autorytet jest pozytywne w kontekście zdrowia człowieka.

W pracy przedstawiono cele kultury fizycznej, cele wychowania sportowego w rodzinie, zadania sportu rodzinnego, kategoryzacja celów sportowych. Na tej podstawie starano się odpowiedzieć na pytanie jakie cechy powinien posiadać rodzic młodego sportowca, aby zapewnić pełny rozwój umiejętności, przy jednoczesnym zapewnieniu mu równowagi psychicznej i elementarnych potrzeb, jakich potrzebuje każdy człowiek w tym momencie rozwoju. Czyli innymi słowy chciano z kultury fizycznej, celów wychowania sportowego w rodzinie, zadań sportu rodzinnego, kategoryzacji celów sportowych odseparować wszystko to, co w jakiś sposób może przydać się rodzicom przyszłych sportowców. Jako „widelki” czasowe użyto etapy kariery Jona Hellsted’a, psychologa sportowego z Uniwersytetu w Lowell.

* Michał Gałaszewski, Instytut Socjologii, Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: m.galaszewski@wp.pl

Opis zagadnienia

Eksploracja lub próby to pierwszy etap periodyzacji Jona Hellstedt'a. Badacz przedstawił perspektywę kariery sportowej. Jest to podział ze względu na uczestnictwo i zaangażowanie rodziny (która odgrywa znaczną rolę i również musi wiele poświęcić). Zaprezentowane ramy wiekowe są umowne, ponieważ granice wieku są zależne od specyfiki uprawianej dyscypliny. Podzielił on drogę sportowca na trzy etapy¹:

1. Eksploracja lub próby – pierwsza faza dotyczy wieku 4–12 lat. Wtedy to dziecko zaczyna przygodę z aktywnościami fizycznymi o charakterze sportowym. Ponadto jest to etap, w którym dziecko sprawdza, w jakiej dziedzinie sportu czuje się najlepiej.

2. Zaangażowanie lub specjalizacja – „zaangażowaniem lub specjalizacją” określa się etap w którym sportowiec ukierunkowuje się na konkretną dyscyplinę. Zaangażowanie w trening, czy w zawody (poświęcenie czasu i energii) może odbijać się na relacjach rodzinnych, ponieważ sportowiec przejawiający potencjał i chęci do poważnego uprawiania sportu jest w znacznej części zależny od wsparcia swoich rodziców.

3. Biegłość lub zaangażowanie – do ostatniego etapu docierają zawodnicy najbardziej wytrwali i pewni swojej decyzji. Treningi, osiąganie świetnych wyników oraz realizacja osobistych celów staje się głównym elementem życia takiej osoby.

Periodyzacja Hellstedt'a zwraca uwagę na otoczenie społeczne sportowca, co pomaga spojrzeć na zagadnienie kariery sportowej holistycznie. Etapy rozwoju (kariery) sportowca należy postrzegać wielopłaszczyznowo, ponieważ zawodnicy często doświadczają problemów nie tylko związanych ze sportem. Sportowcy podczas kariery zmagają się jak każdy człowiek z problemami natury osobistej. Problemem również staje się fakt, że sportowcy już na początku swojej przygody ze sportem miewają trudności w codziennym życiu, na przykład w relacjach z rówieśnikami, rodziną czy szkołą².

Globalny zasięg wielu sportów skutkuje włączaniem się sportowców w wolny rynek usług sportowych z jego wszelkimi zaletami i wadami. W pracach dotyczących migracji sportowców i w socjologicznych analizach rynku sportowego dominuje konfliktowa perspektywa teoretyczna,

¹ S. Murphy, *Three Stages of Athletic Development. Sampling, Specializing, Investment*, <https://www.momsteam.com/successful-parenting/three-stages-ofathletic-development-sampling-specializing-investment> [11.06.2021].

² Ibidem.

w której akcentuje się fakt eksploatacji siły roboczej przez kapitalistów na globalnym sportowym rynku. Zwolennicy takiego podejścia do rynku sportowego podkreślają np., że zawodnicy z krajów uboższych, zwłaszcza w początkowych etapach kariery, są chętnie zatrudniani przez firmy (kluby) z krajów bogatszych. Za przykład mogliby posłużyć utalentowani piłkarzko młodzi Brazylijczycy zatrudniani w klubach Europy (także Polski) czy afrykańscy biegacze lub obywatele państw azjatyckich – specjaliści w dyscyplinach sportowych zdominowanych przez Azjatów (np. tenisie stołowym lub badmintonie), którzy reprezentują kluby i państwa Europy. Z tej perspektywy można także spojrzeć na pracę polskich sportowców (piłkarzy ręcznych, tenisistów stołowych itp.) w klubach w Niemczech, Francji, Austrii czy Włoch³.

W przypadku początków kariery (często już u kilkulatków) oznacza to konieczność dostosowania czasu rodzinnego i rodziców do potrzeb treningów i zawodów sportowych, a również często znaczące wspieranie finansowe. Za przykłady mogą posłużyć kariery sportowe zawodników trenujących sporty elitarne. Jednym z nich jest Robert Kubica, który urodził się 7 grudnia 1984 r. w Krakowie. Jest synem Anny i Artura Kubiców. Ukończył Szkołę Podstawową nr 38 w Krakowie. Uczęszczał do liceum, jednak po pierwszej klasie postanowił zrezygnować ze szkoły, w czym znalazł poparcie rodziców. Wychował się na krakowskich Grzegórkach. Gdy miał kilkanaście lat, jego rodzice się rozstali. Ojciec, Artur Kubica pracował w firmie, która organizowała wyjazdy na wyścigi Formuły 1. Gdy Robert Kubica miał 12 lat po raz pierwszy jako kibic obejrzał wyścigi podczas GP Węgier w 1997 r. Jego kariera kierowcy sięga korzeniami aż do lat sześciu, kiedy to zaczynał przygodę z tym sportem na gokartach, by już w wieku 10 lat zdobyć mistrzostwo Polski juniorów w tej dyscyplinie. W 2001 r. rozpoczął przygodę z Formułą Renault 2000 Eurocup. W Formule 3 Euroseries zadebiutował w 2002 r., wówczas to wyczynami Kubicy zaczęli żyć kibice w kraju, wiążąc z nim nadzieje wcale nie płonne, bowiem już w 2005 r. w nagrodę za wygranie World Series by Renault wziął udział w testach Formuły 1 pod banderą firmy Renault. Stacje telewizyjne zaczęły przybliżać widzom i kibicom jego sylwetkę, gdy tymczasem on sam skrzętnie ukrywa do dziś kształt swojego życia osobistego. W 2005 r. Kubica podpisał kontrakt z BMW Sauber. Zaczynał tam od roli dopiero trze-

³ Z. Dziubiński, K.W. Jankowski, *Kultura fizyczna w społeczeństwie nowoczesnym*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2011, s. 38.

kiego kierowcy, natomiast czas zweryfikował jego potencjał by stał się czołowym kierowcą swojego teamu. 25 stycznia 2006 r. przejechał pierwsze kilometry jako kierowca F1. Podczas drugich sesji przed Grand Prix Wielkiej Brytanii i Niemiec został najszybszym kierowcą na torze. Cały sezon ukończył na szóstym miejscu w generalnej klasyfikacji⁴. W 2018 r. Kubica powrócił do F1, po 8 latach przerwy.

Innym przykładem jest Agnieszka Radwańska. Pochodzi z rodziny o sportowych tradycjach. Pierwsze lata swego życia Radwańska spędziła w Niemczech, gdzie mogła rozpocząć swą przygodę z tenisem. Tam też, wieku 6 lat, wygrała dziecięcy turniej tenisowy. Wraz z rodziną wróciła do Polski w 1995 r. W Krakowie ukończyła wpięrw gimnazjum, następnie liceum ogólnokształcące. To jednak 2003 r. okazał się być dla niej przełomowy, wtedy to tenisistka dotarła do finału zabrzańskiego juniorskiego turnieju w tym sporcie – zajęła świetne II miejsce. Kolejny, 2004 r., to już jej absolutne zwycięstwa, co stało się w dwóch juniorskich turniejach singlowych rozegranych kolejno w Gdyni i w Zabrzu. Od 2009 r. studiowała zaocznie na krakowskiej Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha, na kierunku turystyka i rekreacja. 2005 r. przyniósł tymczasem Radwańskiej status profesjonalny. W 2018 r. zakończyła swoją owocną karierę⁵. Jest najbardziej utytułowaną polską tenisistką. Sukcesy obu przedstawionych sportowców w dużym stopniu były uzależnione od wsparcia finansowego i emocjonalnego rodziców.

Jako jeden z podstawowych celów kierunkowych kultury fizycznej, jaki wymienia Stanisław Strzyżewski – polski specjalista w zakresie teorii i metodyki wychowania fizycznego – to kształtowanie postawy wobec własnego ciała, jego sprawności, budowy, higieny i zdrowia, wypoczynku, hartowania się, różnych form aktywności ruchowej. W celu doskonalenia tych sfer należy zwrócić uwagę na kształtowanie swoich postaw oraz kształtowanie nastawienia na samorealizację⁶. Zdaniem autora działania wychowawcze warunkują tworzenie się trwałych postaw, a ów proces składa się z następujących komponentów:

1. Komponent poznawczy – kształtowanie postaw wobec kultury fizycznej dokonuje się poprzez doświadczenie (społeczne doświadczenie

⁴ J. Mazur, *Robert Kubica*, <https://zyciorysy.info/robert-kubica/> [8.07. 2021].

⁵ Przegląd sportowy, <https://www.przegladsportowy.pl> [8.07. 2021].

⁶ S. Strzyżewski, *Proces kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 22.

zawarte jest w normach społecznych, wzorach osobowych, ideach i od nauczyciela WF w dużej mierze zależy przebieg owego doświadczenia);

2. Komponent uczuciowo-motywacyjny: uczucia przyjemne pojawiają się, gdy potrzeby jednostki są zaspokojone, a przykre w sytuacji odwrotnej. Z kolei uczucia wpływają na motywację do działania;

3. Komponent behawioralny. Ważne jest tu nastawienie, pewna gotowość, dyspozycyjność, gdyż one uruchamiają właściwe procesy motywacyjne (do dyspozycji instrumentalnych w zakresie wychowania w kulturze fizycznej zaliczyć należy: sprawność, wiedzę, nawyki, umiejętności, inteligencji i uzdolnień)⁷.

Rodzice powinni wskazywać na istotną w grach sportowych i aktywności fizycznej wartość, jaką jest zdrowie, dbałość o nie, wzmocnienie kondycji i umiejętność walki z trudnościami. Sport umożliwia bowiem realizowanie tych wartości i szczególnie są one z sukcesem aktualizowane we wspólnocie rodzinnej.

Badania na temat celów wychowania sportowego w rodzinie – na podstawie opinii badanych z grupy ludzi związanych ze sportem (trenerów, wykładowców AWF, studentów kierunków związanych ze sportem czy sportowców) – wykonał Jan Czechowski. Oto one:

- 1) Rozwój zainteresowań i osobowości
- 2) Wzmocnienie rozwoju psychicznego i ruchowego
- 3) Szanowania zdrowia własnego i innych
- 4) Umiejętność bycia dla innych
- 5) Uczenie strategii i organizacji
- 6) Stopniowy rozwój społecznych
- 7) Kształtowanie obowiązkowości i dyscypliny⁸.

Cele sporu zbieżne są z celami wychowania w rodzinie. Żaden z tych celów nie wydaje się bagatelizować sprawy. Żaden z nich nie jest niepotrzebny, czy wręcz szkodliwy dla procesów wychowania w rodzinie. Czechowski wymienił również główne zadania sportu rodzinnego. Chciał pokazać, jakie funkcje spełnia sport uprawiany w rodzinie:

- 1) Rozwój intelektualny – poznawanie przepisów i podstawowej wiedzy o kulturze fizycznej

⁷ Ibidem, s. 24-28.

⁸ J. Czechowski, *Rodzina – Sport – Wychowanie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016, t. XIII (1), s. 170.

2) Kształtowanie zgrabnej sylwetki, piękna ruchu i zdrowego organizmu

3) Holizm i harmonijność rozwoju wychowanka.

Jako że interesuje nas środowisko rodzinne, przydatna będzie kategoryzacja celów sportowych, jakiej dokonał Eugeniusz Piasecki. Kategoryzacja owa stawia cele sportowe jako nadrzędne w środowisku rodzinnym, jednocześnie przyporządkowuje je triadzie naczelnych wartości: prawdy, dobra i piękna. Zdaniem autora formowanie młodego adepta sportu w odpowiednim środowisku ukierunkowane jest na takie cele, wartości, ideały, jak: zdrowie, sprawność, dzielność, siła woli, odwaga, zaradność, karność, umiejętność przewodzenia, opanowanie instynktów, piękno budowy ciała, postawy i ruchu, solidarność celów oraz działanie radości na organizm. Wymienione cele nie mają charakteru stałego i są bezwarunkowo solidarne. Zapatrzenie na jeden z nich powoduje utratę innych z pola widzenia. Sprawność na przykład może opacznie prowadzić do przemęczenia, a ono sięga już w zakres szkód zdrowotnych⁹. Powyższe cele pogrupować można następująco:

1) cele kształtujące, które dotyczą ciała ludzkiego i jego motoryki, a zmierzające do wzbogacenia zasobu umiejętności ruchowych, doskonalenia sposobów wykonania różnych czynności, modyfikowania budowy i postawy ciała, wyrabiania wydolności i odporności organizmu,

2) cele wychowawcze, które dotyczą cech charakteru, postaw moralno-społecznych, zainteresowań i zamiłowań do ruchu, samooceny i samokontroli swych osiągnięć, estetyki i kultury ruchu,

3) cele poznawcze, dzięki którym przybliża się wychowankowi wiedzę o potrzebach zdrowia fizycznego i psychicznego, przezornego zachowania się w różnych sytuacjach oraz uświadamiające zasady poprawnego wykonania różnych czynności ruchowych¹⁰.

W tym miejscu warto odnieść się do – jeżeli chodzi o kontekst rodziny i sportu - do pojęcia środowiska. Ze względu na to, że tak rodzina jak i sport tworzą specyficzne środowisko, w którym dają się wyróżnić stałe jego elementy. Zarówno środowisko sportowe, jak i rodzinne są wychowawcze i ujawniają wiele wspólnych lub podobnych cech tj. obecność różnorodnych sytuacji dydaktycznych, systematyczne podejmowanie

⁹ E. Piasecki, *Cele wychowania fizycznego*, Wydawnictwo AWF, Kraków 2010.

¹⁰ Ibidem.

czynności kształtujących charakter, wiedzę i umiejętności, formowanie odpowiedniego trybu życia, przekonań i zainteresowań.

Sport stwarza możliwości zróżnicowania korzyści płynących z niego uprawiania. Stwarza możliwości rozwoju na płaszczyźnie intelektualnej, społecznej, fizycznej czy moralnej. Szczególnie efektywny staje się proces wychowawczy realizowany w ramach uprawianego sportu, gdy dokonuje się on w środowisku rodzinnym. Ma miejsce dlatego, że podczas uprawiania sportu w środowisku rodzinnym dochodzi do łączenia kilku elementów tj. gotowość do poświęceń, troska o członków rodziny, życzliwość między osobami, autorytet. Wszelkie uwagi, rady, pouczenia, przestrogi są podczas zabaw i gier sportowych przyjmowane ze szczególną uwagą i realizowane w praktyce życiowej. Uprawiana regularnie w rodzinie aktywność fizyczna jest środowisko, jakie dostarcza pozytywnych wzorów.

Sport uprawiany w rodzinie jest poniekąd „szkołą” współpracy z innymi i zawiązywania udanych relacji. To pierwsze środowisko młodego sportowca, które łączy podmioty rywalizacji i nauki umiejętności z więzami rodzinnymi. W rodzinie tego typu postawy są szczególnie pożądane, a ich wyuczenie powinno być priorytetem wychowawczym rodziców. Sport uprawiany regularnie przez całe rodziny ma wpływ również na kształtowanie się pewności siebie i odwagi, czy testowania tego typu podobnych cech. Zachęcanie w rodzinach do uprawiania sportu, aktywności fizycznej, gimnastyki powinno także mieć na celu wdrażanie w troskę i pracę nad swoją cielesnością. Wygląd zewnętrzny, zdrowie, poczucie własnej wartości, wytrzymałość, gibkość, szybkość, siła, umiejętność współpracy, czy realizowanie pasji to niewątpliwie argument przemawiający za podejmowaniem aktywności sportowej w rodzinie. Nie ma bowiem innych osób niż te pochodzące ze środowiska rodzinnego, które w pierwszej kolejności mają wpływ na decyzje przyszłego sportowca. Nie trzeba także podkreślać, iż wspólne zajmowanie się sportem w rodzinie jest jednoczesnym zwiększeniem kontroli poszczególnych członków wspólnoty rodzinnej. Jednoczesne działania sportowe, podejmowane np. przez ojca z synem lub matkę z córką, wykluczają niebezpieczne dla zdrowia i rozwoju zachowania, które określić możemy jako szkodliwe i niebezpieczne. Obecnie w grupie rodzinnej rozmowy, przestrogi, przykłady, a także wspomnienia z historii związanych np. ze sportem i obyczaje w niej panujące mogą

i powinny powodować pojawienie się nowych, pożądanych form zachowań lub niwelowanie zachowań szkodliwych u jej członków¹¹.

Zakończenie

Sport może okazać się wielkim sprzymierzeńcem w wykonaniu celów postawionych sobie przez rodziców. Jest bardzo pozytywnym zjawiskiem. Zarówno starsi, jak i młodzi członkowie społeczności rodzinnej czerpią korzyści ze wspólnie uprawianego sportu. Samą korzyścią jest takie zagospodarowanie czasu młodego człowieka (przyszłego sportowca), które niesie ze sobą wartości uniwersalne, nie tylko pomagające później profesjonalnie uprawiać sport, ale także korzystnie funkcjonować w społeczeństwie. Sport jest złożony. Istnieje wiele różnych sytuacji sportowych, które pomagają uczyć się nowych rzeczy i zachowywać się w sytuacjach podczas życia codziennego. Aktywność sportowa uczy systematyczności, konsekwencji i realizowania celów z uporem i potrzebą w życiu zawziętością oraz może najważniejszego przyjmowania porażek i podnoszenia się po nich. Sport w rodzinie ma wpływ na zdrowie życia rodzinnego. Pomaga pod pod fizycznym, moralnym i społecznym.

Ważną sprawą w zawodowym sporcie jest edukacja młodych sportowców. Zdarza się, że sportowcy, próbując podolać wymogom profesjonalnego sportu, zaniedbują obowiązki szkolne lub zupełnie rezygnują z kształcenia się. Nie można również zapominać, że kariera sportowca trwa zdecydowanie krócej aniżeli klasyczna kariera zawodowa. To właśnie na początku swojej drogi młodzi sportowcy nabywają nawyki i zdolności potrzebne do późniejszej kariery.

Sport, sport w rodzinie pozytywnie wpływa na relacje między rodzicami a dzieckiem, a to pozytywnie wpływa na młodego sportowca. Dziecko pożytecznie spędza czas, który ma pozytywny oddźwięk w zdrowiu. Rodzice powinni wskazywać na istotną w grach sportowych i aktywności fizycznej wartość, jaką jest zdrowie, dbałość o nie, wzmocnienie kondycji i umiejętność walki z trudnościami. Sport umożliwia bowiem realizowanie tych wartości i szczególnie są one z sukcesem aktualizowane we wspólnocie rodzinnej.

Wartości które reprezentuje sport mają pozytywny wpływ na rozwój młodego człowieka. Jednak aby osiągnąć sukces w sporcie zawodowym (zależnie od dyscypliny, jej popularności zależnej od kraju, oraz jej

¹¹ Ibidem.

statusu społecznego w danym państwie), trzeba spełniać niektóre kryteria. Jednym z nich jest budżet. W przypadku sportów elitarnych, takich jak golf, tenis czy Formuła 1 środki finansowe i zaangażowanie rodziców niezbędne od początku kariery ze względu na ceny sprzętów, treningów, trenerów, obozów itp. Niepotrzebne wydaje się szukać negatywnych aspektów wśród celów wychowania sportowego w rodzinie, jak i celów sportu. W odniesieniu do młodego sportowca, który znajduje się w początkowej fazie swojej przygody ze sportem, nie musi przejmować się sprawami typu interesy władz klubów sportowych, zawodników trenerów w przypadku podpisywaniu kontraktów menedżerskich, trenerskich, sportowych. Na takie i wiele innych zagadnień będzie musiał zwrócić uwagę na następnych szczeblach kariery.

Należy oczywiście pamiętać, że już spędzanie czasu z rodziną samo w sobie jest niezależnie od teorii pozytywnym zjawiskiem.

Bibliografia

- Czechowski J., *Rodzina – Sport – Wychowanie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016, t. XIII(1).
- Dziubiński Z., Jankowski K.W., *Kultura fizyczna w społeczeństwie nowoczesnym*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2011.
- Piasecki E., *Cele wychowania fizycznego*, Wydawnictwo AWF, Kraków 2010.
- Mazur J., *Robert Kubica*, <https://zyciorysy.info/robert-kubica/>.
- Murphy S., *Three Stages of Athletic Development. Sampling, Specializing, Investment*, <https://www.momsteam.com/successful-parenting/three-stages-ofathletic-development-sampling-specializing-investment/>.
- Przegląd sportowy*, <https://www.przegladsportowy.pl/>.
- Strzyżewski S., *Proces kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.

Joanna Kata*

The importance of empathy in institutional forms of foster care

Empathy is a kind of resource with which foster parents are equipped or not. A family that takes care of a child rejected by the family encounters difficulties of a caring and educational nature. They are related to the child's adaptation to the family system. A correct and thorough analysis of the formation and quality of the child's emotional bonds may lead to a better understanding of the mechanisms of its development and may be a guide for foster parents. The article is a review. The theoretical context of the basic factors influencing the importance of empathy in the environment of institutional forms of foster care was presented.

Ways of defining empathy

The word "empathy" is derived from the German term *Einfühlung* (empathy) and was translated by E. Titchener in 1909 as empathy-*empathy*. On the other hand, the word *Einfühlung* refers to considerations on "empathy" which was described in 1903 by the German psychologist T. Lipps, thus becoming the premise of later theories of empathy. When analyzing the available literature, it can be noticed that understanding empathy is a phenomenon that is still very much alive. The earliest definition of empathy is given by R. Dymond¹. According to the author, empathy means shifting the imagination to the thinking, feeling and action of another person. In this context, empathy is understood as the perception and understanding of another person's state, assuming that a person will adopt another person's point of view by understanding their thoughts and how they act. In the definition of E. Scotland, empathy means an emotional reaction to emotions observed in another person, which the person feels or will feel. Empathy understood in this way is

* mgr Joanna Kata, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: j.kata2309@gmail.com

¹ R. Dymond, *Personality and empathy*, „Journal of Psychology” 1950, no. 5, p. 344.

referred to as emotional empathy². Referring to the statement by D. Steward, he claimed that empathy is a deliberate identification with another person and helps to gain knowledge about that person and enables understanding another person through images consistent with one's own experiences³. Moving on to the next definition of empathy, A. Eliaz describes it as an emotional-cognitive syndrome in which empathy is treated as an emotional reaction to the situation of another person, triggered by the perception (or self-image) of signals indicating the social significance of interactions⁴. Moreover, J. Mellibruda states that "empathizing with another person is the ability to create accurate ideas about what is happening in the other person, that is, what he experiences and wants, and how he perceives and evaluates the world and himself"⁵. M. Braun-Galkowska defines empathy as follows: empathy seems to be one of the most important skills to fulfill the desire for harmonious happiness. Satisfying such a need affects the health and successful development of the entire human body⁶. J. Rembowski presents the following definition: empathy is the ability to empathize with the mental states of others or project specific emotions onto people, objects, events⁷.

The importance of empathy mechanisms

The existence of empathic arousal modes is important as it enables the observer to respond with empathy to any cues made available to the observer. On the other hand, the available situational cues, this empathic suffering can be induced by conditioning or direct association. There are three simple modes: mimicry, association and conditioning, which work together to create a set of powerful tools that underpin empathic stimulation in children. During infancy, mimicry plays a special role as it adjusts the feelings of the victim and the observer. Three simple modes of inducing empathy are of great importance in the later period, thanks to them, children repeatedly experience a situation in which they only suffer when someone else suffers, and also feel relief after helping the victim. Typical-

² E. Scotland, *Empathy, self esteem and birth order*, „Journal of Abnormal and Social Psychology” 1965, no. 3, p. 534.

³ D. Steward, *Preface to empathy*, Philosophical, New York 1965, p. 75.

⁴ H. Eliaz, *O sposobach rozumienia pojęcia „empatia”*, „Przegląd Pedagogiczny” 1980, no. 3, p. 471.

⁵ J. Mellibruda, *Ja- Ty- My*, Warszawa 1980, p. 306.

⁶ M. Braun-Galkowska, *Miłość aktywna*, Warszawa 1985, p. 20

⁷ J. Rembowski, *Empatia*, Warszawa 1989, p. 69.

ly, the victim is present and all empathy mechanisms are activated. Some mechanisms increase empathy or keep attention focused on the victim (mimicry). On the other hand, they can contribute to the formation of a selfish deviation (especially self-centered roles). In addition, mechanisms initiate empathic arousal and then weaken, while others activate and take their place. Mimicry can initiate empathy, and then weaken due to fatigue of the muscles responsible for facial expressions. However, the victim's face is still represented in the mind, and it is this face that can sustain other modes of empathy and stimulate action. Different mechanisms can reinforce each other: empathic affect caused by simple mechanisms can trigger role-taking and will reinforce empathy. Different modes of inducing empathy produce a similar affect: this functional reimbursement provides an empathic response in most observers. In fact, although the empathic suffering of the observer is usually less intense than the suffering of the victim, when combined with the effects of different arousal modes, it makes the empathic suffering very severe than the actual suffering of the victim⁸. Analyzing the literature review, Darwin explained this phenomenon, "It is not unique that compassion for the suffering of others easily causes more tears than our own suffering; this is certainly what is happening"⁹. As a result, the empathic suffering of the observer may be stronger than the actual suffering of the victim, and possibly stronger than the suffering of the observer himself should he be in such a situation. The existence of many different modes of empathic arousal is related to the definition of empathy as not requiring a close matching of the feelings of the observer and the victim. On the one hand, such a variety of modes guarantees a certain degree of similarity in the feelings of both sides, for three reasons: mimicry because it is automatic. Conditioning and association lead to a certain liking for feelings because people can be structurally similar and react similarly to similar events. However, as you can find out, there are situations where empathy does not require matching, and even a mismatch is advisable, when the life situation of the victim is in conflict with their feelings at the moment¹⁰.

⁸ M.L. Hoffman, *Empatia i rozwój moralny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, p. 63.

⁹ C. Darwin, *O wyrazie uczuć człowieka i zwierząt*, Warszawa 1988, p. 214.

¹⁰ M.L. Hoffman, op. cit., p. 64.

Empathy as a determinant of proper functioning

Empathic sensitivity develops in stages, it is different in adolescence and different in adolescence and adulthood. The ability changes according to the development cycle, and then, thanks to the influence of psychosocial factors, acquires cognitive and emotional-cognitive features¹¹. In the emotional understanding, empathy is marked by a special role of other people's feelings. The phenomenon can be treated as a process of empathizing with another person¹². Empathy can be understood as a process related to identifying with another person and assuming accurate understanding of other people's reactions¹³. Empathy is understood as the ability to know, thanks to the inference by analogy – internal states and processes that take place in interpersonal contacts¹⁴. The presented concepts present selected approaches of empathy because it has a developmental character. On the other hand, the complementary approach to empathy seems to be complete when a person as a unity in the act of cognition is always emotionally involved. Only when cognition and feeling are consistent with each other is there a full empathic process. Empathic sensitivity is such an emotional predisposition that allows a person not only to distinguish between experiences of other people, but also to understand them¹⁵.

Functions and types of empathy in children – theoretical context

The concept of empathy was introduced into psychology by Titchener in 1909¹⁶. However, this concept is subject to modification over the decades and now. The emotional aspects of empathy were emphasized in the literature. According to J. Dollard, N. Miller empathy is imitation and compassion of another person's feelings or responding to the signs of this emotion¹⁷. On the other hand, for C. Rogers, empathy meant sensitivity to

¹¹ Z. Brańska, M. Rozenbajgier, *Empatia jako wyznacznik adekwatnego funkcjonowania dzieci niepełnosprawnych w roli ucznia i ich nauczania w systemie integracyjnym*, [w:] *Podmioty opieki i wychowania*, Kraków 2002, p. 71.

¹² Ibidem, p. 72.

¹³ K. Skarżyńska, *Spostrzeganie ludzi*, Warszawa 1981, p. 6.

¹⁴ J. Mellibruda, *Ja- Ty- My*, Warszawa 1980, p. 308.

¹⁵ Z. Brańska, M. Rozenbajgier, op. cit., s. 74.

¹⁶ E. Titchener, *Experimental psychology at the thought processes*, New York, p. 26.

¹⁷ J. Dollard, N.E. Miller, *Osobowość i Psychoterapia*, tł. J. Radzicki, A. Firkowska, Warszawa 1967, p. 10.

changes and feelings that came from other people, which led to identifying with the lives of these people without making judgments, as well as experiencing meanings that people were aware of. Moreover, for Rogers, empathy meant being with someone in a way appropriate for that person, without suspending for the time of sharing one's own views and values mainly in order to penetrate, without any prejudices, into another world of another person¹⁸. M. Hoffman distinguished four levels of empathy:

- Global empathy, which is understood as being infected with emotions – manifested in the first year of a child's life and consists in involuntarily sharing other people's emotional states and feeling empathic discomfort, for example when an infant starts crying in response to another child's cry. This reaction is due to the inability to distinguish one's own discomfort from that of another person.

- Seeing others' feelings as a form of self-centered empathy. Despite the anxiety they feel, children realize that it is not them but someone else who is in a state of emergency or in pain. They also learn to share the emotions of others, to empathize rather than to imitate.

- Children's pro-social activities are sensitive to the emotions of others and begin to react pro-social. In relation to others, they already show several forms of reaction, such as: comforting, helping. The help that is offered is more effective because the child has a greater ability to accurately recognize what support he needs in a given situation.

- Empathy for someone's life situation is a reaction in response to the general situation of another person, which has been triggered by an increase in cognitive maturity and the awareness of others as individuals with an established past and characteristic features. It develops in later childhood and involves empathic responses that are sometimes limited to a specific situation as well as to the general level of suffering of another person¹⁹.

Apart from the cognitive, emotional and complementary aspects appearing in the literature on the subject, there are also other typologies. T. Lipps defines different types of empathy: Memoir empathy, in this case memories are the subject of empathy. T. Lipps also shows the possibility of locating the object of empathy in the past. Apperceptive empathy is an activity that captures directions and determines directions mainly

¹⁸ C. Rogers, *Empathic: an unappreciated way of being*, „The Counseling Psychologist” 1975, vol. 2, p. 5.

¹⁹ B. Papuda-Dolińska, *Poziom empatii a radzenie sobie w trudnych sytuacjach społecznych dzieci z przedszkoli masowych i integracyjnych*, „Teraźniejszość- Człowiek- Edukacja”, no. 1(81) 2018, p. 65.

through mental strength. It is done through the human senses. Intellectual empathy is the basis of speech development, it is and was an image of the development of the intellect. Ethical empathy is associated with altruistic acts and is the basis for creating societies²⁰. Positive empathy is built on the similarity between the psychological states of the empathist, which effectively prompts the former to pro-social activities. Negative empathy is the result of different mental states between the empathized and the empathic in a specific situation. Empathy, according to researchers, has phenomena, different origins, different components and various factors that activate it. Empathy can be understood as an innate ability. We are born with empathy or not. Empathy can emerge as a result of learning. Regardless of our innate empathy skills, we can learn empathy, and we can improve its quality throughout our lives. Empathy can be innate and learned from innate abilities. In this case, we are born with a certain level of empathic skills, but we can increase it in the education process. Empathy is sometimes understood as a permanent human disposition feature. Empathetic behavior is the result of each individual's personality traits. Empathy is also defined as a phenomenon caused in certain situations. Only "trigger" situations (deviating extremely from everyday life can cause empathic behavior, and in addition, the empathic attitude must be profitable for the empathiser (in various spheres)²¹.

Family Orphanage

The Act of March 12, 2004 on social assistance (Journal of Laws No. 64, item 593, as amended) as one of the forms of providing care for a child who is completely or partially deprived of parental authority and provides for placement in a 24-hour care facility-educational. Article 80 (1) 1 of the Act lists three types: care and educational institutions of the intervention type, family and socialization. 24-hour care and educational facility pursuant to Art. 80 sec. 2 may take the form of a multifunctional facility that combines intervention, socialization and other activities to help the child and family. Family Children's Homes are a type of family-type care and education institutions. Establishing such institutions is aimed at creating children deprived of parental care and enabling them to

²⁰ A. Włoszczak-Szubzda, *Empatia - pomoc i przeszkoda w pracy zawodowej personelu medycznego*, Lublin 2016, p. 10.

²¹ Ibidem, p. 11.

be brought up in family conditions. The principles of organization and operation of family institutions are defined in the Regulation of the Minister of Labor and Social Policy of October 19, 2007 on care and educational institutions (Journal of Laws No. 37 of 2005, item 331). The basic tasks of these institutions include providing education to children, leveling developmental and school delays, satisfying the necessary living, developmental, emotional, social and religious needs, and ensuring the use of health and education services due under separate regulations. The duty of the family facility is to establish, in consultation with the court, the assistance center and the adoption and care center, the rules of contact with parents. A family facility meets the child's needs, guided in particular by the child's best interests and respect for their rights, as well as with respect for the rights of parents, which result from the provisions of family law, and above all the right to contact the child. Both natural and social orphans are directed to family orphanages. These are usually children requiring individualized methods of interaction. In the Family Orphanage, as in any round-the-clock care and educational facility, charges may stay until they reach the age of majority. The stay in the care and educational institution may be extended until they complete their education, which they started before reaching the age of majority (Article 80 (8) of the Act on social assistance). The basis for referring a child to a family institution is the court's decision to place him in this type of care (§ 15 point 8 of the regulation of the Minister of PiPS on care and educational institutions. The foster child is referred to the Family Orphanage by the poviats competent for the place of residence of the child in agreement with the director of the facility. The basis for the referral is a court decision on placing the child. the legal guardian of the child, who is appointed in a situation where the child is not under the parental authority of the natural parents. The Relief Center notifies the court that issued the decision on placing the child to the Family Children's Home²².

Foster family

In the Act on supporting families and the system of foster care, the forms of foster care are divided into family and institutional forms (Article 34; Journal of Laws 2011 No. 149 item 889). The pedagogical idea of

²² Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. 2007 nr 201 poz. 1455).

family forms, which include foster families and family. An important element of this model, however, is maintaining the emotional bond between the child and the parents, which in the longer term is to lead to family reintegration. The Act expresses the primacy of family forms over institutional ones, but above all, clearly and emphatically, it defines the reintegration of the charge's family as the primary goal of placing the child outside the family. When considering specific matters related to the placement of a child in foster care, priority should be given to the form of foster care which, in a given case, gives the best chance of bringing the child back to the family²³.

The forms of foster care include (Art. 39)

1. foster family:

- a) related (made up of spouses or unmarried or siblings - Art. 41)
- b) non-professional (it consists of spouses or a person who is not married, who are not the heirs or siblings of the child - art. 41). Not more than three children or adults who have reached the age of majority in foster care may stay in a non-professional family at the same time (Art. 53).
- c) professional, including professional, which acts as a family emergency service, and specialist professional (it consists of spouses or a person who is not married, who are not the ascendants or the siblings of the child - Art. 41). No more than three children or people who have reached the age of majority in foster care may stay in a professional family at the same time (Art. 53).

2. Family children's home (at the same time, no more than eight children and adults who have reached the age of majority stay in foster care. However, if siblings are placed in the family children's home, with the consent of the person who runs the family children's home and after obtaining a positive opinion of the foster care coordinator, it is allowed to place more children at the same time (Art. 60)²⁴.

The success of a foster family depends not only on the experience and current functioning of the child, but also on the caregivers themselves who will take care of the child in the near future. Raising a child who is hurt, abandoned and neglected by the closest people is a very demanding and extremely difficult task. The role of the foster parent is to create appropriate conditions that will allow the child's intellectual, emotional

²³ K. Rybińska, *Empatia i jej znaczenie w rodzicielstwie zastępczej- ujęcie teoretyczne*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2014, vol. 15, no. 4, p. 140.

²⁴ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz. U. 2011 Nr 149 poz. 887.

development and sense of security. A foster carer must show great sensitivity in educational activities. This applies to the ability to recognize the child's behavior, which is often associated with setting and examining boundaries, but also to empathic skills, which are of paramount importance in this role. Children present behaviors that seemingly will be a kind of aggression, aversion, some rejection of the caregiver, and this is how they want to attract attention to themselves. I am a kind of some kind of testing of guardians by children how they can proceed in relation to an adult. In this way, they can also turn the guardian off, thereby denying the need for closeness. Therefore, recognizing, understanding and accepting such behaviors is a way to establish a close relationship with the child as well as show that the foster caregiver wants to enter the child's world and see him from his perspective and accompany the child in his experiences²⁵. It is important that the foster parent is aware of the importance of empathy, it may be one of the elements that contribute to building a proper relationship between the parents and the foster child²⁶. Pursuant to the Act on foster care, foster care must ensure contact and cooperation with the natural family to enable the child to return to the family or, if it is impossible, to adopt a child, and if it is impossible to adopt a child, care and education in a substitute environment²⁷.

Empathy in a foster family

Empathy is a kind of resource in which foster parents are equipped or not. As indicated by the results of research on the capacity for disposable empathy, it is focused on genetic factors and experiences that emerged in early childhood. As it can be assumed, man has the ability to reactive early self-presentation and develop other knowledge structures in relation to himself, which would be coherent with this ability. This structure is the shaping of the value system. Empathy, which is strengthened by an inter-related system of values, increases the probability of coherent behaviors, thus making them independent of the specific situational context. The human personality is shaped throughout life, but according to most authors, childhood is one of the most important stages. It is then that the relations with the environment are formulated, the system of values ap-

²⁵ K. Rybińska, op. cit., p. 142.

²⁶ Ibidem, p. 143.

²⁷ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz. U. 2011, Nr 149 poz. 887, Art. 33 pkt. 1.

pears and the character of the child is shaped. It is an expressive, authentic and unique phase of life. In childhood, an important place is played by a wise, understanding and empathetic foster caregiver who will look at the child's situation from his perspective and will try to recognize and understand it, until he or she strives to satisfy the needs of the child. A family that takes care of a child rejected by the family encounters difficulties of a caring and educational nature. They are related to the child's adaptation to the family system. Correct and accurate analysis of the formation and quality of the child's emotional bonds, which may lead to a better understanding of the mechanisms of its development, and also be a guide for foster parents. The course of this process is always greatly influenced by foster parents, their personality, realized parental needs, experience in caring for children, and the ability to cope with difficult situations. The mentee himself, his behavior and emotions, family experiences, and the course of psychophysical development are equally important²⁸.

Bibliography

- Brańka Z., Rozenbajgier M., *Empatia jako wyznacznik adekwatnego funkcjonowania dzieci niepełnosprawnych w roli ucznia i ich nauczania w systemie integracyjnym*, [in:] *Podmioty, opieki i wychowania*, Wydawnictwo Nauk Akademii Pedagogicznej, Kraków 2002, pp. 71-81.
- Braun-Galkowska M., *Miłość aktywna*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 1985.
- Darwin C., *O wyrazie uczuć człowieka i zwierząt*, Wydawnictwo Polskie, Warszawa 1988.
- Dollard J., Miller N.E., *Osobowość i Psychoterapia*, tł. J. Radzicki, A. Firkowska, Warszawa 1967.
- Dymond R., *Personality and empathy*, "Journal of Psychology" 1950, no. 5, pp. 343-350.
- Elias H., *O sposobach rozumienia pojęcia „empatia”*, „Przegląd Psychologiczny” 1980, no. 3, pp. 470-482.
- Hoffman M.L., *Empatia i rozwój moralny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Mellibruda J., *Ja- Ty- My*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1980.
- Papuda-Dolińska B., *Poziom empatii a radzenie sobie w trudnych sytuacjach społecznych dzieci z przedszkoli masowych i integracyjnych*, „Teraźniejszość-Człowiek- Edukacja” 2018, no. 1(81).
- Rembowski J., *Empatia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989.
- Rogers C., *Empathic: an unappreciated way of being*, „The Counseling Psychologist” 1975, vol. 2.

²⁸ Ibidem, s. 146.

- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. 2007 nr 201 poz. 1455).
- Rybińska K., *Empatia i jej znaczenie w rodzicielstwie zastępczej – ujęcie teoretyczne*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2014, vol. 15, no. 4.
- Scotland E., *Empathy, self esteem and birth order*, “Journal of Abnormal and Social Psychology” 1963, no. 3(163), pp. 532-544.
- Skarżyńska K., *Spostrzeganie ludzi*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981.
- Steward D., *Preface to empathy*, Philosophical Library, New York 1956.
- Titchener E., *Experimental psychology at the thought processes*, The Macmillan Company, New York 1909.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. 2011 Nr 149 poz. 887).
- Włoszczak-Szubzda A., *Empatia – pomoc i przeszkoda w pracy zawodowej personelu medycznego*, Lublin 2016.

CZĘŚĆ III.

SPOŁECZNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA W UJĘCIU HISTORYCZNYM-PRAWNYM

List biskupa Mateusza i komesa Piotra Włostowica do św. Bernarda z Clairvaux

Przedmiotem niniejszej pracy jest list biskup krakowski Mateusza i komesa Piotra Włostowica, w którym odpowiadają św. Bernardowi opatowi z Clairvaux na jego zapytanie o możliwość nawrócenia Rusinów, oraz wzywają go do przybycia do Polski celem głoszenia wśród ludności krajów słowiańskich słowa Bożego. Źródło to jest świadectwem erudycji i myśli intelektualnej polskiego środowiska możnowładczego połowy XII wieku. Biskup Mateusz wraz z komesem Piotrem zapraszają słynnego w Europie opata do przybycia do Polski.

Treść listu w języku polskim¹

Bernardowi z Bożej łaski opatowi klarewaleńskiemu, mężowi dostojnemu i wielebnemu, godnemu wszelkiej pochwały i znakomitemu zasługą świętości.

Mateusz z tejże łaski biskup krakowski i komes [Polski] Piotr, u których [ta sama łaska] sprawia, aby przynosili owoce.

Dzięki składamy naszemu Bogu, dzięki nieskończone, skoro wzbudził naszym czasem was takiego, o chwałę i ozdobo opatów, którego staranie o wszystkie kościoły na kształt wybranego naczynia nigdy przenigdy niech nie ustanie, którego niech niemoc innych do podobnej niemocy zniewoli; którego zasługami Bóg całemu okręgowi ziemskiemu niezasłużenie darzy hojnie wszelkim dobrem, którego prośbą ułagodzony sędzia odwołuje i aby od razu nie zgładzić grzeszników, gniew [swój] zawiesza, ku przebaczeniu.

Umilowany wasz syn mistrz Achard z waszej strony nas się radził czy mógłby kto (...) i niebożne obrządki Rusinów i obyczaje ich wypełnić.

A przecież mógłby, Panie, mógłby, lecz mógłby tylko ten człowiek, w którym byłaby mocna łaska.

Ufamy bowiem w Panu Jezusie, że gdyby tu był opat klarewaleński, [to on] mógłby zdziałać to dobro.

* dr Artur Lis, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. ORCID: 0000-0003-4613-0671, e-mail: arturlis@op.pl

¹ B. Kürbis, *Cystersi w kulturze polskiego średniowiecza. Trzy świadectwa z XII wieku*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, Poznań 1987, s. 321- 342 (przedruk: B. Kürbis, *Na progu historii*, Poznań 1994, s. 327-343). Tekst łaciński zob.: *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, wyd. K. Maleczyński, t. I, Wrocław 1956, nr 17, s. 43-46.

Naród bowiem ów ruski, liczny niby gwiazdy, nic dochowuje zasad prawdziwej wiary ani przepisów prawdziwej religii.

Nie zważając, że poza Kościołem katolickim nie ma miejsca na prawdziwą ofiarę nic tylko w ofierze Ciała Pańskiego, lecz także w odtrącaniu małżeństw i w powtórным udzielaniu chrztu [dorosłym] i w innych sakramentach Kościoła widomie szpetnie kuleje.

Tak przesiąknięty rozmaitymi błędami, co więcej, zgola heretycką przewrotnością od początku swojego nawrócenia Chrystusa przeciw tylko imieniem wyznaje. czynami zaś całkowicie się wyrzeka.

Nie chce bowiem być zgodny ani z łacińskim ani z greckim Kościołem, lecz odrębnie, oddzielony od obu, wymieniony naród komunikuje nijakim uczestnictwem w sakramentach.

Wasze przenikliwe przepowiadanie przecięłoby to wszystko podwójnym ostrzem, gdyby Duch Święty was natchnął, aby odwieść ten lud.

Nie tylko na Rusi, która jest jak drugi świat, ale także w Polsce i w Czechach, albo według potocznego określenia na Słowiańszczyźnie, która wiele krajów obejmuje, uczynicie przyjemnym Bogu tak wielki owoc, by usłyszeć później od Niego: „Dobrzeć sługo dobry i wierny” (...) albo z pewnością wszyscy, albo prawie wszyscy, jak ufam, nakłaniając uszu was posłuchają.

Racz przeto miły ojcze, [ty] który oświeciłeś inne kraje i nasze oświecić ciemności: racz nieokrzesanych Słowian pouczyć na drodze [dobrych] obyczajów i zasad życia; racz obecnością swoją zagościć w lodowatej strefie, aby na przyjsie naszego opata straszliwe zimno północy tchnieniem południowego wiatru i płomieniem Wulkanu złagodziło, aby nie ogłodzone barbarzyństwo waszymi naukami zostało okrzese, aby nieczłowieczy ludzie waszą umiejętnością dali się ugładzić, by pod jarzmem Pańskim się uciszyli.

Skoro bowiem przesławną chwałą i Tracki Orfeusz i Tebański Amfion wpisani są w niebo i gwiazdy, i za geniusz proroczy ich się sławi i w pieśni po śmierci żyją, skoro jeden i drugi lasy i kamienie, to jest leśnych i kamiennych ludzi ugłaskał pieśniami liry i do poddania się prawu zmusił – o ileż bardziej mamy nadzieję, że świątobliwy opat pojedna z Chrystusem ludy dzikie i okrutne.

On, który jest i głosicielem Ewangelii i lampą w domu Pańskim i Bożej woli tłumaczem i lepszym od Orfeusza [wieszczem] i jest świetny najwyższą wiedzą, i mądrością niebieską wyposażony i darem wszystkich charyzmatów i łaską naznaczony.

Jakimże więc gorącym życzeniem ja i komes Piotr, mąż wokół służby Bożej (kultu) Kościoła i religii najbardziej zabiegliwy o wasze przybycie, miły ojcze, błagamy, ten tylko jest świadkiem, kto zna tajniki serca.

I nie tylko my sami wyglądamy opala klawewalczyńskiego: wszyscy razem, bogaty i biedny, szlachetnie i nieszlachetnie urodzeni, chłopcy i dziewczęta, starcy z młodzieżą na równi wyczekują.

Opatu wszelki stan i wiek wzywa, za opatem wzdycha płeć wszelka i każdy stan, wszyscy Polacy i wszystkich pragnienia.

Adresat listu

Bernard z Clairvaux urodził się ok. 1090 r. w Fontaines-lès-Dijon w rodzinie arystokratycznej. Miał pięciu braci i jedną siostrę. W 1112 r.

wstąpił do klasztoru w Cîteaux, w 1115 r. założył klasztor w Clairvaux, w którym pełnił funkcję opata do końca życia. Łącznie założył 63 nowe klasztory cysterskie, zaś kierował 160. Był reformatorem życia klasztornego, podkreślając szczególną rolę kontemplacji. Bernard był zwolennikiem organizacji II wyprawy krzyżowej do której nawoływał. Określano go mianem „niekoronowanego władcy” ponieważ cieszył się ogromnym autorytetem jako doradca papieży i książąt. Jest uważany za jednego z najwybitniejszych mistyków chrześcijańskich. Zmarł 20 sierpnia 1153 r. w Clairvaux. Już w 1174 r. został kanonizowany przez papieża Aleksandra III. W 1830 r. papież Pius VIII nadał mu tytuł Doktora Kościoła². Tytuł „doktora miodopłynnego” zyskał dzięki porywającemu słuchaczy charakterowi głoszonych homilii. W 1953 r. papież Pius XII poświęcił mu swą encyklikę pod tym tytułem: „Doctor Mellifluus”. Bogatą spuścizną literacką św. Bernarda tworzą liczne traktaty teologiczne, mowy i 495 listów³.

Nadawcy listu

Piotr Włostowic – wojewoda ogólnopolski I raz (ok. 1118-1121), II raz (ok. 1132-1145), III raz (ok. 1147-1151)⁴. Ojcem Piotra miał być Włost, właściciel części wyspy Piasek, kontrolujący przeprawę przez rzekę Odre, fundator kościoła na Ślęży lub w Górcie pod Ślężą. Możliwym władcą ów miał mieć trzech synów: Włosta, Piotra i Bogusława. O tym, że Piotr był synem Włosta, świadczy jasny przekaz Mistrza Wincentego, który nazywa Piotra Włostowicem⁵. Drugim bratem Piotra Włostowica był Bogusław,

² S. Kędziora, J. Misiurek, *Bernard z Clairvaux*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1985, kol. 301-302.

³ Szerzej zob.: P. Aubé, *Św. Bernard z Clairvaux*, tłum. Ł. Maślanka, Warszawa 2019; I. Biffi, *Bernard z Clairvaux*, Tomasz z Akwinu, tłum. P. Borkowski, Poznań 2010; P.M. Chojnacki, *Konieczność wiary i chrztu według św. Bernarda z Clairvaux*, [w:] A.M. Wyrwa (red.), *Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich dedykowane Ojcu Opatowi dr. Eustachemu Gerardowi Kocikowi OCist.*, Poznań 2007, s. 181-195; M.R. Flanagan, *Św. Bernard z Clairvaux. Doścignąć Chrystusa*, tłum. B. Lubański, Sandomierz 2006; K. Jackiewicz, *Święty Bernard. Opat z Jasnej Doliny*, Kraków 1990; S. Kiełtyka, *Święty Bernard z Clairvaux*, Kraków 1984; T. Merton, *O świętym Bernardzie*, tłum. E. Dąbrowska, Kraków 2005; M.B. Pranger, *Bernard of Clairvaux and the Shape of Monastic Thought: Broken Dreams*, Leiden-New York 1994; L. Pressouyre, T.N. Kinder, *Saint Bernard et le monde cistercien*, Paris 1990.

⁴ Por. J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (Część IV B. Dwa Możliwoładztwa – starzy i nowi)*, [w:] S. Górzynski (red.), *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. XII, Warszawa 2012, s. 29-31.

⁵ Zob. Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2008, ks. III, rozdz. 20, s. 141.

przodek Wincentego Kadłubka⁶. Piotr Włostowic miał trzech synów: Wszebora, Idziego, Świętosława (Konstantyna) oraz dwie córki: Agatę (Agapię) i Beatrycze. Boczniymi krewnymi wojewody prawdopodobnie byli: zmarły bezpotomnie Mikora (stryjeczny brat Piotra?), Jerzy (siostrzeniec?) oraz Cieszybor. Janusz Bieniak, kierując się kryterium bliskości terytorialnej, imionowym oraz majątkowo-patronackim, uznał wojewodę Wszeborga za najstarszego syna Piotra⁷. Piotr Włostowic miał jeszcze dwóch synów: Świętosława (Konstantyna) ur. ok. 1113-1115, zm. przed 1176 r. i Idziego ur. ok. 1126, zm. przed. 1153 r.⁸

Ród Łąbedziów a głównie twórca jego potęgi – Piotr Włostowic⁹, *princeps milicie – palatinus – comes Poloniae – dominus*, cieszy się zainteresowaniem mediewistów¹⁰. Na szczególną uwagę zasługuje monografia tegoż rodu Mariana Friedberga¹¹, oraz studia nad polską elitą polityczną XII wieku, pióra Janusza Bieniaka¹². Już w źródłach średniowiecznych, za którymi postępuje literatura naukowa spotykamy kilka hipotez dotyczących pochodzenia rodu Łąbedziów: 1) Janko z Czarnkowa - autor *Kroniki wielkopolskiej*, mimo iż rozdzielił osobę palatyna Piotra na: *Piotra Włostowica z Książa i Piotra z Danii, komesa Skrzyńska*, przekazał tradycję

⁶ Zob. A. Lis, *Spory wokół biografii mistrza Wincentego Kadłubka*, Lublin 2013, s. 61-82; tenże, *Master Vincentius*, Lublin 2016.

⁷ Zob. J. Bieniak, *Ród Łąbedziów*, [w:] J. Wroniszewski (red.), *Genealogia – studia nad wspólnotami krewniaczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, Toruń 1987, s. 9-31. Starsza literatura: M. Friedberg, *Ród Łąbedziów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” 7(1924/1925), s. 1-100.

⁸ Zob. J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku* (Część III. A. Arbitrzy książąt - krąg rodzinny Piotra Włostowica), [w:] S.K. Kuczyński (red.), *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 4, Warszawa 1990, s. 13-107. Por. W. Wojtowicz, *Tzw. Carmen Mauri*, [w:] J. Banaszkiewicz, A. Dąbrówka, P. Węcowski (red.), *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. I, Warszawa 2018, s. 105-125.

⁹ Biografie Piotra napisali: S. Bieniek, *Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska*, Wrocław 1965; M. Plezia, *Palatyn Piotr Włostowicz: sylwetka z dziejów Śląska w XII wieku*, Wrocław 1947; B. Snoch, *Tragedia Piotra Włostowica*, Katowice 1987; *Piotr Włostowic. Palatyn i księżniczki*, [w:] D. Piwowarczyk, *Słynni rycerze Europy. Rycerze w służbie dam i dworu*, Warszawa 2009, s. 25-69.

¹⁰ J. Dobosz, *Monarcha i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002, s. 264-277 (W kręgu Piotra Włostowica) oraz s. 368-386 (Jaksa i potomkowie Piotra Włostowica).

¹¹ M. Friedberg, *Ród Łąbedziów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, 7(1924/1925), s. 1-100.

¹² J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku*, [w:] SPŚ, t. 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, Warszawa 1982-2004; tenże, *Ród Łąbedziów*, s. 9-31, tabl. II oraz przedruk: *Polskie rycerstwo średniowieczne*, s. 215-230. Zobacz niżej przypisy poświęcone temu autorowi. Por. J. Wenta, *Tradycja o Piotrze. Na marginesie jednej z wielkich dyskusji*, [w:] D. Zydorek (red.), *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, Poznań 2001, s. 523-538.

pochodzenia rodu z Danii¹³. Wersję tę przejął i uzupełnił Jan Długosz¹⁴; 2) Obce pochodzenie, lecz nie z Danii, lecz z Rusi, przypisał Piotrowi Marek Cetwiński¹⁵. Badacz ten uznał Piotra za syna Świętosława Dawidowicza z linii czernihowskiej dynastii Rurykowiczów¹⁶. Teza ta pojawia się już wcześniej np. u Witolda Sawickiego¹⁷. Być może źródłem nieporozumień jest starożytna nazwa „Dacja” w średniowieczu odnoszona zarówno z Danią jak i Rusią. Idąc dalej Teresa Kiersnowska, starała się uzasadnić pochodzenie Piotra od wojowników waresko-ruskich Jarosława Mądrogo¹⁸. Ostatnio Dariusz Piwowarczyk dopuszczał możliwość, że dziad Włostowica mógł być wśród ruskich wojów posiłkujących Kazimierza Odnowiciela w wyprawie przeciwko Mieclawowi oraz w zbrojnym odzyskaniu Śląska za co w nagrodę otrzymał liczne nadania¹⁹; 3) Najwięcej zwolenników posiada jednak hipoteza rodzimego pochodzenia protoplasty rodu Łąbedziów. Za śląskim pochodzeniem tego rodu opowiedzieli się m. in.

¹³ *Kronika Wielkopolska*, wyd. B. Kürbis, [w:] MPH, s. n., t. 8, Warszawa 1970, rozdziały: 27, 28, 32; J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku* (Część III A), [w:] SPŚ, t. 4, s. 13-19. (Hipotetycznie Janko miał przed sobą zaginione źródło: *Gesta Piotrkonis* oraz konsultował się ze Stanisławem ze Skrzyńska). Zob. tenże, *Fragment 1333-1341 w twórczości dziejoparskiej Janka z Czarnkowa*, „Zapiski Historyczne” 1984, nr 49, z. 1, rozdział VI; M. L. Wójcik, *Małopolanin czy Polabianin. Głos w dyskusji nad problemem pochodzenia Jaksy*, [w:] *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław 2001 („Acta Universitatis Wratislaviensis” 2306, Historia 153), s. 261-273, cyt., s. 265.

¹⁴ J. Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. III/IV, Warszawa 2009, s. 298-301.

¹⁵ M. Cetwiński, *Piotr Włostowic czy Piotr Rusin?*, „Sobótka” 1974, nr 29, s. 429-443; tenże, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980, s. 17-21, 70, 90, 135-140; tenże, *Pochodzenie etniczne i więzy krwi rycerstwa śląskiego*, [w:] SPŚ, t. 1, s. 53, 56, 74; tenże, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, s. 11-18, tabl. 5.

¹⁶ J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku* (cz. III A), s. 23.

¹⁷ W. Sawicki, *Przyczyny upadku Bolesława Śmiałego w świetle źródeł historycznych i historyczno-prawnych*, [w:] tegoż, *Studia nad wpływem praw obcych w dawnej Polsce*, Warszawa 1971, s. 147-186; zob. tenże, *Terminologia prawnicza kroniki Anonima-Galla w świetle instytucji obcych i rodzimych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio G” 1970, vol. XVII, nr 1, s. 1-24; tenże, *Wpływ niektórych praw obcych na ustrój prawny państwa pierwszych Piastów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio G” 1964, vol. XI, nr 2, s. 29-62; tenże, *Nowe perspektywy w badaniach nad kultem świętego Stanisława*, „Sacrum Poloniae Millennium” 1958, nr 5, s. 503-519; tenże, „Plemię Kadłubka” i „szczęście Anonima” (na marginesie zatajonego źródła), „Zeszyty Naukowe KUL” 1970, nr 13, s. 11-25; tenże, *Przyczyny upadku Bolesława Śmiałego w świetle nowych badań*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1962, nr 5(4), s. 21-48.

¹⁸ T. Kiersnowska, *Jeszcze o Piotrze Włostowicu i pochodzeniu rodu Łąbedziów*, [w:] SPŚ, t. 9, Warszawa 2001, s. 55-64.

¹⁹ D. Piwowarczyk, *Słynni rycerze Europy. Rycerze w służbie dam i dworu*, Warszawa 2009, s. 28.

Marian Plezia²⁰, Tadeusz Wasilewski²¹, Janusz Bieniak²² oraz Jarosław Wenta²³.

Spektakularnym wydarzeniem dyplomatyczno-dywersyjnym było porwanie przez Piotra księcia przemyskiego Wołodara Rościsławowicza (1092-1124)²⁴. Źródła przekazują, iż papieski spowiednik (lub biskupi polscy) nakazał Piotrowi za nierycerski czyn ufundować 7 klasztorów i 70 kościołów²⁵. Środki finansowe na tak ogromną działalność fundacyjną miały pochodzić z okupu od Wołodara, nie zaś jak chciała legenda ze skarbów zabranych królowi duńskiemu (stąd Piotr z Danii)²⁶.

Zdaniem Janusza Bieniaka, Piotr Włostowic miał stać na czele „stronnictwa statutowego” – stróży testamentu Bolesława Krzywoustego²⁷. Badacze przedstawiają dwie wzajemnie niewykluczające się hipotezy wyjaśniające zwrot w stosunkach księcia Władysława II z wojewodą: wystąpienie Piotra w obronie przyrodnich braci Władysława lub jego konflikt

²⁰ M. Plezia, *Palatyn Piotr Włostowic*, op. cit., s. 15-19.

²¹ T. Wasilewski, *Piotr Włostowic*, [w:] G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 4, Wrocław 1970, s. 113 (dalej: SSS).

²² J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku* (cz. III A), s. 20.

²³ J. Wenta, *O stróżach „Testamentu” Bolesława Krzywoustego*, [w:] SPś, t. 8, Warszawa 1999, s. 67-121, cyt., s. 106.

²⁴ Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, wyd. Brygida Kürbis, wyd. IV, Wrocław 2008, ks. III, rozdz. 20-21, s. 143-147. Zob. M. Cetwiński, *Podstępem czy siłą? „Działania specjalne” i ich moralna ocena w kronikach śląskich*, [w:] I. Panic, J. Sperka (red.), *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 2, Katowice 2002, s. 138-156.

²⁵ Por. *Kronika Wielkopolska*, rozdz. 32, s. 50; *Kronika polska (polsko-śląska)*, wyd. L. Ćwikliński, [w:] MPH, t. 3, Lwów 1878, s. 631; *Cronica Petri comitis Poloniae*, s. 31 i n; *Kronika śląska skrócona*, wyd. A. Semkowicz, [w:] MPH, t. 3, Lwów 1878, s. 723; *Kronika ksiąg polskich*, wyd. Z. Węglewski, [w:] MPH, t. 3, Lwów 1878, s. 476 i n.

²⁶ T.H. Orłowski, *Czy Piotr Włostowic zbudował 70 kościołów? Z początków mecenatu artystycznego w dwunastowiecznej Polsce*, [w:] *Mecenas – kolekcjoner – odbiorca. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Katowice, listopad 1981, Warszawa 1984, s. 53; L. Kajzer, *Jeszcze o 70 kościołach fundacji Piotra Włostowica (uwagi na marginesie studium Janusza Bieniaka)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1991, nr 29(2), s. 177-185; Z. Świechowski, *Fundacje Piotra Włostowica*, [w:] J. Rozpędowski (red.), *Architektura Wrocławia*, t. 3: *Świątynia*, Wrocław 1997, s. 9-20; H. Mańkowska, *Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu. Od Piotra Włostowica do Henryka Brodatego*, [w:] E. Opałiński, T. Wiślicz (red.), *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, Warszawa 2000, s. 37-57; K. Hewner, *Piotr Włostowic czy Piotr Wszeborowic? O fundacji i fundatorze klasztoru norbertanek w Strzelnie*, „Nasza Przyszłość” 2000, nr 94, s. 47-84; J. Dobosz, *Monarcha i możni*, op. cit., s. 264-277.

²⁷ J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku* (cz. III B), t. 7, s. 11-44; Ciekawą „europejską” działalność Piotra, przedstawił J. Wenta. W Magdeburgu Piotr miał rozmawiać z panami saskimi o współpracy z polskimi juniorami i uzyskać obietnicę tronu breńskiego dla Jaksy. Zob. J. Wenta, *O stróżach „testamentu”*, op. cit., s. 67-112.

z księżną Agnieszką²⁸. W późnym okresie wojny domowej lat czterdziestych XII wieku, za wstawianie się wojewody za juniorami, Piotr z rozkazu Władysława II został oślepiiony i wygnany (1145 r.)²⁹. Postępowanie monarchy wywołało bunt możnych, który skutkowało wygnaniem pierwszego seniora z kraju oraz powrotem Piotra do urzędu i majątku³⁰.

Mateusz Leszczyc – biskup krakowski w latach 1143-1166 (zm. 18 października 1166 r.). Pewne ustępy *Kroniki polskiej* Wincentego Kadłubka wspominają o przysłuchiowaniu się młodego Wincentego rozmowom biskupa krakowskiego Mateusza z arcybiskupem Janikiem³¹. Kwestia o zasadniczym znaczeniu to, czy rzeczywiście idzie o wzmiankę autobiograficzną, czy o ujęcie literackie związane z formą kronikarską? Rzecz wkracza zatem w spór o wartość „faktograficzną” dzieła. Józef Szymański w biogramie mistrza Wincentego dopuszcza możliwość zetknięcia się

²⁸ Zob. K. Szafer, *Wizerunek dobrej i złej władczyni w Rocznikach Jana Długosza*, [w:] A. Gąsiorowski (red.), *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane Profesor Alicji Karłowskiej-Kamzowej*, Poznań 1999, s. 90-91.

²⁹ S. Smolka, *Mieszko Stary i jego wiek, oraz Uwagi o pierwszym ustroju społecznym Polski piastowskiej*, Warszawa 1959, s. 77-88, 230-237; T. Giergiel, *Piotr Włostowic – protoplasta Dunin-Wąsowiczów*, „Zeszyty Sandomierskie” 2004, nr 19, s. 5-8. Zob. M. Dworsatschek, *Władysław II Wygnaniec*, Wrocław 1998, s. 91-96.

³⁰ *Cronica Petri comitis wraz z tzw. Carmen Mauri*, wyd. M. Plezia, [w:] MPH, s. n., t. III, Kraków 1951, s. 14; J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku* (cz. III B), s. 20 i n.

³¹ Na temat arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana (Janika) szerzej zob.: Z. Budkowa, *Jan*, [w:] K. Lepszy (red.), *Polski Słownik Biograficzny* (cyt., dalej: PSB), t. 10, Wrocław 1962-1964, s. 428-430; J. Dobosz, *Arcybiskup Janik i jego następcy. Przygotowanie do reformy Henryka Kietlicza*, [w:] J. Strzelczyk, J. Górny (red.), *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Gniezno 2000, s. 81-96; J. Wyrozumski, *Pontyfikat arcybiskupa i reformy Henryka Kietlicza*, [w:] tamże, op. cit., s. 97-105. Jan (Janik) popierał fundacje oraz współdziałał w sprawach politycznych z Piotrem Włostowicem m. in. poświęcił klasztor św. Wincentego na Olbinie.

Na temat biskupa krakowskiego Mateusza szerzej zob.: Z. Budkowa, *Mateusz*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław 1975, s. 194-195; Joachim Lelewel uważał Mateusza za autora części *Kroniki Mistrza Wincentego*. Zob. Joachim Lelewel, *Wzmianki o najdawniejszych dziejach polskich a szczególnie Kadłubka przeciw Szleterowi. Pisarze dziejów w Polsce przed Długoszem*, [w:] *Polska wieków średnich*, t. 1, Poznań 1855, s. 2-10; tenże, *Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa*, tamże, t. 2, s. 148 i nn; Janusz Bieniak przypisał Mateuszowi autorstwo *Rocznika dawnego (świętokrzyskiego)*. Zob. J. Bieniak, *Autor rocznika dawnego*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gięsztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 437-442; tenże, *Polska elita polityczna XII wieku (Część IIIB. Arbitrzy książąt – trudne początki)*, [w:] S.K. Kuczyński (red.), *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej* (dalej: SPŚ) t. 7, Warszawa 1996, s. 37 i n; Józef Szymański uznał Mateusza za nauczyciela Mistrza Wincentego. Zob. J. Szymański, *Wincenty*, [w:] A. Witkowska (red.), *Nasi Święci. Polski Słownik Hagiograficzny*, Poznań 1995, s. 564. Por. T. Wasilewski, *Data zgonu biskupa krakowskiego Mateusza i księcia sandomierskiego Henryka - 18 października 1165 roku*, [w:] H. Gapski (red.), *Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, Lublin 1998, s. 587-591.

młodego Wincentego z Mateuszem już w szkole kanonickiej w Stopnicy lub na dworze Kazimierza Sprawiedliwego w Wiślicy³². Mateusz według starszej historiografii zwany Cholewa miał być nie tylko wybitnym hierarchą Kościoła ale także uczonym. Stąd też w starszej literaturze pokutował pogląd, iż to on był autorem trzech pierwszych ksiąg kroniki Wincentego Kadłubka. Biskup Mateusz razem z Piotrem Włostowicem około 1147 r. wystosował list do Bernarda z Clairvaux³³. Został on napisany wykwintnym stylem, prozą rymowaną i rytmiczną, świadczącą o ogromnej erudycji autorów³⁴. List biskupa Mateusza i Piotra Włostowica doczekał się szerokiej literatury przedmiotu by wymienić studia: Augusta Bielowskiego³⁵, Zofii Kozłowskiej-Budkowej³⁶, Tadeusza Manteuffla³⁷, Karola Maleczyńskiego³⁸, wspomnianych już Mariana Plezia³⁹ oraz Brygidy Kürbis⁴⁰ oraz ostatnio Mariana Dygo⁴¹ i Zbigniewa Piłata⁴². Warto w tym miejscu

³² J. Szymański, *Wincenty*, [w:] *Nasi Święci*, op. cit., s. 564-571.

³³ M. Plezia, *List biskupa Mateusza do św. Bernarda*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 123-140.

³⁴ K. Ożóg, *Krąg kapituły katedralnej krakowskiej jako środowisko kultury umysłowej do końca XV wieku (stan badań i zarys problematyki badawczej)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1985, nr 77, s. 8-20; tenże, *Formacja intelektualna biskupów krakowskich w średniowieczu*, [w:] K. Baczkowski i in. (red.), *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 159-177; tenże, *Środowisko katedralne krakowskie w dobie kanonizacji św. Stanisława*, [w:] A.A. Napiórkowski (red.), *Święty Stanisław w życiu Kościoła w Polsce. 750-lecie kanonizacji*, Kraków-Skałka 2003, s. 61-80.

³⁵ A. Bielowski, *List Mateusza biskupa krakowskiego do św. Bernarda o nawracaniu Rusi, około 1150*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, s. 15-16; tenże, *Wstęp krytyczny do dziejów Polski*, Lwów 1850, s. 94 i nn.

³⁶ Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, wyd. II, Kraków 2006, nr 43, s. 105.

³⁷ T. Manteuffel, *Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII wieku*, Warszawa 1955, s. 69 i nn.

³⁸ *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, wyd. K. Maleczyński, t. I, Wrocław 1956, nr 17, s. 43-46.

³⁹ Marian Plezia powiązał powstanie listu z wystosowaniem przez Bernarda manifestu krucjatowego do książąt polskich, ale podkreślił również, iż tekst miał wyraźny związek z planami misyjnymi Bernarda na Rusi. Apel krucjatowy dostarczył do Polski magister A., którego imię uczony odczytuje jako Achardus. Zob. M. Plezia, *List biskupa Mateusza do św. Bernarda*, [w:] Z. Budkowa i in. (red.), *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 139-140; tenże, *Dzieje ośrodka umysłowego w Krakowie przed założeniem uniwersytetu*, [w:] *Od Arystotelesa do Złotej legendy*, Warszawa 1958, s. 416.

⁴⁰ B. Kürbis, *Cystersi w kulturze...*, op. cit., s. 321-342.

⁴¹ M. Dygo, *Wokół listu biskupa krakowskiego Mateusza do Bernarda, opata z Clairvaux*, [w:] *Europa barbarica, Europa Christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, Warszawa 2008, s. 47-58.

⁴² „Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzić należy, iż Bernard z Clairvaux podczas pobytu w Spirze postanowił nadać wyprawie krzyżowej charakter ogólnochrześcijański,

zwrócić szerszą uwagę na dociekania Mariana Dygo. Uczony ten, połączył spisanie listu z sytuacją wewnętrzną w Polsce w latach 1145-1146. Spór pomiędzy Władysławem II a książętami juniorami narastał już od lat, jednak w 1145 r. sytuacja wydawała się krytyczna. Piotr Włostowic i zapewne biskup Mateusz zostali zaangażowani jako mediatorzy w sporze. Obaj dostojnicy zwrócili się z prośbą o pomoc do Bernarda opata z Clairvaux. Problematyka ruska, tak mocno akcentowana w liście, pojawiła się, ponieważ Władysław II w trakcie walk z juniorami korzystał z pomocy schizmatyckich Rusinów. Zgodzić się wypadnie z konkluzją tego badacza: „Wobec zaostrenia się wojny domowej latem 1145 r. komes Piotr zdobył się na krok dramatyczny: wespół z biskupem Mateuszem w liście do Bernarda z Clairvaux oskarżył Rusinów o herezję, a nadto wezwał Bernarda do przybycia do Polski. To oskarżenie stawiało w trudnej sytuacji księcia Władysława, którego sukcesy w sporze z juniorami w 1145 r. byłyby nie do pomyślenia bez zbrojnej pomocy z Rusi. Nie jest wykluczone, że Piotr zwracał się do Bernarda jako rozjemca w konflikcie między pryncpsem i jego braćmi”⁴³.

Bibliografia

- Aubé P., *Św. Bernard z Clairvaux*, tłum. Ł. Maślanka, Warszawa 2019.
Bielowski A., *List Mateusza biskupa krakowskiego do św. Bernarda o nawracaniu Rusi, około 1150*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, Lwów 1872, s. 15-16.
Bielowski A., *Wstęp krytyczny do dziejów Polski*, Lwów 1850.

dlatego też skierował apel krucjatowy między innymi do Czech do Polski. Rozważał także możliwość wezwania Rusinów do udziału w krucjacie. Bernard wiedział jednak, że jest to pomysł kontrowersyjny, ponieważ Rusini byli schizmatykami. W tej sytuacji opat Clairvaux zwrócił się z pytaniem o aktualną sytuację na Rusi do biskupa Mateusza i komesa Piotra, ponieważ byli oni dobrze zorientowani w tamtejszych stosunkach kościelnych i politycznych, a ponadto Bernard najprawdopodobniej znał osobiście zarówno Mateusza, jak i Piotra. Bernard z Clairvaux starannie wybrał swego posłańca, ponieważ nie chodziło wyłącznie o dostarczenie pisma. Osoba, która go reprezentowała, miała bowiem podjąć próbę przekonania Piastów do wzięcia udziału w krucjacie. Wybór padł na Andrzeja de Montbar, krewnego Bernarda, z którym łączyły go wyjątkowo bliskie więzi. Bernard traktował Andrzeja niemal jak syna. Dodajmy, że Andrzej był wysokim dygnitarzem zakonu templariuszy, dlatego też był znakomitym kandydatem na posła, który miał przecież przekonywać władców Czech i Polski do złożenia ślubów krucjatowych” za: Z. Piłat, *List biskupa Mateusza i Piotra Włostowica do Bernarda z Clairvaux*, [w:] A. Barańska, W. Matwiejczyk (red.), *Narrata de fontibus hausta. Studia nad problematyką kościelną, polityczną i archiwistyczną ofiarowane Janowi Skarbowski w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Lublin 2010, s. 101-123, cyt.: s. 122.

⁴³ M. Dygo, *Wokół listu biskupa...*, op. cit., s. 58.

- Bieniak J., *Autor rocznika dawnego*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 437-442.
- Bieniak J., *Fragment 1333-1341 w twórczości dziejopisarskiej Janka z Czarnkowa*, „Zapiski Historyczne” 1984, nr 49, z. 1, s. 5-28.
- Bieniak J., *Polska elita polityczna XII wieku* (Część III A. Arbitrzy książąt – krąg rodzinny Piotra Włostowica), [w:] S.K. Kuczyński (red.), *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 4, Warszawa 1990, s. 13-107.
- Bieniak J., *Polska elita polityczna XII wieku* (Część III B. Arbitrzy książąt – trudne początki), [w:] S.K. Kuczyński (red.), *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 7, Warszawa 1996, s. 11-44.
- Bieniak J., *Polska elita polityczna XII wieku* (Część IV B. Dwa Moźnowładztwa – starzy i nowi), [w:] S. Górzynski (red.), *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. XII, Warszawa 2012, s. 29-31.
- Bieniak J., *Ród Łabędziów*, [w:] J. Wroniszewski (red.), *Genealogia – studia nad wspólnotami krewniczym i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, Toruń 1987, s. 9-31.
- Bieniek S., *Piotr Włostowie. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska*, Wrocław 1965.
- Biffi I., *Bernard z Clairvaux, Tomasz z Akwinu*, tłum. P. Borkowski, Poznań 2010.
- Budkowa Z., *Jan*, [w:] K. Lepszy (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław 1962-1964, s. 428-430.
- Budkowa Z., *Mateusz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, Wrocław 1975, s. 194-195.
- Cetwiński M., *Piotr Włostowie czy Piotr Rusin?*, „Sobótka” 1974, nr 29, s. 429-443.
- Cetwiński M., *Podstępem czy siłą? „Działania specjalne” i ich moralna ocena w kronikach śląskich*, [w:] I. Panic, J. Sperka (red.), *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 2, Katowice 2002, s. 138-156.
- Cetwiński M., *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980.
- Chojnacki P.M., *Konieczność wiary i chrztu według św. Bernarda z Clairvaux*, [w:] A.M. Wyrwa (red.), *Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich dedykowane Ojcu Opatowi dr. Eustachemu Gerardowi Kocikowi OCist.*, Poznań 2007, s. 181-195.
- Cronica Petri comitis wraz z tzw. Carmen Mauri, wyd. M. Plezia, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. III, Kraków 1951.
- Długosz J., *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. III/IV, Warszawa 2009.
- Dobosz J., *Arceybiskup Janik i jego następcy. Przygotowanie do reformy Henryka Kietlicza*, [w:] J. Strzelczyk, J. Górny (red.), *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Gniezno 2000, s. 81-96.
- Dobosz J., *Monarcha i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002.
- Dworsatschek M., *Władysław II Wygnaniec*, Wrocław 1998.
- Dygo M., *Wokół listu biskupa krakowskiego Mateusza do Bernarda, opata z Clairvaux*, [w:] *Europa barbarica, Europa Christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, Warszawa 2008, s. 47-58.

- Flanagan M.R., *Św. Bernard z Clairvaux. Dośćcignąć Chrystusa*, tłum. B. Lubański, Sandomierz 2006.
- Friedberg M., *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” 1924/1925, nr 7, s. 1-100.
- Giergiel T., *Piotr Włostowic – protoplasta Dunin-Wąsowiczów*, „Zeszyty Sandomierskie” 2004, nr 19, s. 5-8.
- Hewner K., *Piotr Włostowic czy Piotr Wszeborowicz? O fundacji i fundatorze klasztoru norbertanek w Strzelnie*, „Nasza Przyszłość” 2000, nr 94, s. 47-84.
- Jackiewicz K., *Święty Bernard. Opat z Jasnej Doliny*, Kraków 1990.
- Kajzer L., *Jeszcze o 70 kościołach fundacji Piotra Włostowica (uwagi na marginesie studium Janusza Bieniaka)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1991, nr 29(2), s. 177-185.
- Kędziora S., Misiurek J., *Bernard z Clairvaux*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1985, kol. 301-302.
- Kiełtyka S., *Święty Bernard z Clairvaux*, Kraków 1984.
- Kiersnowska T., *Jeszcze o Piotrze Włostowicu i pochodzeniu rodu Łabędziów*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 9, Warszawa 2001, s. 55-64.
- Kodeks dyplomatyczny Śląska*, wyd. K. Maleczyński, t. I, Wrocław 1956.
- Kozłowska-Budkowa Z., *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, wyd. II, Kraków 2006.
- Kronika książąt polskich*, wyd. Z. Węglewski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878.
- Kronika polska (polsko-śląska)*, wyd. L. Ćwikliński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878.
- Kronika śląska skrócona*, wyd. A. Semkowicz, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878.
- Kronika Wielkopolska*, wyd. B. Kürbis, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, s. n., t. 8, Warszawa 1970.
- Kürbis B., *Cystersi w kulturze polskiego średniowiecza. Trzy świadectwa z XII wieku*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, Poznań 1987, s. 321-342 [przedruk: B. Kürbis, *Na progach historii*, Poznań 1994, s. 327-343].
- Lelewel J., *Wzmianki o najdawniejszych dziejach polskich a szczególnie Kadłubka przeciw Szleterowi. Pisarze dziejów w Polsce przed Długoszem*, [w:] *Polska wieków średnich*, t. 1, Poznań 1855, s. 2-10.
- Lis A., *Master Vincentius*, Lublin 2016.
- Lis A., *Spory wokół biografii mistrza Wincentego Kadłubka*, Lublin 2013.
- Cetwiński M., *Pochodzenie etniczne i więzy krwi rycerstwa śląskiego*, [w:] S.K. Kuczyński (red.), *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 1, Warszawa 1981.
- Manteuffel T., *Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII wieku*, Warszawa 1955.
- Mańkowska H., *Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu. Od Piotra Włostowica do Henryka Brodatego*, [w:] E. Opaliński, T. Wiślicz (red.), *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, Warszawa 2000, s. 37-57.
- Merton T., *O świętym Bernardzie*, tłum. E. Dąbrowska, Kraków 2005.
- Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, wyd. B. Kürbis, wyd. IV, Wrocław 2008.

- Orłowski T.H., *Czy Piotr Włostowic zbudował 70 kościołów? Z początków mecenatu artystycznego w dwunastowiecznej Polsce*, [w:] *Mecenas – kolekcjoner – odbiorca. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Katowice, listopad 1981*, Warszawa 1984.
- Ożóg K., *Formacja intelektualna biskupów krakowskich w średniowieczu*, [w:] K. Baczkowski i in. (red.), *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 159-177.
- Ożóg K., *Krąg kapituły katedralnej krakowskiej jako środowisko kultury umysłowej do końca XV wieku (stan badań i zarys problematyki badawczej)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1985, nr 77, s. 8-20.
- Ożóg K., *Środowisko katedralne krakowskie w dobie kanonizacji św. Stanisława*, [w:] A.A. Napiórkowski (red.), *Święty Stanisław w życiu Kościoła w Polsce. 750-lecie kanonizacji*, Kraków-Skałka 2003, s. 61-80.
- Piłat Z., *List biskupa Mateusza i Piotra Włostowica do Bernarda z Clairvaux*, [w:] A. Barańska, W. Matwiejczyk (red.), *Narrata de fontibus hausta. Studia nad problematyką kościelną, polityczną i archiwalną ofiarowane Janowi Skarbowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Lublin 2010, s. 101-123.
- Piowarczyk D., *Słynni rycerze Europy. Rycerze w służbie dam i dworu*, Warszawa 2009.
- Plezia M., *Dzieje ośrodka umysłowego w Krakowie przed założeniem uniwersytetu*, [w:] *Od Arystotelesa do Złotej legendy*, Warszawa 1958.
- Plezia M., *List biskupa Mateusza do św. Bernarda*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Gródeckiemu w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 123-140.
- Plezia M., *Palatyn Piotr Włostowicz: sylwetka z dziejów Śląska w XII wieku*, Wrocław 1947.
- Pranger M.B., *Bernard of Clairvaux and the Shape of Monastic Thought: Broken Dreams*, Leiden-New York 1994.
- Pressouyre L., Kinder T.N., *Saint Bernard et le monde cistercien*, Paris 1990.
- Sawicki W., „Plemię Kadłubka” i „szczep Anonima” (na marginesie zatąjonego źródła), „Zeszyty Naukowe KUL” 1970, nr 13, s. 11-25.
- Sawicki W., *Nowe perspektywy w badaniach nad kultem świętego Stanisława*, „Sacrum Poloniae Millennium” 1958, nr 5, s. 503-519.
- Sawicki W., *Przyczyny upadku Bolesława Śmiałego w świetle nowych badań*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1962, t. 5, nr 4, s. 21-48.
- Sawicki W., *Przyczyny upadku Bolesława Śmiałego w świetle źródeł historycznych i historyczno-prawnych*, [w:] tenże (red.), *Studia nad wpływem praw obcych w dawnej Polsce*, Warszawa 1971, s. 147-186.
- Sawicki W., *Terminologia prawnicza kroniki Anonima-Galla w świetle instytucji obcych i rodzimych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio G” 1970, vol. XVII, nr 1, s. 1-24.
- Sawicki W., *Wpływ niektórych praw obcych na ustroj prawny państwa pierwszych Piastów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio G” 1964, vol. XI, nr 2, s. 29-62.
- Smolka S., *Mieszko Stary i jego wiek, oraz Uwagi o pierwszym ustroju społecznym Polski piastowskiej*, Warszawa 1959.

- Snoch B., *Tragedia Piotra Włostowica*, Katowice 1987.
- Szafer K., *Wizerunek dobrej i złej władczyni w Rocznikach Jana Długosza*, [w:] A. Gąsiorowski (red.), *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane Profesor Alicji Karłowskiej-Kamzowej*, Poznań 1999.
- Szymański J., *Wincenty*, [w:] A. Witkowska (red.), *Nasi Święci. Polski Słownik Hagiograficzny*, Poznań 1995.
- Świechowski Z., *Fundacje Piotra Włostowica*, [w:] J. Rozpędowski (red.), *Architektura Wrocławia*, t. 3: *Świątynia*, Wrocław 1997, s. 9-20.
- Wasilewski T., *Data zgonu biskupa krakowskiego Mateusza i księcia sandomierskiego Henryka – 18 października 1165 roku*, [w:] H. Gapski (red.), *Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, Lublin 1998, s. 587-591.
- Wasilewski T., *Piotr Włostowic*, [w:] G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 4, Wrocław 1970, s. 113.
- Wenta J., *O stróżach „Testamentu” Bolesława Krzywoustego*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 8, Warszawa 1999, s. 67-121.
- Wenta J., *Tradycja o Piotrze. Na marginesie jednej z wielkich dyskusji*, [w:] D. Zydorek (red.), *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, Poznań 2001, s. 523-538.
- Wojtowicz W., *Tzw. Carmen Mauri*, [w:] J. Banaszkiewicz, A. Dąbrówka, P. Węcowski (red.), *Przeszość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. I, Warszawa 2018, s. 105-125.
- Wójcik M.L., *Małopolanin czy Połabianin. Głos w dyskusji nad problemem pochodzenia Jaksy*, [w:] *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław 2001, s. 261-273.
- Wyrozumski J., *Pontyfikat arcybiskupa i reformy Henryka Kietlicza*, [w:] J. Strzelczyk, J. Górny (red.), *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Gniezno 2000, s. 97-105.

**The procedures of civil law
in international relations in the practice
of Polish courts**

Year by year, more and more international elements appear in the everyday practice of common courts. The courts regularly apply international law in domestic proceedings, both in passing judgments and in supporting the judicial process (ancillary activities, e.g. serving correspondence or taking evidence abroad). Courts also cooperate with international and private organisations; they undertake organisational and social contacts with representatives of foreign courts. Increasingly, foreign parties and foreign lawyers appear in court. There are also situations where courts must apply foreign law¹.

Overall, it is believed that with the progressive integration of Poland into the structures of the EU, the transposition of EU law, the economic development of the country and the education of the population and migration, the courts are increasingly applying international procedures, even in ordinary cases. Procedures related to civil law, including those related to family matters, are of particular importance. Lawyers widely believe that special international procedures are regularly used in Polish courts in situations where the parties to a civil action are based abroad, a court decision needs to be enforced abroad, or specific acts, such as service of correspondence or evidence, need to be per-

* MA Stanisław Lipiec, European School of Law and Administration in Warsaw / mgr Stanisław Lipiec, Europejska Wyższa Szkoła Prawa i Administracji w Warszawie, e-mail: staszeklipec@gmail.com

¹ J. McIntyre, *Introduction to the Judicial Function*, [in:] J. McIntyre (ed.), *The Judicial Function: Fundamental Principles of Contemporary Judging*, Singapore 2019, pp. 23-31; J. McIntyre, *The Development of Principles of Contemporary Judging*, [in:] J. McIntyre (ed.), *The Judicial Function: Fundamental Principles of Contemporary Judging*, Singapore 2019, pp. 3-19; V. Moreno-Lax, P. Gragl, *Introduction: Beyond Monism, Dualism, Pluralism: The Quest for a (Fully-Fledged) Theoretical Framework: Co-Implication, Embeddedness, and Interdependency between Public International Law and EU Law*, „Yearbook of European Law” 2016, t. 35, no. 1, pp. 455-470; K.S. Ziegler, *The Relationship between EU Law and International Law*, „SSRN Scholarly Paper”, ID 2554069, Social Science Research Network, 2015.

formed outside the country. Moreover, jurists stress that every year the EU introduces new legal and practical solutions for facilitating cross-border civil cases².

After conducting both preliminary literature and statistical research, it is apparent that the number of civil cases (including family and commercial cases) related to international relations in Polish district (*sąd okręgowy*) and regional courts (*sąd rejonowy*) is very small. The common opinion of the population and lawyers does not coincide with the empirical and statistical reality. Furthermore, the existence of specific legal solutions does not effectuate their use in the Polish judiciary. Therefore, a clear research hypothesis is proposed: International mechanisms are not used in Polish courts within the framework of civil and family proceedings. The progressive integration of the country and population migrations do not influence the use of international procedures in Polish civil courts. Newly introduced EU legal instruments in the area of civil law are not applied in the Polish judiciary or are applied very rarely and defectively. Furthermore, Polish courts do not utilise international law mechanisms other than EU law, along with national civil instruments having effect in international relations. Regularly introduced legal solutions on the national and EU level in the field of international relations in civil cases remain absolutely unused in the Polish civil process; they are a dead letter of the law.

An important objective for the study was to identify areas of deficiency of the use of international institutions in the Polish judiciary (exploratory objective). This was followed by an explanation of the reasons for the non-application of international solutions in Polish judicial practice, and the causes and consequences of the deficiency (explicative purpose). Finally, based upon the result of the study, basic proposals for solutions to the identified problem and possible consequences of the worsening problem are presented (implementation aim).

² A. Całus, *Europeizacja prawa prywatnego jako wartość współgrania i konkurencji porządków: międzynarodowego, „europejskiego” i krajowego*, [in:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Barcz (eds.), *Wspólne wartości prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, Warszawa 2018, pp. 3-25; J. Ciszewski, *Obrót prawny z zagranicą w sprawach cywilnych i karnych*, Warszawa 2017; M.A. Dudkowska, *Europeizacja prawa prywatnego – ku Europejskiemu Kodeksowi Cywilnemu*, [in:] *Mechanizmy integracji europejskiej*, Poznań 2015, pp. 34-42; B. Master, *Teorie i koncepcje zjednoczeniowe Unii Europejskiej w założeniach programowych oraz w praktyce polskiej polityki integracyjnej*, Katowice 2014; J. Pisuliński, *Europejskie prawo cywilne*, Warszawa 2009; A. Wróbel (ed.), *Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy*, Warszawa 2010, t. 1, pp. 384-435, 468-555.

Methodology

The presented survey results are part of a larger sociological and legal study on the internationalisation of the Polish justice system and the international provision of legal services in Poland. The sociological survey was conducted between 7 August 2017 and 22 January 2019. The non-reactive source survey was conducted between 1 March 2021 and 20 May 2021. Also during this period, the survey, conducted via sociological methods, was supplemented and updated³.

The methodological axis of the study was the content analysis of statistical data on the activity of Polish common courts⁴. The data originates from compulsory reports submitted annually by Polish courts of all instances to the Ministry of Justice (*Ministerstwo Sprawiedliwości, MS*) and the Central Statistical Office (*Główny Urząd Statystyczny, GUS*)⁵. The reports of Polish courts are prepared quarterly and subsequently consolidated into annual reports. They are based on quantitative court statistics obtained from the record-keeping systems of particular court divisions and are usually based on electronic and automatic reports obtained from court recording tools such as the *Currenda* programme⁶. The reports of individual courts were analysed; however, these did not include the collective reports of the Ministry of Justice and the Central Statistical Office because while grouping and compiling collective reports, the desired information was omitted by central institutions⁷.

In the Polish judicial system, district courts (*sąd okręgowy*) occupy a special place in terms of handling international procedures⁸. As part of the search, we analysed the court reports for the year 2020 of all 46

³ S. Lipiec, *Świadczenie międzynarodowych usług prawniczych. Studium socjologiczno-prawne polskich prawników, rozprawa doktorska*.

⁴ e. g. *Statystyka – Sąd Okręgowy w Częstochowie*, <https://www.czestochowa.so.gov.pl/statystyka> [31.05.2021].

⁵ Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/> [31.05.2021]; Ministerstwo Sprawiedliwości, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc> [31.05.2021].

⁶ *Currenda*, <https://www.currenda.pl/> [31.05.2021]; *Sprawozdanie MS-KOM 23*, Warszawa 2019.

⁷ Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna> [18.04.2021].

⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 January 2002 r. w sprawie szczególnych czynności sądów w sprawach z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego oraz karnego w stosunkach międzynarodowych (Dz. U. z 2014 r. poz. 1657 z późn. zm.); art. 16b - art. 16d Ustawa z dnia 27 July 2001 r. *Prawo o ustroju sądów powszechnych* (Dz. U. z 2020 r. poz. 2072).

district courts in Poland⁹. Regional courts (*sąd rejonowy*) play a smaller role than district courts (*sąd okręgowy*) in civil cases with foreign elements. Forty-six regional courts were designated, whose annual reports on the implementation of civil, commercial and family cases in 2020 were analysed¹⁰. The selection of the sample of courts was conducted in a simple random manner without return on the assumption that within each judicial district one regional court should be drawn¹¹. The survey is entirely representative of the international activity of all Polish district courts (*sąd okręgowy*). Regarding regional courts (*sąd rejonowy*), the survey is representative of all Polish regional courts in Poland, but subject to the indicated maximum error and confidence level as specified in the table 1.

Table 1. Basic sampling parameters

	Population	Sample	Confidence level	Maximum error
District courts	46	46	99,9%	1%
Regional courts	318	46	95%	12%

Source: own study based on: *Statystyka – Sąd Okręgowy w Częstochowie*, <https://www.czestochowa.so.gov.pl/statystyka> [31.05.2021].

We also treated business, family, competition and patent law cases as civil cases in line with common practice (according to civil procedure)¹². The table below presents the status of court reporting in particular types of cases.

The research, conducted by the method of statistical data content analysis, was complemented by other non-reactive research, that is, literature content analysis and legal research. The latter were conducted using the functional analysis method¹³. However, the legal analysis was limited only to the explanation of the legal institutions displayed in the

⁹ *Lista sądów powszechnych*, <https://dane.gov.pl/pl/dataset/985,lista-sadow-powszechnych> [31.05.2021]; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 4 October 2019 r. w sprawie utworzenia Sądu Okręgowego w Rybniku (Dz. U. poz. 1938 z późn. zm.).

¹⁰ *Lista sądów powszechnych...*, op. cit.

¹¹ C. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001, s. 191-220.

¹² W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie cywilne: zarys wykładu*, Warszawa 2000, s. 21-31.

¹³ D. Kędzierski, *Metodologia i paradygmat polskich szczegółowych nauk prawnych*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 3, s. 34-46.

justice statistics. During the construction of the study and within the framework of the preliminary analysis, the results of a sociological survey conducted by means of an in-depth structured interview (SSI) were also used, which was conducted among Polish advocates (*adwokat*) and legal advisers (*radca prawny*) – representatives of regional councils of bar associations (both *rada okręgowej izby radców prawnych OIRP*, *okręgowa rada adwokacka, ORA*).¹⁴ Detailed methodological considerations of the non-reactive research and the empirical study can be found in the main research report¹⁵. The source material is retained for further use.

Table 2. Method of collecting and analysing data from court reports

Types of cases	Reports/departments	Analysis	
	District courts	Regional courts	
Criminal	46	46	Criminal cases
Civil	46	46	Civil cases
Commercial	20	8	
Family	7	18	
Different (patent, competency)	1	0	

Source: own study based on: *Statystyka – Sąd Okręgowy w Częstochowie*, <https://www.czestochowa.so.gov.pl/statystyka> [31.05.2021].

Number of international cases

In 2020, all district courts (*sąd okręgowy*) in Poland received over 400,000 civil cases (including commercial and family cases), while the 46 regional courts (*sąd rejonowy*) studied received about 10% less. Only 15% of all regional courts are represented in the research sample, so it should be noted that in 2020 regional courts received about seven times more cases than district courts. It is evident that year by year the number of new cases registered in court statistics is significantly increasing. Nevertheless, this does not imply that a final judgment is issued in each case. Many of these cases are dismissed or left unresolved, and many of them are also brought again. This does not change the fact that the number of all civil cases is very high, and higher than most other EU countries on a per capita basis¹⁶.

¹⁴ Krajowa Izba Radców Prawnych, <http://kirp.pl> [3.03.2019]; Naczelna Rada Adwokacka, <http://www.nra.pl> [3.03.2019].

¹⁵ S. Lipiec, *Świadczenie międzynarodowych usług prawnych...*, op. cit.

¹⁶ *The EU 2019 justice scoreboard*, Luxembourg 2019, pp. 10-15.

What we are most interested in, is what percentage of all these civil cases can be considered as international cases. Having summed up all the foreign legal turnover procedures in the district courts, we note that in 2020 only 466 cases were filed with the courts that can be classified as cases with an international element. In the case of regional courts, there were 173 cases appearing in the research sample. It appears, therefore, that only 0.11% of cases in the district courts were cases with an international element, while for the regional courts it was only 0.05% of cases. The average percentage of international civil cases (including commercial and family cases) for all Polish courts was 0.08% of all cases in 2020. The details are presented in Table 3.

Table 3. Number of civil cases in Polish district and regional courts

Cases	Amount international	Percentage
District courts		
414 837	466	0,11%
Regional courts		
373 024 (sample)	173 (sample)	0,05%
TOTAL		
		0,08%

Source: own study based on: *Statystyka – Sąd Okręgowy w Częstochowie*, <https://www.czestochowa.so.gov.pl/statystyka> [31.05.2021].

The percentage of civil cases of an international nature in Polish courts is extremely low and falls within the statistical error. A very simple conclusion emerges: in Polish courts, legal solutions related to international solutions are not used in civil cases, including family and commercial cases. The amount of use of EU and other international procedures is so low that a deeper analysis of the data is virtually unreliable. Polish courts absolutely avoid using solutions introduced by EU law, other international law and national law on foreign relations. In addition, the court statistics take into account only a few types of civil cases with an international element. The remaining 23 types of cases are ignored in the statistics. The picture of a marginal amount of civil legal solutions from international relations will not be changed even by the reservation that judicial statistics on international cases may be inaccurately, unreliably, negligently or erroneously kept. Even the enormity of the shortcomings

cannot change the overall picture of the lack of international elements in Polish civil cases.

Distribution of international cases

Civil cases with international elements, including family and commercial cases, are virtually unheard of in Polish district and regional courts. Court staff, including judges, do not specialise in transnational issues and foreign issues are not distinguished from typical Polish cases. In the vast majority of Polish judicial institutions, international cases are both statistically and mentally non-existent among judicial officers. However, there are about 20 judges and other court staff in Poland who specialise in international issues. These people are scattered across the country. Their presence, nevertheless, does not translate into an increased volume of international cases in a given unit or a reputation for the court's familiarity with non-national cases. Often, the staff of the court where the international specialist works are not even aware that such a person exists and is willing to support them in their international activities. One has to completely agree with the opinion of advocates and legal advisers from different parts of Poland that Polish judges and court staff are completely "immune" to cases with international elements and completely disregard them¹⁷.

The very small number of civil international cases does not allow for a reliable determination of where they occur. Based on the available data, we note that the vast majority of civil cases with international elements occur in Warsaw and Krakow. These are followed by Wroclaw, Gdansk, Lodz and Poznan, and Rzeszow, Szczecin and Katowice. We are dealing with particularly difficult cases with a higher value of the dispute since the vast majority of international cases take place in district courts. District courts handle only cases with a higher degree of complexity or value exceeding PLN 75,000¹⁸. The common opinion of Polish advocates and legal advisers that cases with international elements are taken up by litigants only when the issues are particularly important or the value of claims is high, is therefore confirmed. Otherwise, the complexity of the

¹⁷ S. Lipiec, *International court actions in practise: problems of the Polish judiciary*, „Prawo i Więź” 2021 in press.

¹⁸ art. 17 Ustawa z dnia 17 November 1964 r. *Kodeks Postępowania Cywilnego* (Dz. U. z 2016 r. poz. 1822 z późn. zm.).

case, potentially higher costs and the risk incurred effectively discourage clients from engaging in cases with transnational elements.

In absolute numbers, the number of cases classified as international is minimal, even marginal, in all Polish district and regional courts. However, when we compare the number of non-domestic civil cases to typical domestic cases, we can see that there are courts in Poland which handle relatively more non-domestic cases. Among district courts, the following stand out here: Rzeszow, Kraków, Białystok and Olsztyn, while among regional courts: Zielona Góra, Ostrzeszow and Nowy Sacz. Although statistically these are the courts where the number of international cases in relation to domestic civil cases is the highest, the ratio of the number of cases does not exceed 0.38% (District Court in Rzeszow, *Sąd Okręgowy w Rzeszowie*). This is such a low percentage that it is difficult to speak of any trend or tendency. Nevertheless, the probable reason for such a state of affairs in Rzeszow is border cases connected with the Polish-Ukrainian border¹⁹.

When we study the distribution of the number of international civil cases held in Polish district and regional courts, we notice that there is no increased judicial activity on cross-border cases in the border districts and regions. This is particularly noticeable on the Polish-Czech-German border. Although economic and private relations between Poles, Czech and Germans are very active, cases do not find their final outcome in the courts of Zielona Góra, Gorzow Wielkopolski or Slubice²⁰. Apparently, relations between the western neighbours do not require the intervention of the courts or are not recognised by the courts as international. Certainly, the number of such cases is very small. A similar situation applies to other border areas, although in the Rzeszow courts one can tentatively observe a slightly higher relative number of cases involving Ukrainians (border cases).

Civil cases with international elements that take place in Warsaw deserve special attention. The research sample examined the activity of the District Court in Warsaw (*Sąd Okręgowy w Warszawie*), the Regional Court Warsaw – Praga (*Sąd Rejonowy Warszawa – Praga*) and the Regional Court for the capital city of Warsaw (*Sąd Rejonowy dla miasta*

¹⁹ S. Lipiec, *The legal services market for Ukrainians in the European Union: the example of Poland*, „Eastern European Journal of Transnational Relations” 2021, in press.

²⁰ A. Górzńska (ed.), *Polska Czechy Niemcy. Wzajemne relacje/współpraca/rozwój*, Warszawa 2013, pp. 11-37.

stolecznego Warszawy). As expected, it is in these courts that approximately 30% of all cases with international elements happening in Poland in 2020 will be concentrated. This is due to Warsaw's capital city character, and numerous economic and private transactions in the area of civil law with international elements. It is in the capital city that foreign companies, public institutions and most foreigners reside. Hence, the courts' capacity to handle foreign cases is the largest in Poland. Moreover, it is the Regional Court in Warsaw (*Sąd Okręgowy w Warszawie*) and the District Court for the Capital City of Warsaw (*Sąd Rejonowy dla miasta stolecznego Warszawy*) that are the default courts in civil cases where Polish judicial jurisdiction is demonstrated, but it is not possible to indicate the competent court or in special procedures. Therefore, also the number of transnational cases in these two courts may be higher than in other centres.²¹

Types of international cases

The perspective of the types of cases categorised as international handled in Polish district and regional courts is shaped by court reports. This means that on their basis we can learn only about those problems that appear only there. As previously mentioned, the reporting does not include all civil procedures with an international character. Twenty-three civil procedures introduced by international law, mainly EU law and national law with international implications, are not included in the reports, despite the fact that Poland is obliged to implement them and they are functioning in the Polish legal order.

In the reports of Polish district courts, only eight civil procedures of international character are listed, while in regional courts there are four procedures. In the latter case, two procedures overlap with those in district courts and differ only in the value of the subjects of the disputes. This means that through court statistics we are only able to look at six civil procedures of an international nature even though there are at least 31 of them. The remaining cases are not reported. In fact, nothing is known about their implementation.

A very common civil procedure for vindicating claims of relatively small value is the writ of payment procedure, in which payment orders

²¹ art. 508, art. 518(2), art. 569, art. 579(4), art. 629, art. 734, art. 1106(6), art. 1144(4), art. 1148(1), art. 1208 and other Ustawa z dnia 17 November 1964 r. *Kodeks Postępowania Cywilnego*.

are issued. Every year, Polish district and regional courts issue more than 3 million orders for payment in total (also under electronic proceedings)²². However, if a party to the proceedings has its seat or domicile outside Poland, but in an EU country (European connector²³), it can apply to the court for an EOP²⁴. Potentially, the European procedure should be the most popular and the most important institution of civil process of international character.

On the basis of court statistics, we note that the EOP is relatively the most common supranational civil procedure in Polish courts. Even so, the number of cases using this procedure is marginal. Within the surveyed regional courts it was used only 154 times in 2020, while in district courts only 139 times. Considering that the sample of regional courts constitutes one seventh of all courts of this type, it should be stated that the EOP was issued in 2020 just over 1,200 times out of more than 3 million of all orders for payment, which constitutes 0.0004% of all orders for payment issued in all courts in 2020. Hence, it seems that the most popular international civil procedure is very niche in Polish courts. It is practically never used in most courts.

A similar European procedure, the small claims procedure, is naturally linked to the EOP. It applies to civil claims not exceeding EUR 5,000 and where at least one party to the proceedings is domiciled in another EU country. This procedure falls exclusively within the jurisdiction of the regional courts²⁵. As research shows, in 2020, a total of only 11 proceedings under the small claims procedure was initiated in Poland. Such a small number indicates practically no knowledge of the existence of this procedure both among litigants and their attorneys, as well as judges and court staff. In fact, this EU procedure remains a dead letter of the law in Poland.

²² I. Gil i in., *Postępowanie cywilne w teorii i judykaturze*, Warszawa 2020, pp. 375-398; K. Orowiecka, J. Kowalczyk, *Postępowanie nakazowe, upominawcze i europejskie postępowanie nakazowe w sądach rejonowych i w sądach okręgowych w latach 2011-2015*, Warszawa 2016.

²³ M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2017, pp. 64-74, 262-266, 346-349; K. Stryjski, *Łącznik miejsca zwykłego pobytu w prawie prywatnym międzynarodowym UE*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2016, no 6 (28), pp. 77-85.

²⁴ P. Rylski, *Europejski nakaz zapłaty w praktyce sądowej*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2012, no 12, pp. 145-187.

²⁵ J. May, M. Malczyk, *Europejskie postępowanie w sprawie drobnych roszczeń i jego miejsce w systemie polskich postępowań odrębnych*, [w:] *Drobne spory: europejskie i ukraińskie doświadczenia rozwiązywania sporów: zbiór prac naukowych uczestników Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej, 23-24 November 2018 r.*, Kijów 2018, pp. 69-99.

A similar situation exists with the ECS. It seems that the ECS is practically not used in Polish courts. The unitary number of European succession cases in courts demonstrates how few foreigners want to go through succession procedures in Poland and how few foreigners have inheritable property in Poland. Apparently, Poland is not a friendly country for inheritors, so they prefer to submit inheritance cases to procedures in other countries²⁶.

The number of civil proceedings of an international nature is extremely small throughout the country. However, there are judicial districts where such procedures occur slightly more frequently. When we look at the most internationally active district courts in Warsaw (*Sąd Okręgowy w Warszawie*) and Krakow (*Sąd Okręgowy w Krakowie*), we notice that about half of all transnational cases are related to the issuance of the EOP. This is a normal situation, as it is the most important and flagship institution of EU cross-border civil law. In addition, the courts in Kraków and Warsaw are relatively more likely to use the procedure for a declaration of enforceability of judgments of EU courts and to order the return of the child under the provisions of the 1980 Hague Convention. Other international civil procedures are used very rarely in these courts. It is also interesting that, in these two district courts, more than half of all cross-border civil procedures taking place in Poland are concentrated. The likely reason for this situation is that it is in Poland's largest cities that there is the highest awareness among parties and their attorneys about the use of cross-border procedures. Moreover, in those two courts there are specialists working in proceedings with foreign elements. This situation is also influenced by social and cultural factors, such as a larger number of foreigners, a larger number of foreign companies, access to foreign media, participation in the activities of central and academic institutions, or better education and legal awareness of citizens. In other Polish district courts, the situation is quite different²⁷.

²⁶ K. Flaga-Gieruszyńska, *Europejskie poświadczenie spadkowe – zagadnienia wybrane* [w:] A. Marciniak (ed.), *Notarialne poświadczenie dziedziczenia*, Warszawa 2019, pp. 17–41.

²⁷ A. Cieślak-Wróblewska, *Cudzoziemcy ciągną do wielkich miast; Przestrzenny wzorzec osiedlania się cudzoziemców w Polsce*, „Studia Demograficzne: organ Komitetu Nauk Demograficznych Polskiej Akademii Nauk” 2006, pp. 54–67; J. Stulin, *Obok siebie. Obcokrajowcy w Polsce*, <https://www.morizon.pl/blog/obcokrajowcy-w-polsce/> [1.06.2021].

Table 4. Use of civil international procedures
in the most active regional courts

County (<i>powiat</i>)	Total civil cases	Small claims	ECS	Enforceability clause - alimony	EOP	Total international cases (sample)	Percentage international
Nowy Sacz	9631	1	0	0	9	10	0,10%
Poznan	38248	1	0	0	29	30	0,08%
Warszawa	98678	0	0	0	73	73	0,07%

Source: own study based on: *Statystyka – Sąd Okręgowy w Częstochowie*, <https://www.czestochowa.so.gov.pl/statystyka> [31.05.2021].

In regional courts, international civil procedures are even rarer than in district courts. Theoretically, in the Regional Court in Nowy Sacz (*Sąd Rejonowy w Nowym Sączu*), the Regional Court Poznan – Old Town (*Sąd Rejonowy Poznan – Stare Miasto*) and the Regional Court for the capital city of Warsaw (*Sąd Rejonowy dla miasta stołecznego Warszawy*), the percentage of cases of international character is higher than in the other Polish courts in the research sample. As revealed in the table above, in all three courts, the EOP procedure is practised almost exclusively. Other international procedures are completely absent. However, the number of executions of EOPs is still extremely low. This does not change the fact that as many as 70% of the EOPs in the whole country are executed in these three institutions. The reasons for this are similar to those of the county courts (the benefit of a large city and the capital). The difference between a capital city, a provincial city and a district city is significant. The larger and more economically and demographically serious the city, the more international procedures are carried out. Nonetheless, the percentage of cases classified as international compared to all civil cases of the regional court is still at an extremely low, marginal level. Even the highest absolute number of cases does not translate into a relative volume, and even in the most internationally engaged regions, the significance of international cases is still negligible.

Conclusions

It is puzzling why international, especially EU, procedures of civil law are not applied in Polish courts, which after all are supposed to facilitate Poland's functioning in the world. The reason here is certainly not the lack of existence of these procedures in the Polish legal order, because they have been transposed into Polish law or are directly applicable. It appears, therefore, that the problem lies in the application of the law, and not in the law itself.

Undoubtedly, the basic macro-cause is Poland's still limited integration with other countries of the EU and, subsequently, with the whole world. If Polish businesses do not conduct cross-border business, and Polish residents do not move between different countries, fewer cross-border relationships are concluded²⁸. Consequently, the judiciary is less likely to enter into such relationships. If courts are not present in such relationships, they simply do not use civil mechanisms of an international character. Thus, no transnational relations, no international judicial activity, no transnational procedures. Of course, this observation should be confronted with the common opinion that Poles are eager to immigrate to other countries. Yes, emigration is noticeable, but migrants try to settle their affairs abroad. There are not increased cross-border relations, but relations within the other countries. Migrants cut themselves off legally from Poland and solve their cases directly in the courts of England, Norway or Germany. There is no international link; hence the lack of application of cross-border procedures in Polish courts.

A significant reason for the lack of use of international procedures in the Polish judiciary is also the lack of foreigners in Poland and the limited number of foreign investments. The small number of foreigners limits the pool of cases that could be handled by Polish courts. Potentially, these should be cross-border cases. Ukrainians, on the other hand, who are widely present in Poland, avoid getting involved in court cases, which they prefer to deal with only in Ukraine. As the study has shown, in those cities where the number of foreigners and foreign investments is higher, a slightly higher percentage of the use of international mechanisms is

²⁸ 15 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej, Warszawa 2019, pp. 1-23; 2020 European Semester: Country Reports, https://ec.europa.eu/info/publications/2020-european-semester-country-reports_en [1.06.2021]; A. Balcer, P. Buras, G. Gromadzki, E. Smolar, *Polish views of the EU: the illusion of consensus*, Warszawa 2017, pp. 1-18.

observed (Warsaw, Kraków, Poznań)²⁹. This phenomenon testifies to a certain correlation between the presence of foreigners in the country and the status of the use of supranational procedures by the courts.

The third most significant factor influencing the limited number and relevance of the use of international civil procedures by Polish courts is political factors. Poles, foreigners and foreign companies are afraid to bring cases to Polish courts. They know that cases in Polish courts are lengthy and procedures are complicated. They also know that, increasingly, court judgments are not enforced in Poland. That is why foreigners prefer to avoid Polish courts or, if necessary and possible, use the services of courts in other countries³⁰. Unfortunately, the political conflict and constitutional irregularities that have persisted for several years have led to a decrease in confidence in the Polish justice system. The effects are particularly felt by foreigners, who can simply choose between Polish and foreign courts.

In addition to the important reasons of a broad nature, there are many smaller and specific issues that significantly limit the use of international law instruments in Polish civil courts. These include:

1. Lack of knowledge of EU law procedures and other international relations law by judges, court staff, lawyers and citizens. The reason is the defective and backward education of lawyers in the course of university preparation and apprenticeship, as well as deficiencies in continuing education³¹.
2. The opinion of citizens and legal practitioners that cases of an international, EU nature are complex, costly and involve only “big players”. This is a common opinion that is far from reality. The reason is the lack of education, promotion and information on new national and especially EU solutions.

²⁹ M. Diakonowicz, M. Kern, *Investing in Poland: Untapped Potential. The Experience of German Investors*, Warszawa 2017; *Inwestycje zagraniczne*, https://www.paih.gov.pl/polska_w_liczbach/inwestycje_zagraniczne# [11.04.2020].

³⁰ K. Metelska-Szaniawska, *Niezależność sądownictwa a wzrost gospodarczy*, „*Ekonomista*” 2006, no. 1, pp. 89-104; G. Szacoń, *Praworządność a społeczeństwo i gospodarka*, https://ingremio.org/2017/08/prawo_rzadnosci-a-spoleczenstwo-gospodarka/ [1.06.2021].

³¹ T. Biernat, *Polityka prawa a model edukacji prawniczej*, Kraków 2007, pp. 22-56; T. Braun, *Uwagi o studiach prawniczych i aplikacjach z perspektywy współczesnych oczekiwań rynku*, „*Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem*” 2018, t. 10, no 3, pp. 161-175; J. Jabłońska-Bonca, *O szkolnictwie wyższym i kształceniu prawników*, Warszawa 2020, pp. 51-71.

3. Overlooking, disregarding or dismissing the possibility of using cross-border civil procedures. The phenomenon particularly concerns judges and lawyers who do not offer beneficiaries the possibility of using transnational procedures or push to use national procedures instead of international ones. The reason is the fear of foreign cases, lack of competence and too many cases to handle.
4. Finally, lack of support from the Ministry of Justice, the European Commission and other institutions in implementing, applying and improving the use of civil international procedures.

There may be many solutions to the problem of the lack of application of international procedures in Polish civil proceedings. The indicated proposals should be applied to make the system more efficient. Without increased attention to this problem in Poland, courts will continue to fail to apply international mechanisms in civil proceedings. As a consequence, this will lead to a complete loss of citizens' confidence in the Polish judicial system and legal disintegration with the EU. This is the last moment to make the necessary changes and to consider further solutions. The introduction of reforms will enable the Polish justice system to keep abreast of European and global changes. However, the lack of reforms may derail the great effort of the Polish justice system in European integration.

Bibliography

- 15 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa 2019.
- 2020 *European Semester: Country Reports*, https://ec.europa.eu/info/publications/2020-european-semester-country-reports_en.
- Balcer A., Buras P., Gromadzki G., Smolar E., *Polish views of the EU: the illusion of consensus*, Warszawa 2017.
- Biernat T., *Polityka prawa a model edukacji prawniczej*, Kraków 2007.
- Braun T., *Uwagi o studiach prawniczych i aplikacjach z perspektywy współczesnych oczekiwań rynku*, „Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem” 2018, t. 10, no. 3.
- Cała A., *Europeizacja prawa prywatnego jako wartość współgrania i konkurencji porządków: międzynarodowego, „europejskiego” i krajowego* [in:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Barcz (eds.), *Wspólne wartości prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, Warszawa 2018.
- Cieślak-Wróblewska A., *Cudzoziemcy ciągną do wielkich miast*, 2018, <https://regiony.rp.pl>.
- Ciszewski J., *Obrót prawny z zagranicą w sprawach cywilnych i karnych*, Warszawa 2017.
- Currenda, <https://www.currenda.pl/>.

- Diakonowicz M., Kern M., *Investing in Poland: Untapped Potential. The Experience of German Investors*, Warszawa 2017.
- Dudkowska M.A., *Europeizacja prawa prywatnego – ku Europejskiemu Kodeksowi Cywilnemu*, [in:] *Mechanizmy integracji europejskiej*, Poznań 2015.
- Fihel A., *Przestrzenny wzorzec osiedlania się cudzoziemców w Polsce*, „Studia Demograficzne: organ Komitetu Nauk Demograficznych Polskiej Akademii Nauk” 2006.
- Flaga-Gieruszynska K., *Europejskie poświadczenie spadkowe – zagadnienia wybrane* [in:] A. Marciniak (red.), *Notarialne poświadczenie dziedziczenia*, Warszawa 2019.
- Frankfort-Nachmias C., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001.
- Gil I. i in., *Postępowanie cywilne w teorii i judykaturze*, Warszawa 2020.
- Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl/>.
- Górzyńska A. (red.), *Polska Czechy Niemcy. Wzajemne relacje/współpraca/rozwój*, Warszawa 2013.
- Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna>.
- Inwestycje zagraniczne, https://www.paih.gov.pl/polska_w_liczbach/inwestycje_zagraniczne#.
- Jabłońska-Bonca J., *O szkolnictwie wyższym i kształceniu prawników*, Warszawa 2020.
- Kędzierski D., *Metodologia i paradygmat polskich szczegółowych nauk prawnych*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, no. 3.
- Krajowa Izba Radców Prawnych, <http://kirp.pl>.
- Lipca S., *International court actions in practise: problems of the Polish judiciary*, „Prawo i Więź” 2021.
- Lipca S., *Świadczenie międzynarodowych usług prawnych. Studium socjologiczno-prawne polskich prawników*, rozprawa doktorska, Kraków 2020.
- Lipca S., *The legal services market for Ukrainians in the European Union: the example of Poland*, „Eastern European Journal of Transnational Relations” 2021.
- Lista sądów powszechnych, <https://dane.gov.pl/pl/dataset/985,lista-sadow-powszechnych/>.
- Mapa migracji, <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2020/>.
- Master B., *Teorie i koncepcje zjednoczeniowe Unii Europejskiej w założeniach programowych oraz w praktyce polskiej polityki integracyjnej*, Katowice 2014.
- May J., Malczyk M., *Europejskie postępowanie w sprawie drobnych roszczeń i jego miejsce w systemie polskich postępowań odrębnych*, [in:] *Drobne spory: europejskie i ukraińskie doświadczenia rozwiązywania sporów: zbiór prac naukowych uczestników Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej*, 23-24 listopada 2018 r, Kijów 2018.
- McIntyre J., *Introduction to the Judicial Function* [in:] J. McIntyre (ed.), *The Judicial Function: Fundamental Principles of Contemporary Judging*, Singapore 2019.

- McIntyre J., *The Development of Principles of Contemporary Judging*, [in:] J. McIntyre (ed.), *The Judicial Function: Fundamental Principles of Contemporary Judging*, Singapore 2019.
- Metelska-Szaniawska K., *Niezależność sądownictwa a wzrost gospodarczy*, „*Ekonomista*” 2006, no. 1.
- Ministerstwo Sprawiedliwości, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc>.
- Moreno-Lax V., Gragl P., *Introduction: Beyond Monism, Dualism, Pluralism: The Quest for a (Fully-Fledged) Theoretical Framework: Co-Implication, Embeddedness, and Interdependency between Public International Law and EU Law*, „*Yearbook of European Law*” 2016, t. 35, no. 1.
- Naczelna Rada Adwokacka, <http://www.nra.pl>.
- Orowiecka K., Kowalczyk J., *Postępowanie nakazowe, upominawcze i europejskie postępowanie nakazowe w sądach rejonowych i w sądach okręgowych w latach 2011-2015*, Warszawa 2016.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2017.
- Pisuliński J., *Europejskie prawo cywilne*, Warszawa 2009.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 stycznia 2002 r. w sprawie szczegółowych czynności sądów w sprawach z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego oraz karnego w stosunkach międzynarodowych (Dz. U. z 2014 r. poz. 1657 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 4 października 2019 r. w sprawie utworzenia Sądu Okręgowego w Rybniku (Dz.U. poz. 1938 z późn. zm.).
- Rylski P., *Europejski nakaz zapłaty w praktyce sądowej*, „*Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne*” 2012, no. 12.
- Siedlecki W., Świeboda Z., *Postępowanie cywilne: zarys wykładu*, Warszawa 2000.
- Sprawozdanie MS-KOM 23*, Warszawa 2019.
- Statystyka - Sąd Okręgowy w Częstochowie*, <https://www.czystochowa.so.gov.pl/statystyka> [31 maja 2021 r.].
- Stryjski K., *Łącznik miejsca zwykłego pobytu w prawie prywatnym międzynarodowym UE*, „*Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ*” 2016, no. 6(28).
- Stulin J., *Obok siebie. Obcokrajowcy w Polsce*, <https://www.morizon.pl/blog/obcokrajowcy-w-polsce/>.
- Szacon G., *Praworządność a społeczeństwo i gospodarka*, <https://ingremio.org/2017/08/praworzadnosc-a-spoeczenstwo-gospodarka/>.
- The EU 2019 justice scoreboard*, Luxembourg 2019.
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. *Kodeks Postępowania Cywilnego* (Dz. U. z 2016 r. poz. 1822 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. *Prawo o ustroju sądów powszechnych* (Dz. U. z 2020 r. poz. 2072).
- Wróbel A. (red.), *Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy*, t. 1, Warszawa 2010.
- Ziegler K.S., *The Relationship between EU Law and International Law*, „*SSRN Scholarly Paper*”, ID 2554069, Social Science Research Network, 2015.

**Selected methodological issues
of the interpretation of testimonies of witnesses
in the course of court proceedings**

It is trivial to say that to be able to speak of a correct and consistent with generally applicable law, as well as a certain social perception of judicial proceedings, a judge should correctly (or closest to the truth) establish the actual state of affairs in a given case. Without this component of adjudication, the correct subsumption of legal norms seems to be completely impossible. An error in factual findings – which, *nota bene*, is a frequent basis of allegations in appeal proceedings – may distort the entire process of making decisions by a judge and, consequently, lead to the occurrence of an incorrect ruling in legal reality and fail to meet social expectations regarding the judiciary *in genere*. It would seem, therefore, that a judge, without establishing the actual state of affairs, has no possibility of deciding a given case.

The procedural norms, which give the judge a wide range of possibilities to use factual and personal sources of information, reflect the important role of the taking of evidence in the trial. Evidence as a tool for the reconstruction of factual circumstances is the basic instrument of a judge's work.

However, there is no doubt that the judge's sources of knowledge of the facts of the case are far from perfect. In particular, in cases where the evidence is scant or is based solely on the testimony of the parties, the judge faces great difficulty in resolving a conflict based on "word against word". It seems equally difficult to establish the facts when the presented evidence is contradictory and the judge does not have any undeniable evidence that could enable him to reach a decision without clear doubts. In particular, there are often situations when the collected evidence consists only of testimonies of witnesses, often inconsistent or even clearly contradictory. In such circumstances, it is difficult to determine what

* mgr Urszula Wach-Górny, doktorantka w Katedrze Socjologii Prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, radca prawny, e-mail: wazka15@poczta.fm

factual circumstances relevant to the ruling actually occurred or took place in a specific form.

The testimony of witnesses seems to be one of the most frequently quoted evidence in the course of the proceedings. In particular, they are of great importance in criminal and civil proceedings in family matters, as well as in the case of adjudicating on events for which the provisions do not require written form. Of course, the witness is always obliged to tell the truth. Putting this requirement on the witness is indispensable for the very purpose of ensuring the functionality of his role in the proceedings. A witness who testifies untruthfully is redundant or even harmful for the proceedings. As a rule, the testimony of a witness is a statement of knowledge relating to a specific fact (event, relationship, state) and is intended to present this fact to the court, i.e. to recreate it.¹ At the same time, however, the testimony of a witness is an imperfect source of knowledge, both in terms of the witness and the judge.

In this paper, I would like to indicate the existence of circumstances proving the imperfection of the evidence from the witness testimony, as well as draw attention to an interesting view presented, among others, by Jerome Frank, indicating the similarity between the work of a judge and a historian.

The testimony of the witness as a source of the reconstruction of the facts

The basic problem related to basing the reconstruction of the facts of a given case on the testimony of a witness is the multitude of factors determining the witness as a good or bad communicator of certain events. The reconstruction and communication of the circumstances of the case by the witness depend on the witness' ability to receive impressions and make observations, as well as on the will to testify the truth².

First of all, it should be pointed out that despite the general rule obliging the witness to tell the truth, it is not uncommon for the witness to testify, more or less intentionally, or ignore the truth. Not only is the willingness to mislead the judge or to present certain events in a different light, often conditioned by connections or dislikes between the witness and the party to the trial, but also the passage of time causes the witness

¹ *Judgment of the Court of Appeal in Warsaw* of July 27, 2017, file ref. no. I ACa 445/16.

² B. Bładowski, *Metodyka pracy sędziego cywilisty*, Warsaw 2013, p. 293.

to blur the circumstances from the point of view of relevant proceedings. Events of key importance for the proceedings, determining the choice of the appropriate legal norm, are often not remembered by witnesses who do not pay much attention to them. Moreover, it is difficult to expect a witness to remember often specific circumstances that may not be of great importance for his private life. At the same time, the facts about which the witness is asked may potentially constitute such an immanent element of his everyday life that he is unable to place him on the expected timeline. As an example, there is a situation where a witness in a property demarcation proceeding is asked how long a fence has been located in a given area. It is known that the witness passes the fence in question several times a week, as he lives in its immediate vicinity. However, precisely because of the frequency of passing the fence in question, the witness is not able to indicate from what time the fence has been on the property.

Moreover, the testimony of a witness, as well as its assimilation by the judge, is influenced by the character traits of the participants in the trial, which determine their communication and perception abilities. Among other things, the way a witness is expressed is undoubtedly influenced by his vocabulary, the ability to use the spoken word or understanding of the processes taking place in the courtroom. Greater freedom of the witness in expressing thoughts and experiences, rich vocabulary combined with the ability to use them correctly undoubtedly simplifies for the judge the process of recreating the facts that interest him. At the same time, a witness who has some – not necessarily detailed – knowledge of the mechanisms functioning in the courtroom will help find circumstances relevant to the proceedings in his or her testimony. On the other hand, a witness who is not used to speaking – at least in public – who does not have an education which determines the freedom to use the spoken language and is unfamiliar with the legal language present in the courtroom, may constitute very difficult evidence for a judge. It is precisely in the lack of communication between the judge and the witness that the most ineffective testimonies of witnesses can be seen as evidence in the case. It should also be emphasized that the problem of communication between the witness and other actors in the trial is not only the problem of the adjudication panel. In civil proceedings, due to the adversarial principle, it is the parties who care most about hydrating – often with the help of evidence from the questioning of a witness – their statements. And here,

if it is not possible to communicate effectively in the courtroom, not only between the judge and the witness, but also between the witness and the party, either in person or through a professional attorney, we may face a fundamental problem in establishing or communicating, certain factual circumstances. Professional participants of proceedings, which, apart from judges, undoubtedly include attorneys and prosecutors, use specific legal language due to their education, which can be incomprehensible to non-professional participants of the proceedings. This phenomenon may deprive the testimony of a witness of value for the reconstruction of the facts of the case, in particular, if the witness does not understand the question – whether asked by the judge or the attorney – or is unable to effectively convey his answer.

The problems outlined above lead to the assessment of the testimonies of the witnesses as an uncertain and often insufficient source of reconstruction of the facts of the case.

A judge as a historian

When analyzing the above problems related to the deconstruction of facts based on the testimonies of witnesses, it is appropriate to refer to the works of the American judge and representative of legal realism, Jerome Frank³. In his work “Say it with music”, he indicates numerous difficulties faced by a judge of a first instance court in making decisions resulting in issuing decisions containing specific rulings⁴. One of the problems raised by Frank that the judge of the first instance has to deal with in the course of the proceedings is the correct determination of the facts of the case. As indicated above, basing a decision on the facts established on the basis of testimonies by witnesses is not a simple process at all. Incidentally, it should be pointed out that, as in Frank’s work, also in the Polish trial, the findings made before the court of the first instance often determine further appeal or cassation proceedings.

Taking into account the above considerations, Jerome Frank compares in his piece the work of a judge in the field of interpreting witness statements to that of a historian. The judge learns about certain facts that have occurred in the past from oral reports of witnesses. The adjudication panel cannot be, due to the procedural rules itself, a direct participant in the event, the assessment of which is carried out in the course of the pro-

³ M. Stępień, *Frank*, Sopot 2018, p. 63.

⁴ J. Frank, *Say it with Music*, „Harvard Law Review” 1948, no. 921, p. 923.

ceedings. Accordingly, he must base his knowledge on the stories of people who are *per se* imperfect reporters⁵. The witness may, intentionally or unintentionally, deviate from actual events, often presenting his own interpretation of the circumstances under investigation. In a word, the judge becomes a witness of the words and behaviour of the witnesses⁶ called in the case. At the same time, Frank is sceptical as to the possibility of fully establishing the events taking place in the past, due to the inevitable subjectification of them in the witness' memory⁷.

In view of the above, the judge must use instruments allowing him to assess the credibility and accuracy of the testimonies of witnesses. Of course, there are situations in which the evidence itself allows the judge to verify the testimony of witnesses based on undisputed material evidence, for example from documents. Such a confrontation of the content of the testimony with other evidence allows – just like a historian who has access to various sources – to correctly assess the credibility of witnesses and often also to fill in the gaps in the testimonies. Additionally, the judge has tools such as logical reasoning and life experience. Here, too, one can find parallelism to the actions taken by a historian who, in order to establish certain distant facts, must refer to all sources available to him, as well as refer to the most credible pattern of people's conduct in everyday life⁸, *de facto* to the statutory rules of life experience⁹. A judge – like a historian – should have the ability to verify evidence, both oral and factual, and to confront them with each other, thus ensuring complementarity of the evidence proceedings¹⁰. At the same time, a good judge – just like a good historian – can be required to be able to assess the behaviour of witnesses, and to determine whether the source of a given behaviour lies in the ignorance or shyness of the individual, or is the result of an intentional lie¹¹.

Of course, there are not only similarities between the work of a judge and a historian, but also significant differences, the sources of

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ M. Stepień, op. cit., p. 105.

⁸ *Judgment of the Court of Appeal in Warsaw* of April 22, 2016, file ref. act: I ACa 1020/15; *Judgment of the Court of Appeal in Warsaw* of October 3, 2013, file ref. act: I ACa 274/13.

⁹ K. Polasik-Wrzošek, *Historyk a sędzia śledczy. Uwagi na marginesie „paradygmatu poszlak” Carla Ginzburga*, „Sensus Historiae” 2011, vol. II (1), p. 48.

¹⁰ P. Ricour, *Pamięć, historia, zapomnienie*, trans. J. Margański, Krakow 2006, p. 212.

¹¹ H.S. Maine, *Village-communities in the East and West. Six lectures delivered at Oxford*, New York 1876, p. 318.

which should be found for the purpose of court proceedings and their reflection in procedural norms. First of all, for a historian, establishing the course of some events seems to be an end in itself. One cannot definitely say this about a judge for whom the determination of the facts is only an indispensable element enabling the assessment of a given event in the context and based on the applicable legal norms. The aim of the judge's action is not to establish the circumstances of a given case, but to resolve a dispute arising on its grounds.

Moreover, the historian's "investigation" does not require him to assess the given events, as his findings remain open to further research and explanations.¹² At the same time, the "investigation" carried out by the judge must be conclusive, as it should result in a judgment in the case. Even possible subsequent studies as to whether the observations are in principle closed within the framework of appeal or cassation proceedings, which *de facto* proceedings are largely based on findings of fact made by the court of first instance.

At the same time, procedural norms significantly restrict a judge's possibilities both as to things and persons who may be witnesses (for example, restrictions on the hearing of certain categories of persons by a judge), and as to the time that a judge may devote to evidence proceedings (the subject of a judge's work, as well as ensuring the effectiveness of legal norms require the judge to concentrate the evidence and observe the principles of the procedural economy).¹³ On the other hand, a historian can use all the source material available, without being in any way limited in time or procedural.

Moreover, the difference between the work of a judge and a historian in favour of a judge is the possibility of his contact with people who are direct witnesses of the event that interests him. As a result, it is possible to use not only the judge's interpretation of the literal sound of the witness's testimony but also the assessment of behaviour, facial expressions, tone of voice and other non-verbal messages.

The above circumstances, and in particular the judge's attempt to recreate past events, allows his work to be compared – despite numerous differences – with that of a historian.

¹² K. Polasik-Wrzosek, *op. cit.*, p. 47.

¹³ H.S. Maine, *op. cit.*, p. 311.

A judge as a recipient of the message

The issue of issues related to the hearing of witnesses, or rather to the reconstruction of the facts based on the testimonies of witnesses, is not a one-sided problem, lying only on the side of the witness. The judge making the findings of the facts, as a recipient of both verbal and non-verbal messages, may also misinterpret them, leading to errors in the factual findings.

Factors influencing the assessment of a witness' testimony are also the qualities of the judge himself, including in particular his convictions, prejudices, but also emotions. The judge, contrary to the view that has prevailed since the Enlightenment, which puts emotions in opposition to the desired rational and orderly thinking¹⁴, remains a man who can succumb to emotions, his own prejudices, as well as ordinary fatigue. Reluctance towards a witness caused by some of his behavior may cause a judge's reaction leading to an erroneous – unfavorable assessment of the witness' credibility. On the other hand, the attributes of a witness, completely unrelated to the substantive content of his testimony, may lead the judge to look favorably at him, perceiving him as a person to the judge close to him.

Conclusion

Bearing in mind the above considerations, the evidence from the testimony of the witness is clarified as capricious and methodologically demanding. The first difficulty encountered by the judge who interrogates a witness is the judge's lack of direct participation in the assessed event and the need to rely on testimony from the past, presented by another person. Here the judge becomes a witness to someone's story. Secondly, the person of the witness who, due to his characteristics, cannot clearly present the circumstances of the relevant event, or simply did not attach much importance to it, may undoubtedly be a difficulty. At this point, communication difficulties related to the specific language of the courtroom may be a problem. The cognitive skills of the judge or his disposition on a given day may further influence the reconstruction of events from the witness testimony. Finally, the subject of the testimony – past events – allows the work of a judge to be compared to that of a historian.

¹⁴ T.A. Maroney, *Emotional Regulation and Judicial Behavior*, „California Law Review” 2011, no. 1485, p. 1488.

Bibliography

- Bładowski B., *Metodyka pracy sędziego cywilisty*, Warsaw 2013.
- Frank J., *Say it with Music*, "Harvard Law Review" 1948, no. 921.
- Ginzburg C., *Checking the Evidence: The Judge and The Historian*, "Critical Inquiry" 1991, vol. 18 no. 1.
- Hanley R.F., *Working with Witness Puzzle*, "Litigation" 1977, vol. 3, no. 2.
- Judgment of the Court of Appeal in Warsaw* of April 22, 2016, file ref. act: I ACa 1020/15.
- Judgment of the Court of Appeal in Warsaw* of July 27, 2017, file ref. no. I ACa 445/16.
- Judgment of the Court of Appeal in Warsaw* of October 3, 2013, file ref. act: I ACa 274/13.
- Maine H.S., *Village-communities in the East and West. Six lectures delivered at Oxford*, New York 1876.
- Maroney T.A., *Emotional Regulation and Judicial Behavior*, "California Law Review" 2001, no. 1485.
- Polasik-Wrzosek K., *Historyk a sędzia śledczy. Uwagi na marginesie „paradygmatu poszłak” Carla Ginzburga*, "Sensus Historiaem" 2011, vol. II(1).
- Ricour P., *Pamięć, historia, zapomnienie*, trans. J. Margański, Krakow 2006.
- Stępień M., *Frank*, Sopot 2018.

Środki zabezpieczenia spadku a jurysdykcja krajowa

Jak podaje E. Gapska, w czasach II RP dążono do unifikacji prawa, które było spuścizną państw zaborczych¹. Dotyczyło to również ówczesnego postępowania nieprocesowego zwanego wówczas niespornym. W celu unifikacji prawa powołano komisję kodyfikacyjną RP pod przewodnictwem J.J. Litauera. Jednakże nie udało się dokonać kodyfikacji przed wybuchem II wojny światowej. Prace dotyczące prawa spadkowego były dopiero na wczesnym stadium opracowywania. Do jego unifikacji doszło dopiero po II wojnie światowej.

Sprawy spadkowe, w tym zabezpieczenie spadku, regulował dekret z 8 listopada 1946 r. o postępowaniu spadkowym. Został on wydany na podstawie Ustawy Krajowej Rady Narodowej z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy². Zabezpieczenie spadku było uregulowane w dziale I rozdziału II zatytułowanym „Zabezpieczenie spadku”, a także w rozdziale III o tytule „Przepisy łączne o zabezpieczeniu spadku i spis inwentarza”. Przepisy ogólne art. 1 i 3 dekretu, również znajdowały zastosowanie w postępowaniu o zabezpieczenie spadku³.

Przepisy dekretu dotyczące zabezpieczenia spadku obowiązywały do dnia 31 grudnia 1964 r., kiedy to zostały zastąpione, przez znajdujące się w kodeksie postępowania cywilnego, przepisy normujące tę materię. Jednakże do kodeksu zostało wprowadzonych zaledwie kilka przepisów z dekretu. Reszta istotnych zagadnień została przeniesiona do rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 1.10.1966 r. „O postępowaniu przy zabezpieczeniu spadku i przy sporządzaniu spisu inwentarza”⁴. Większość przepisów o zabezpieczeniu spadku znajdowała się w tym rozporządzeniu.

* mgr Paweł Banul, Uniwersytet Łódzki, e-mail: pawel@banul.pl

¹ E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015, s. 32.

² Dz. U. 1945 nr 1, poz. 1.

³ M. Uliasz, *Postępowanie w sprawach o zabezpieczenie spadku, spis inwentarza i wykaz inwentarza*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016, s. 13.

⁴ Dz. U. ??? nr 43, poz. 258.

Taki stan pozostał aż do 17.10.2015 r. Budziło to spore kontrowersje. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 26.10.1999 r. uznał, że taki stan prawny nie odpowiada wymogom art. 92 ust. 1 Konstytucji RP. Według Trybunału rozporządzenie nie mogło zostać wydane z powodu braku określonych wytycznych zawartych w ustawie⁵.

Jedyną większą nowelizacją pomiędzy 1966 r. a 2015 r., było wejście w życie ustawy z dnia 14.02.1991 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o notariacie oraz o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego i ustawy o księgach wieczystych⁶. Od tej pory sprawy o zabezpieczenie spadku leżały w kompetencji sądu. Ponadto weszło w życie rozporządzenie z dnia 1.10.1991 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania przy zabezpieczeniu spadku i sporządzeniu spisu inwentarza⁷. Największą różnicą pomiędzy tym rozporządzeniem a rozporządzeniem z 1966 r., było wyeliminowanie państwowych biur notarialnych jako organów prowadzących postępowania w omawianych sprawach.

Należy ocenić pozytywnie ostatnią nowelizację przepisów dotyczących postępowania o zabezpieczenie spadku. Przede wszystkim ustawa z dnia 20.03.2015 r. wprowadzała przepisy, które były do tej pory unormowane w materii rozporządzenia. Ponadto rozwiązało to wiele wątpliwości, które do tej pory sprawiały kłopoty zarówno praktykom jak i teoretykom zajmującym się niniejszą problematyką.

Obecnie środki zabezpieczenia spadku można podzielić na tymczasowe oraz ostateczne środki zabezpieczenia. Pierwsze z nich są stosowane przez organ administracji rządowej lub organ samorządu terytorialnego w związku z wykonywaniem ich ustawowych zadań i tylko w sytuacjach wyjątkowych, do czasu zastosowania środka ostatecznego⁸. Zdaniem K. Korzana, tymczasowe środki zabezpieczenia powinny być stosowane przez organ administracji w wypadkach nagłych⁹. Zastosowanie tych środków uzasadnia obawa rychłego naruszenia rzeczy pozostałych po spadkodawcy. Środki te mogą być również zastosowane przez komornika w trakcie wykonywania postanowienia o zabezpieczeniu, co wynika z art. 638⁵ k.p.c.¹⁰, który stanowi, że komornik wykonujący postanowienie

⁵ K 12/ 99, OTKZU 1999, LEX nr 38261II.

⁶ Dz. U. nr 22, poz. 92.

⁷ Dz. U. nr 92, poz. 411.

⁸ M. Uliasz, op. cit., s. 83.

⁹ K. Korzan, *Postępowanie nieprocesowe*, C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 285.

¹⁰ *Kodeks postępowania cywilnego*, ustawa z dnia 17 listopada 1964 r., Dz. U. 1964 nr 43, poz. 296 ze zm.

o zabezpieczeniu spadku w razie potrzeby stosuje niezbędne środki tymczasowe zapobiegające naruszeniu ruchomości przed ich spisaniem¹¹. Zdaniem M. Uliasa, środkiem ostatecznym zabezpieczenia jest taki środek, którego zastosowanie stanowi bezpośrednią konsekwencję orzeczenia sądu o zabezpieczeniu spadku bez względu, czy decyzję w tym przedmiocie podejmuje sąd, czy komornik wykonujący postanowienie. Nie zalicza się do tej kategorii środków tymczasowych zastosowanych przez komornika w postępowaniu wykonawczym, ponieważ są one tylko pośrednim następstwem orzeczenia o zabezpieczeniu spadku¹².

Wśród ostatecznych środków zabezpieczenia można wyróżnić środki nazwane i nienazwane. Do środków nazwanych zalicza się środki zabezpieczenia wymienione w art. 636 § 2 i § 6 k.p.c. Są to :

1. spisanie majątku ruchomego i oddanie go pod dozór,
2. złożenie do depozytu sądowego,
3. ustanowienie zarządu tymczasowego,
4. ustanowienie dozoru nad nieruchomością,
5. sprzedaż ruchomości ulegających szybkiemu zepsuciu i oddanie ich pod dozór.

A contrario środkami nienazwanymi są te środki, które nie zostały wymienione w powyższym artykule. Dopuszczalność środków nienazwanych wynika z tego, że katalog środków nazwanych nie jest zamknięty. Wskazuje na to art. 636 § 1 zd.1 k.p.c., który stanowi, że sąd stosuje taki środek zabezpieczenia, jaki stosownie do okoliczności uzna za odpowiedni, a także paragraf drugi tego artykułu, w którym użyto zwrotu „w szczególności” przy wymienieniu środków zabezpieczenia. Z uwagi na otwarty katalog środków zabezpieczenia spadku można być ich wiele. Zdaniem M. Uliasa, jednym z nienazwanych środków zabezpieczenia może być ustanowienie dozoru nad ruchomością bez uprzedniego sporządzenia spisu. Autor ten argumentuje, że zindywidualizowanie ruchomości w fazie rozpoznawczej może sprawić, iż sporządzenie spisu nie będzie już konieczne¹³. Należy się z tym zgodzić z uwagi na ekonomię postępowania cywilnego i konieczność rozpoznania sprawy w stosownym czasie.

K. Korzan wskazywał, że do zabezpieczenia spadku można również stosować środki z art. 747 k.p.c.¹⁴. Zdaniem M. Uliasa nie można jednak

¹¹ M. Uliasz, op. cit., s. 83.

¹² Ibidem, s. 84-85.

¹³ Ibidem, s. 104.

¹⁴ K. Korzan, op. cit., s. 285.

stosować tych środków z wyżej wymienionego przepisu, które służą bezpośrednio zapewnieniu wykonania orzeczenia wydanego w postępowaniu głównym uwzględniającym zabezpieczone roszczenie¹⁵. Jak zauważa bowiem J. Jagieła, ochrona prawna udzielona w sprawie o zabezpieczenie spadku jedynie pośrednio służy zabezpieczeniu roszczenia¹⁶. Środkiem nienazwanym zabezpieczenia spadku może być na przykład zablokowanie rachunku papierów wartościowych lub rachunku, na którym zapisywane są instrumenty finansowe niebędące papierami wartościowymi¹⁷.

Do nienazwanych środków zabezpieczenia spadku należy również zaliczyć spis inwentarza mimo, że M. Uliasz optuje za wyraźnym podziałem między postępowaniem o zabezpieczenie spadku, a spisem inwentarza¹⁸. Jednak wciąż mają one wiele wspólnych cech jeśli chodzi o ochronę praw pozostałych po spadkodawcy. Uchylony art. 635 § 4 k.p.c. regulował przepisy dotyczące spisu inwentarza jako środka zabezpieczenia spadku. M. Malczyk twierdzi, że spis inwentarza dalej może być stosowany jako środek zabezpieczenia z uwagi na otwarty katalog środków zabezpieczenia spadku¹⁹.

Pierwszym z wymienionych w art. 636 § 2 k.p.c. środków zabezpieczenia spadku jest spis majątku ruchomego i oddanie go pod dozór. Jak zauważają J. Pietrzykowski i K. Pietrzykowska, tego środka zabezpieczenia nie należy mylić ze spisem inwentarza. Spis inwentarza obejmuje zarówno ruchomości jak i nieruchomości, a także długi spadkowe, natomiast omawiany środek dotyczy tylko ruchomości. Składa się on z dwóch czynności: spisanie ruchomości oraz oddanie ich pod dozór. Zdaniem M. Uliasz środka tego nie można stosować, jeśli w momencie wydania postanowienia o jego zastosowaniu, wszystkie rzeczy ruchome zostały już zidentyfikowane. Autor argumentuje to tym, że celem spisu majątku ruchomego, a więc dokonania pierwszej czynności tego środka, jest zidentyfikowanie ruchomości, a kiedy to już nastąpiło zasadne jest zastosowanie innego środka zabezpieczenia np. ustanowienie samego dozoru bez spisowania ruchomości²⁰.

¹⁵ M. Uliasz, op. cit., s. 104.

¹⁶ J. Jagieła, *Tymczasowa ochrona prawna w postępowaniu cywilnym*, C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 227.

¹⁷ M. Uliasz, op. cit., s. 106.

¹⁸ Ibidem, s. 26-27.

¹⁹ M. Malczyk [w:] A. Góra-Błaszczkowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego, Komentarz*, t. 1, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1814.

²⁰ M. Uliasz, op. cit., s. 88.

Drugą czynnością składającą się na omawiany środek jest ustanowienie dozorczy. Ma on za zadanie strzeżenie tych przedmiotów i utrzymanie ich w stanie niepogorszonym. Wyboru dozorczy może dokonać sąd na etapie fazy rozpoznawczej, jeżeli uzyska zgodę osoby na tę funkcję lub komornik w postępowaniu wykonawczym. M. Uliasz uważa, że wyznaczenie dozorczy przez komornika powinno być regułą²¹. Postanowienie o zastosowaniu spisu majątku ruchomego i poddaniu go pod dozór jest wydawane przez sąd bądź komornika, zgodnie z art. 636 § 1 zd. 2 k.p.c.

Następnym środkiem zabezpieczenia spadku jest złożenie do depozytu sądowego określonych przedmiotów. Środek ten jest uregulowany w art. 636 § 5 k.p.c. Według jego brzmienia do depozytu sądowego składa się podlegające zabezpieczeniu:

1. pieniądze,
2. papiery wartościowe,
3. imienne książeczki oszczędnościowe lub inne dokumenty potwierdzające zawarcie umowy rachunku oszczędnościowego,
4. dokumenty potwierdzające zawarcie umowy rachunku oszczędnościowego lub oszczędnościowo – rozliczeniowego,
5. dokumenty potwierdzające zawarcie umowy rachunku terminowej lokaty oszczędnościowej,
6. kosztowności w tym złote monety oraz kruszce szlachetne i wyroby z tych kruszców.

Celem zastosowania omawianego środka jest wykluczenie posługiwania się wyżej wymienionymi przedmiotami w okresie obowiązywania postanowienia o zabezpieczeniu spadku²². Złożenie do depozytu sądowego jest obligatoryjnym środkiem zabezpieczenia pieniędzy i dokumentów. Kosztowności natomiast, zgodnie z treścią art. 636 § 5 zd.2 k.p.c., mogą być również oddane na przechowanie dozorczy.

Kwestią sporną jest czy podany katalog przedmiotów, które mogą być objęte omawianym środkiem zabezpieczenia, jest katalogiem otwartym. Zdaniem M. Uliasza jest to katalog otwarty²³. Przykładem przedmiotu, który można złożyć do depozytu celem zabezpieczenia może być, według autora, testament, ale tylko taki, którego testator żyje, gdyż jeżeli testator nie żyje, musi być złożony do sądu spadku. Moim zdaniem nie

²¹ Ibidem.

²² M. Uliasz, op. cit., s. 88.

²³ Ibidem, s. 92.

można tego uznać za katalog otwarty z uwagi na to, że brzmienie przepisu nie wskazuje na to. Wręcz przeciwnie, występuje tutaj wyliczenie przedmiotów, które mogą być objęte tym środkiem zabezpieczenia. Wszystkie one mają jeden wspólny mianownik – mają duże znaczenie w obrocie cywilno-gospodarczym. Ponadto prawodawca używając zwrotu „do depozytu sądowego składa się...”, obligatoryjnie nakazuje zastosować ten środek zabezpieczenia spadku do tych przedmiotów²⁴.

Niektóre z podanych przedmiotów zabezpieczenia wymagają objaśnienia. Według J. Gudowskiego przez pieniądze należy rozumieć monety i banknoty (polskie lub obce) znajdujące się w obiegu. Znaki pieniężne znajdujące się w obiegu, mające wartość numizmatyczną, mogą być zaliczone do kosztowności. Papiery wartościowe to np. dokumenty ucieleśniające określone w ich treści prawa podmiotowe, najczęściej wierzytelności, np. weksle, czeki, akcje²⁵. Z kolei przez kosztowności należy rozumieć rzeczy, a także wyroby bardzo cenne, zazwyczaj wykonane ze szlachetnych kamieni i kruszców, a także biżuterię, klejnoty, precjoza itd.

Podobnie jak w przypadku pozostałych środków zabezpieczenia spadku, postanowienie o jego zastosowaniu wydaje sąd, a komornik sądowy, jeżeli chce zastosować ten środek, musi wystąpić z wnioskiem do sądu, który wydał postanowienie o zabezpieczeniu spadku (art. 638 § 2 k.p.c.). W przepisach dotyczących wykonania tego środka zabezpieczenia, prawodawca nakazał wydawać zezwolenie na złożenie do depozytu sądowego przez sąd, w którym depozyt się znajduje. Jednak jeśli sąd wydający postanowienie jest również sądem depozytu należy przyjąć, że takie zezwolenie nie jest konieczne²⁶.

Ustanowienie zarządu tymczasowego jest najdalej idącą ingerencją w prawa spadkowe. Z uwagi na to, aby zastosować ten środek muszą być spełnione jednocześnie dwie przesłanki: przedmiotowa i funkcjonalna. Przesłanka przedmiotowa odnosi się do przedmiotu podlegającego zabezpieczeniu. Zabezpieczaniu tym środkiem podlega jedynie przedsiębiorstwo, gospodarstwo rolne, albo prawo majątkowe.

Przez przedsiębiorstwo należy rozumieć zespół składników materialnych i niematerialnych służących do prowadzenia działalności gospo-

²⁴ Ibidem, s. 90.

²⁵ J. Gudowski [w:] T. Ereciński (red.), J. Gudowski, *Komentarz do kodeksu cywilnego, postępowanie rozpoznawcze, postępowanie zabezpieczające*, t. IV, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016, s. 497.

²⁶ M. Ułasz, op. cit., s. 93.

darczej, zgodnie z definicją zawartą w art. 55¹ k.c.²⁷. Z kolei gospodarstwo rolne definiowane jest w art. 55³ k.c. Według brzmienia tego przepisu „Za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną w całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego”. Prawem majątkowym jest prawo podmiotowe służące ochronie interesu ekonomicznego uprawnionego podmiotu²⁸. Do praw tych zalicza się prawa rzeczowe, wierzytelności, prawa o charakterze majątkowym na dobrach niematerialnych, prawa rodzinne o charakterze majątkowym oraz prawa spadkowe²⁹. Przesłanka funkcjonalna określona w art. 636 § 3 k.p.c., stanowi, że zastosowanie zarządu tymczasowego jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy wymagane jest zabezpieczenie przez ustanowienie zarządu tymczasowego.

Celem zarządu tymczasowego jest zapewnienie ciągłości działania gospodarstwa lub przedsiębiorstwa zgodnie z zasadami racjonalnej gospodarki i utrzymanie ich w stanie co najmniej nie pogorszonym, a także realizacja prawa majątkowego, które należało do spadkodawcy. Zdaniem M. Uliasz, zabezpieczenie przez ustanowienie zarządu jest wymagane, gdy do wyeliminowania niebezpieczeństwa naruszenia składników majątku spadkowego konieczne jest podejmowanie czynności faktycznych, prawnych i procesowych. Brak jest zatem podstaw do ustanowienia zarządu tymczasowego, gdy zabezpieczeniu podlega przedsiębiorstwo czy gospodarstwo rolne, w którym nie jest prowadzona żadna działalność. W takim wypadku do zabezpieczenia spadku wystarczy dozór³⁰. Podobne stanowisko wyraził Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z dnia 21.05.2002 r.³¹.

W odróżnieniu od dozorczy, zarządca tymczasowy posiada legitymację procesową w stosunku do przedmiotu zabezpieczenia. Jego ingerencja nie polega na utrzymaniu wskazanych przedmiotów w nienaruszonym stanie, lecz pozwala im na dalszą działalność. Może to doprowadzić nawet do zwiększenia wartości zabezpieczonego przedsiębiorstwa, gospo-

²⁷ *Kodeks cywilny*, ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r., Dz. U. 1964, nr 16, poz. 93 ze zm.

²⁸ P. Machnikowski [w:] E. Gniewek (red.), *Zarys prawa cywilnego*, C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 111.

²⁹ M. Pyziak-Szafnicka [w:] M. Safjan (red.), *Prawo cywilne – cz. ogólna, System prawa prywatnego*, t. 1, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 821.

³⁰ M. Uliasz, op. cit., s. 99.

³¹ *Uzasadnienie wyroku z dnia 21.05.2002r.*, III CKN 866/00 (OSNC 2003, nr 6, poz.83), LEX nr. 56755.

darstwa rolnego czy prawa majątkowego. Postanowienie o zastosowaniu zarządu tymczasowego i wyborze zarządcy należy do sądu.

Kolejnym środkiem zabezpieczenia spadku jest ustanowienie dozoru nad nieruchomością. W praktyce środek ten jest podobny do dozoru nad ruchomością, jedynie przedmiot zabezpieczenia jest inny. Dozorca jest zobowiązany do utrzymania w stanie nie pogorszonym nieruchomości, tak by nie doszło do obniżenia jej wartości. W wyroku z dnia 21.05.2002 r., Sąd Najwyższy stwierdził, że dozorca nie jest zobowiązany ani uprawniony do czynności procesowych związanych ze strzeżoną przez niego nieruchomością. Obowiązki dozorczy bowiem to przechowywanie i dozór, a obowiązki zarządcy spadku, to wykonywanie czynności prowadzenia prawidłowej gospodarki tą nieruchomością i dokonywanie w ramach tego czynności faktycznych i prawnych. Dozorcę wyznacza sąd albo komornik. Osoba wyznaczona na dozorcę musi wyrazić zgodę na objęcie tej funkcji³².

W art. 636 § 6 k.p.c. uregulowano zabezpieczenie spadku przez sprzedaż ruchomości ulegającej szybkiemu zepsuciu. Mimo, że ten środek zabezpieczenia nie został wymieniony w art. 636 § 2 k.p.c., nie ulega wątpliwości, że należy go zaliczyć do nazwanych środków zabezpieczenia spadku. Przez ruchomości ulegające szybkiemu zepsuciu należy rozumieć przede wszystkim produkty, których wartość szybko maleje wraz z czasem. Jak podaje J. Gudowski chodzi przede wszystkim o produkty pochodzenia organicznego, plody rolne, produkty spożywcze itd. Według tego autora nawet przy hipotetycznej możliwości przechowania, należy rozważyć czy koszty przechowania, zwłaszcza przez dłuższy czas, nie przewyższą wartości samej rzeczy³³.

Podobnie jak w przypadku pierwszego wymienionego środka zabezpieczenia spadku również i ten składa się z dwóch czynności. Pierwsza dotyczy sprzedaży ruchomości szybko psujących się. Sąd oznacza sposób sprzedaży tych ruchomości, którym może być sprzedaż z wolnej ręki, sprzedaż na rzecz przedsiębiorcy, sprzedaż komisowa lub sprzedaż licytacyjna. Druga czynność polega na złożeniu pieniędzy uzyskanych ze sprzedaży do depozytu sądowego. Środek ten zgodnie z art. 636 § 6 k.p.c., może być zastosowany wyłącznie przez sąd. Komornik sądowy jest jedynie zobowiązany do jego wykonania i przekazania pieniędzy do depozytu sądowego³⁴.

³² Ibidem.

³³ J. Gudowski, op. cit., s. 497.

³⁴ M. Uliasz, op. cit., s. 101-103.

Art. 636 § 7 k.p.c. określa obowiązek notyfikacyjny sądu dokonującego zabezpieczenia. Zgodnie z powyższym artykułem, jeżeli przemawiają za tym właściwości przedmiotu podlegającego zabezpieczeniu, sąd zawiadamia właściwą instytucję o zastosowanym środku zabezpieczenia. Chodzi tu o rzeczy, co do której odrębne regulacje przewidują szczególną ochroną, albo która podlega szczególnemu reżimowi prawnemu. Potrzeba zawiadomienia wynika z tego, że właściwe instytucje muszą podjąć czynności zapewniające właściwą ochronę albo wdrożenie odpowiednich procedur³⁵.

Artykuł 636 § 1 zd. 1 k.p.c. stanowi, że „Sąd stosuje taki środek zabezpieczenia, jaki stosownie do okoliczności, uzna za odpowiedni”. Według językowej wykładni tego przepisu sąd ma dużą dowolność w wyborze środka zabezpieczenia spadku. Może on zastosować każdy środek, jaki będzie odpowiedni w celu ochrony mienia pozostałego po spadkodawcy. Przepis ten stanowi generalną zasadę podczas wyboru środka zabezpieczenia. Jednak nie jest to dowolność zupełna. Z podanego wyżej przepisu wynika, że sąd jest ograniczony przez „stosowność” doboru środka, a także musi wziąć pod uwagę wspomniane przez przepis okoliczności. Zdaniem J. Gudowskiego, przez wspomnianą w przepisie stosowność należy rozumieć: odpowiedniość, współmierność, optymalność i skuteczność³⁶. Podobnego zdania jest M. Uliasz. Twierdzi on, że środek odpowiedni powinien być adekwatny dla osiągnięcia celu postępowania, czyli powinien on skutecznie eliminować zagrożenie, które było podstawą do wydania postanowienia o zabezpieczenie, ale również proporcjonalny co do zagrożenia³⁷. Według tego autora sąd powinien stosować regułę proporcjonalności analogicznie do tej, która występuje w postępowaniu zabezpieczającym (art. 730 § 3 k.p.c.)³⁸. Z podanymi spostrzeżeniami należy się zgodzić z uwagi na cel postępowania o zabezpieczenie spadku, a także z uwagi na ekonomikę postępowania.

Wybrany środek nie powinien być nadmiernie uciążliwy w stosunku do zabezpieczonego przedmiotu, ani powodować nadmiernych kosztów. Ponadto według brzmienia przepisu sąd powinien stosując dany środek, mieć na uwadze pewne okoliczności, dla których wszczęto postępowanie w sprawie zabezpieczenia spadku. Nie ulega wątpliwości, że cho-

³⁵ Ibidem, s. 115.

³⁶ J. Gudowski, op. cit., s. 496.

³⁷ M. Uliasz, op. cit., s. 86.

³⁸ Ibidem.

dzi o wszystkie okoliczności faktyczne i prawne. Moim zdaniem sąd przy wydawaniu postanowienia powinien brać pod uwagę zarówno stan faktyczny w trakcie rozpoznawania sprawy o zabezpieczenie, jak i starać się przewidzieć okoliczności, które mogą zaistnieć w najbliższej przyszłości. Pozwoliłoby to uniknąć sytuacji, kiedy środek byłby niewspółmierny do zagrożenia np. zagrożenie szybko się zwiększyło lub też nadmiernego w przypadku, gdyby zagrożenie szybko ustało. Zastosowanie jednego środka zabezpieczenia nie wyłącza innych.

Nie zawsze sąd podczas wydawania postanowienia o zabezpieczeniu spadku jest w stanie ustalić, jaki środek zabezpieczenia będzie odpowiedni. Polski prawodawca przewidział taką sytuację w obecnym stanie prawnym. Według art. 636 § 1 k.p.c. zdanie drugie brzmi „Jeżeli nie jest możliwe określenie środka zabezpieczenia w postanowieniu o zabezpieczeniu spadku, wybór środka zabezpieczenia należy do komornika”. Jest to *novum* w porównaniu do poprzednich przepisów. Zdaniem J. Gudowskiego niemożność określenia właściwego środka zabezpieczenia w chwili wydawania postanowienia przez sąd wynika z okoliczności faktycznych danego przypadku, np. braku szczegółowych informacji o składnikach spadkowych, o tym gdzie i w jakim stanie się znajdują, jaki sposób ich ochrony będzie odpowiedni³⁹.

Następną kwestią jest sposób, w jaki komornik powinien działać w celu wyboru środka zabezpieczenia spadku. Zdaniem M. Ulasza należy przyjąć, że komornik sądowy przy wyborze środka zabezpieczenia spadku powinien kierować się tymi samymi kryteriami, którymi kierowałby się sąd, który pozostawił mu wybór⁴⁰. Należy jednak wziąć pod uwagę, że nie każdy środek zabezpieczenia może być samodzielnie stosowany przez komornika. Artykuł 638³ § 2 k.p.c. stanowi, że jeżeli zachodzi konieczność złożenia przedmiotów do depozytu sądowego, komornik występuje z wnioskiem do sądu, który wydał postanowienie o zabezpieczeniu spadku. Tylko sąd jest uprawniony do zarządzenia sprzedaży ruchomości ulegających szybkiemu zepsuciu i oznaczenia sposobu ich zbycia (art. 636 § 6 k.p.c.). Komornik w tym wypadku wykonuje jedynie postanowienie sądu.

Według art. 638³ § 1 k.p.c. „Jeżeli postanowienie o zabezpieczeniu spadku nie określa środka zabezpieczenia, komornik niezwłocznie zawi-

³⁹ J. Gudowski, op. cit., s. 496.

⁴⁰ M. Ulasz, op. cit., s. 87.

damia sąd, który wydał postanowienie o zabezpieczeniu spadku, o zastosowanym środku zabezpieczenia”. Z przepisu tego wynika obowiązek notyfikacji sądowi przez komornika wydanych przez niego postanowień dotyczących środka zabezpieczenia spadku. W przepisach brak jest terminu z datą dzienną w jakim komornik powinien powiadomić sąd. Jedynie występuje stwierdzenie, że powinien dokonać tego niezwłocznie. Należy przyjąć, że komornik po przeprowadzeniu czynności związanych z wyborem środka zabezpieczenia, powinien bez zbędnej zwłoki powiadomić sąd, który wydał postanowienie o zabezpieczeniu spadku. Artykuł 638 § 3 k.p.c. stanowi, że „sąd, który wydał postanowienie o zabezpieczeniu spadku zawiadamia sąd spadku o środkach zabezpieczenia zastosowanych przez komornika. Należy dodać, że komornik może zastosować także tymczasowy środek zabezpieczenia spadku. Jak podają J. Pietrzykowski, K. Pietrzykowski „(...) komornik może także w szczególności dokonać opieczętowania ruchomości wchodzących w skład spadku jako niezbędnego środka tymczasowego zapobiegającemu naruszeniu ruchomości przed ich spisaniem”⁴¹.

W celu uwidocznienia znaczenia omawianej tematyki prawnej dla problematyki stosunków międzynarodowych warto wskazać, na problematykę jurysdykcji krajowej oraz unormowanie postępowania o zabezpieczenie spadku również w przepisach prawa międzynarodowego, prócz norm prawa krajowego.

Kluczową rolę w stwierdzeniu jurysdykcji krajowej są tzw. „łączniki”. Łącznikami są pewne elementy tworzące powiązanie z państwem. Z przepisów wyodrębniono dwa rodzaje łączników: mające charakter podmiotowym i przedmiotowy⁴². Do łączników podmiotowych zaliczamy: obywatelstwo polskie, miejsce zamieszkania w Polsce, miejsce pobytu w Polsce, miejsce siedziby w Polsce (osoby prawne i inne jednostki organizacyjne). Z kolei łącznikami o charakterze przedmiotowym są: majątek wspólny, albo jego znaczna część w Rzeczypospolitej Polskiej, położenie nieruchomości w Polsce, majątek spadkowy lub jego znaczna część w Rzeczypospolitej Polskiej, właściwy miejscowo sąd rejestrowy znajdujący się w Rzeczypospolitej Polskiej. Należy jednak pamiętać, że ratyfikowana umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną lub

⁴¹ J. Pietrzykowski, K. Pietrzykowski [w:] A. Marciniak, K. Piasecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego, Komentarz*, t. II, Warszawa 2016, C.H. Beck, s. 1085.

⁴² E. Gapska, J. Studzińska, op. cit., s. 115.

prawo wspólnotowe, może wyłączyć dany rodzaj spraw spod kognicji sądów polskich.

Z punktu widzenia zabezpieczenia spadku bardzo ważną rolę odegrała ustawa z 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw⁴³. Jak już wspomniano, postępowanie o zabezpieczenie spadku jest postępowaniem nieprocesowym. Większość przepisów dotyczących tej problematyki w zakresie jurysdykcji krajowej normują art. 1108 – 1110 k.p.c. Jak podaje M. Uliasz kluczowymi przepisami dla oceny, czy w sprawie o zabezpieczenie spadku występuje jurysdykcja krajowa ma art. 1108 § 1 i 2 k.p.c.⁴⁴. Według brzmienia art. 1108 § 1 k.p.c.: „Do jurysdykcji krajowej należą sprawy spadkowe, jeżeli spadkodawca w chwili śmierci był obywatelem polskim lub miał miejsce zamieszkania, bądź miejsce zwykłego pobytu w Rzeczypospolitej Polskiej”. Przepis ten odnosi się do postępowania o zabezpieczenie spadku, ponieważ należy ono również do sfery spraw spadkowych. Z kolei według § 2 tego artykułu, jurysdykcja krajowa istnieje również gdy: majątek spadkowy albo znaczna jego część znajduje się w Rzeczypospolitej Polskiej. Jak widać w prezentowanych przepisach są umieszczone wspomniane łączniki o charakterze podmiotowym i przedmiotowym. Wystarczy, że jeden z nich będzie miał miejsce, by zaistniała jurysdykcja krajowa.

Jak dalej podaje cytowany wcześniej M. Uliasz art. 1110² k.p.c. jest uzupełnieniem podanych wyżej uregulowań. Według art. 1110² k.p.c.: „Jurysdykcja krajowa w sprawach rozpoznawanych w postępowaniu nieprocesowym jest wyłączna w zakresie, w którym rozstrzygnięcie dotyczy praw rzeczowych na nieruchomości lub posiadania nieruchomości położonej w Rzeczypospolitej Polskiej”. M. Uliasz zauważył, że przepis również może odnosić się do postępowania o zabezpieczenie spadku, z uwagi na to, że nieruchomość również może być przedmiotem zabezpieczenia. W tym wypadku została zastosowana przez prawodawcę wyłączna jurysdykcja krajowa na co wskazuje *expressie verbis* sam przepis.

Oprócz norm prawa krajowego, postępowanie o zabezpieczenie spadku unormowane jest w przepisach prawa międzynarodowego. Jeśli chodzi o umowy międzynarodowe, których Polska jest stroną to mają one pierwszeństwo przed ustawą zgodnie z art. 87 Konstytucji RP⁴⁵. Przykła-

⁴³ Dz. U. nr 234, poz. 1571.

⁴⁴ M. Uliasz, op. cit., s. 39.

⁴⁵ Dz. U. 1997 nr. 78, poz. 483.

dem może być Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych sporządzona w Kijowie z dnia 24 maja 1993 r.⁴⁶. Rozdział IV tej umowy dotyczy spraw spadkowych, w tym kompetencji organów państw sygnatariuszy (art. 41 tejże umowy).

Należy również wspomnieć o prawie Unii Europejskiej. Tę kwestię reguluje Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego (UE) nr 650/2012 z dnia 27 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego⁴⁷. Według art. 4 tego rozporządzenia, główną zasadą jest to, że sądem kompetentnym do rozpatrywania spraw spadkowych są sądy państw członkowskich. Jednakże art. 5 rozporządzenia pozwala stronom (osobom fizycznym) na wybór sądu jednego z państw członkowskich do rozpoznania danej sprawy. Jest to odejście od ograniczenia umowy prorogacyjnej i derogacyjnej w postępowaniu nieprocesowym. Jednak warunkiem jest, że organ danego państwa musi prowadzić postępowanie według swojego, krajowego prawodawstwa.

Podsumowując jurysdykcja krajowa określona jest w art. 1108 i 1110² k.p.c. Ponadto jest ona uregulowana w umowach międzynarodowych wiążących Rzeczpospolitą Polską, w szczególności jeśli chodzi o prawodawstwo unijne.

Bibliografia

- Dekret z dnia 8 listopada 1946 r. o *postępowaniu spadkowym* (Dz. U. 1946 nr 63, poz. 346)
- Ereciński T. (red.), J. Gudowski, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. IV, wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016.
- Gapska J., Studzińska J., *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015.
- Gniewek E. (red.), *Zarys prawa cywilnego*, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Góra-Błaszczkowska A. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego, Komentarz*, t. I, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Jagiela J., *Tymczasowa ochrona prawna w postępowaniu cywilnym*, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2007.
- Kodeks cywilny*, ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r., Dz. U. 1964 nr 16, poz. 93 ze zm.

⁴⁶Dz. U. 1994 nr 96, poz. 465.

⁴⁷ Dz. Urz. UE L 201 z 27.07.2012, s. 107.

- Kodeks postępowania cywilnego*, ustawa z dnia 17 listopada 1964 r., Dz.U. 1964 nr 43, poz. 296 ze zm.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2004.
- Marciniak A., Piasecki K., *Kodeks postępowania cywilnego, Komentarz*, t. II, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 października 1991 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania przy zabezpieczaniu spadku i sporządzaniu spisu inwentarza (Dz.U. 1991 nr 92, poz. 411).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1.10.1966 r. o postępowaniu przy zabezpieczeniu spadku i przy sporządzaniu spisu inwentarza (Dz. U. 1966 nr 43, poz. 258).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego (UE) nr 650/2012 z dnia 27 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz. Urz. UE L 201).
- Safjan. M. (red.), *Prawo cywilne – cz. ogólna, System prawa prywatnego*, t. 1, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Uliasz M., *Postępowanie w sprawach o zabezpieczenie spadku, spis inwentarza i wykaz inwentarza*, Wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016.
- Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych sporządzona w Kijowie z dnia 24 maja 1993 r. (Dz.U. 1994 nr 96, poz. 465).
- Ustawa Krajowej Rady Narodowej z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy, Dz.U. 1945 nr 1, poz. 1.
- Ustawa z 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeksu postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw Dz. U Nr 234, poz. 1571.
- Ustawa z dnia 14.02.1991 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o notariacie oraz o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego i ustawy o księgach wieczystych, Dz.U. nr 22, poz. 92.
- Uzasadnienie wyroku* z dnia 21.05.2002 r., III CKN 866/00 (OSNC 2003, nr 6,poz.83), LEX nr. 56755.

Spółeczność międzynarodowa w obliczu „#MeToo” – podejście komparatystyczne na przykładzie prawa bułgarskiego oraz szwedzkiego

Celem opracowania jest odpowiedź na pytanie, czy akcja „#MeToo” zależy od stanu prawnego. By odpowiedzieć na tak zadane pytanie w procesie prawnoporównawczym warto odwołać się do ustawodawstw dwóch państw o różnicowanym stanie prawnym. Tym samym w niniejszej pracy przeanalizowane zostaną wybrane zagadnienia ze stanu prawnego obowiązującego w Bułgarii oraz w Szwecji.

Podstawą rozważań i zarazem punktem wspólnym dla dwóch wybranych państw jest podpisana przez nie Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, otwarta do podpisu 11 maja 2011 r. w Stambule¹. Trzeba zauważyć, że dwa ww. państwa jako przedstawiciele społeczności międzynarodowej w odmienny sposób ustosunkowały się do Konwencji w zakresie jej ratyfikacji, bądź braku ratyfikacji oraz ewentualnych dalszych skutków, które wiążą się z decyzją w zakresie ratyfikowania. Celem pracy będzie zatem przeanalizowanie wpływu obowiązującego ustawodawstwa na akcję „#MeToo” oraz sytuacji odwrotnej: hipotetycznego wpływu akcji „#MeToo” na ustawodawstwo. Art. 36 Konwencji Stambulskiej odnosi się do przemocy seksualnej, w tym do przestępstwa zgwałcenia².

* mgr Filip Wyszyński, Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: f.wyszynski@uwb.edu.pl

¹ Konwencja jest częścią polskiego porządku prawnego i została przetłumaczona jako Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r. Dz. U. 2015 poz. 961. (ang. *Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*). Jak wskazuje w nocie informacyjnej do dokumentu Konwencji na swojej stronie Rada Europy, akt normatywny ma określać ramy dla prawnego przeciwdziałania wszelkim formom przemocy wobec kobiet na poziomie paneuropejskim, a także zapobiegania, ścigania i likwidowania przemocy wobec kobiet oraz przemocy domowej. Za: Rada Europy, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210> [31.03.2021].

² Istotny w tej kwestii jest art. 36 Konwencji. Należy zatem przytoczyć jego treść: art. 36 (1) Strony stosują konieczne środki ustawodawcze lub inne środki po to, aby następujące umyślne działania były uznawane za przestępstwo: a. dopuszczanie się penetracji waginalnej, analnej lub oralnej o charakterze seksualny ciała drugiej osoby przy pomocy jakiegokolwiek

Bułgaria

Sprawą, która pozwoli przybliżyć problematykę „zgody” określonej w art. 36 (2) Konwencji Stambulskiej może być sprawa M.C. przeciwko Bułgarii rozstrzygnięta wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z 4 grudnia 2003 r.³ W wyroku tym Trybunał odnosi się do kwestii rozumienia „zgody” w kontekście przestępstwa zgwałcenia (artykuł 152 § 1 kodeksu karnego Bułgarii). W skardze pokrzywdzona podniosła, że została zgwałcona przez dwóch mężczyzn, jednakże w wyniku dochodzenia organy ścigania w Bułgarii doszły do wniosku, że nie było wystarczającego dowodu na to, że skarżąca została zmuszona do stosunku. Napastnicy twierdzili, że do stosunku seksualnego doszło za pełną zgodą pokrzywdzonej, która rzekomo nie przeciwstawiała się ich działaniom podczas stosunku.

Artykuł 152 § 1 bułgarskiego kodeksu karnego definiuje zgwałcenie jako stosunek seksualny z kobietą, która była niezdolna do obrony i nie wyraziła zgody na stosunek (1); ponadto z kobietą, która była zmuszona do stosunku przez użycie siły lub groźby (2); oraz z kobietą, która została doprowadzona do stanu bezradności przez sprawcę (3). Problem bułgarskich organów ścigania polegał na tym, że przepisy te należy stosować alternatywnie, tj. nie można łączyć wspomnianych przesłanek. Biorąc pod uwagę przesłankę pierwszą stwierdzono, że pokrzywdzona niewątpliwie była zdolna do obrony. Zatem odrzucono sytuację z ustępu pierwszego. Analizując przesłankę drugą, sąd doszedł do wniosku, że sprawcy nie zastosowali siły⁴, a tym bardziej nie wygłaszali gróźb wobec ofiary. Spo-

części ciała lub przedmiotu i bez przyzwolenia drugiej osoby; b. dopuszczanie się innych działań o charakterze seksualnym bez przyzwolenia drugiej osoby; c. nakłanianie drugiej osoby do dopuszczania się działań o charakterze seksualnym z osobą trzecią bez jej przyzwolenia; (2) Zgoda musi zostać udzielona dobrowolnie w wyniku wolnej woli danej osoby w kontekście otaczających okoliczności; (3) Strony stosują konieczne środki ustawodawcze lub inne środki po to, aby postanowienia z ustępu 1 miały również zastosowanie do aktów popełnionych przeciwko byłym lub obecnym małżonkom lub partnerom uznanym za takowych zgodnie z prawem wewnętrznym. Tekst Konwencji za: Internetowy System Aktów Prawnych, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000961/O/D20150961.pdf> [31.03.2021].

³ *Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu, Case of M.C. v. Bulgaria*, https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/M.C.v.BULGA_RIA_en.asp [31.03.2021].

⁴ Europejski Trybunał Praw Człowieka zauważył, że historycznie dowód siły fizycznej i odporności fizycznej był wymagany na mocy prawa krajowego i praktyki w sprawach dotyczących zgwałcenia w wielu krajach. Jednak w ostatnich dziesięcioleciach w Europie i niektórych innych częściach świata pojawiła się wyraźna i stała tendencja do porzucenia sformalizowanych definicji i wąskiej interpretacji prawa w tej dziedzinie. Idąc dalej, Trybunał zauważa, że w większości krajów europejskich, na które wpływ ma kontynentalna tradycja prawna, defini-

glądając w stronę ustępu trzeciego wydawać by się mogło, że przepis tak wyrażony mógłby spełnić kryteria w wyżej opisanym stanie faktycznym i że na jego podstawie sąd w Bułgarii mógłby wydać orzeczenie skazujące. Na przeszkodzie takiemu judykadowi stało jednak ugruntowane orzecznictwo bułgarskich sądów karnych. Otóż przyjętą linią orzecniczą było twierdzenie, że osoba pokrzywdzona znajduje się „w stanie bezradności” tylko w okolicznościach, w których nie jest w stanie przeciwstawić się fizycznie z powodu niepełnosprawności, starości lub choroby lub z powodu używania alkoholu, leków lub narkotyków. ETPCz zauważa jednak, że Państwa-Sygnatariusze Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, mając na względzie art. 3 oraz 8 tejże Konwencji⁵, mają pozytywny obowiązek uchwalenia przepisów prawa karnego skutecznie karzących za zgwałcenie, a dochodzenie i ściganie muszą być skuteczne, nawet jeśli osoba pokrzywdzona nie dawała oznak oporu, ponieważ dla konsensualnego stosunku seksualnego decydująca jest afirmatywna zgoda. Poprzez tak sformułowane orzeczenie Trybunał nie tylko, co sam podkreślił - dostrzegł rozwój prawa i praktyki, co odzwierciedla ewolucję społeczeństw w kierunku rzeczywistej równości i poszanowania autonomii seksualnej każdej osoby - ale więcej nawet, tj. przeniósł ciężar dowodowy z osoby pokrzywdzonej na osobę sprawcy, która wedle pożądanego przez ETPCz stanu prawnego powinna wykazać zgodę, a nie tylko - jak dotychczas - powoływać się na brak oporu (na dodatek częstokroć jedynie fizycznego). Jak zauważa D. Czerniak, inaczej określony zakres przestępstwa zgwałcenia tworzyłby lukę w jego kryminalizacji⁶. D. Czerniak wskazuje, że taki a nie inny zakres kryminalizacji jest matrycą uwarunkowań kulturowych państwa⁷.

Odnosząc się do wątku porównawczego pracy, należy powiedzieć, że treść wyroku została skonfrontowana w literaturze przedmiotu ze szwedzkim stanem prawnym⁸. Wskazywano na potrzebę wprowadzenia

cja zgwałcenia zawiera odniesienia do użycia przemocy lub gróźb przemocy przez sprawcę. Istotne jest jednak, że w orzecznictwie i teorii prawnej to brak zgody (a nie użycie siły) jest postrzegane jako element składowy przestępstwa zgwałcenia.

⁵ Zob. *Europejska Konwencja Praw Człowieka*, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf [31.03.2021].

⁶ D. Czerniak, *Obowiązki państwa wobec ofiar zgwałcenia na tle orzecznictwa strasburskiego*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 6, s. 33-34.

⁷ Ibidem, s. 48.

⁸ P. Asp, *M.C. v. Bulgaria – a Swedish Perspective*, „Scandinavian Studies In Law 1999-2012”, s. 192-211.

ustawy zbudowanej na koncepcji zgody⁹, według której wszystkie zachowania nieobjęte zgodą traktowane będą jako przemoc seksualna¹⁰. Zwracano uwagę, że owa reforma zagwarantuje bezpieczeństwo prawne i jest rzeczą pożądaną, aby inne państwa również podjęły działania ustawodawcze w tym zakresie¹¹.

Wykraczając poza ramy nakreślone orzeczeniem ETPCz w sprawie M.C. vs. Bułgaria i analizując bułgarski stan prawny w kontekście przywoływanego już art. 36 Konwencji Stambulskiej należy powiedzieć, że kodeks karny Bułgarii jest co najmniej w dwóch zapisach sprzeczny z postanowieniami Konwencji.

Po pierwsze, trzeba wskazać, że zgodnie z art. 152 § 1 bułgarskiego kodeksu karnego mówi, że „Kto odbywa stosunek płciowy z kobietą: 1) niezdolną do obrony i bez jej zgody; 2) zmuszając ją do tego przemocą lub groźbą; 3) doprowadzając do stanu bezbronności, podlega za zgwałcenie karze od dwóch do ośmiu lat więzienia¹². Przepis taki jest sprzeczny z art. 36 Konwencji Stambulskiej, która nie czyni rozróżnienia ze względu na płeć ani sprawcy, ani ofiary przemocy seksualnej. Zgodnie z art. 36 Konwencji, penalizacja przemocy seksualnej jest niezależna od płci. Zatem chcąc dostosować się do wymogów art. 36 Konwencji nie można utrzymywać prawodawstwa, które dopuszcza jedynie pokrzywdzenie przemocą seksualną kobiety. Konwencja używa jedynie ogólnego pojęcia „osoba”, a nie „kobieta”, czy „mężczyzna”, gdyż mężczyzna także może być pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia.

Po drugie, należy powiedzieć, że art. 36 (1) b. Konwencji Stambulskiej wskazuje, że penalizowane powinno być „dopuszczanie się innych działań o charakterze seksualnym bez przyzwolenia drugiej osoby”. W prawie bułgarskim jednak nie istnieje karalność za doprowadzanie do innej czynności seksualnej bez przyzwolenia drugiej osoby¹³. Taki stan prawny należy uznać za sprzeczny nie tylko z Konwencją, ale także Kon-

⁹ Jak zauważa P. Asp: *„Zgoda nie jest dziesięciocentówką, którą wrzuca się do szafy grającej moralnych rozważań, ale jest raczej rezultatem wynikającym z nich”*. Za: P. Asp, *Ibidem*, s. 210.

¹⁰ *Ibidem*, s. 199.

¹¹ *Ibidem*, s. 199-200.

¹² M. Kulik, *Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu porównawczym*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Przestępstwo zgwałcenia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 93.

¹³ *Ibidem*, s. 107.

stytucją Bułgarii z 12 lipca 1991 r. i jej artykułem 30 (1), który brzmi: "Każdy ma prawo do wolności i nietykalności osobistej"¹⁴.

Ponadto, budzić wątpliwość musi umieszczenie w bułgarskim k.k. przestępstwa zgwałcenia w rozdziale zatytułowanym „nierząd”¹⁵. Taki stan prawny może wzbudzać konfuzję, słowo „nierząd”¹⁶ sugeruje bowiem odniesienie do oceny społecznej lub moralnej.

Opinia publiczna w Bułgarii informowała o pojęciu¹⁷, zasięgu oraz skutkach „#MeToo”¹⁸. W prasie bułgarskiej można jednak odnaleźć głosy, mówiące o tym, że akcja „#MeToo” w Bułgarii nie ma szans na szerszy odzew, czy podjęcie odpowiednich działań, mających na celu przeciwdziałanie przemocy seksualnej, albo mówiące wprost, że w Bułgarii „#MeToo” nie było¹⁹. Rząd Bułgarii reagował na falę „#MeToo” obejmując prezydencję w Radzie Unii Europejskiej²⁰, dostrzegając problem²¹. Rząd Bułgarii obrał agendę podkreślającą rolę zgody na stosunek seksualny, promując kilkuminutowy film²². W marcu 2018 r. odbyła się w Bułgarii debata na temat ratyfikacji Konwencji Stambulskiej, jednak nie wypracowano porozumienia co do dalszych zmian prawnych²³.

¹⁴ Sejm RP, *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, tłum., H. Karpińska, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/bulgaria2011.html#mozTocId835699> [31.03.2021].

¹⁵ A. Michalska-Warias, *Zgwałcenie w małżeństwie. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 122-123.

¹⁶ B. Dunaj, *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1, wyd. Wilga, Warszawa 1998, s. 603.

¹⁷ С. Иванова, *#Метoo и милионите жени и мъже, които са били сексуално насилвани*, <https://www.vesti.bg/lyubopitno/shoubiznes/12-miliona-priznavat-za-seksualen-tormoz-s-hashtag-6075055> [31.03.2021].

¹⁸ Е. Гирова, *Актриса: Цената за #MeToo ще бъде платена от всички*, https://www.actualno.com/showbusiness/aktrisa-cenata-za-metoo-shte-byde-platena-ot-vsichki-news_659911.html [31.03.2021].

¹⁹ М. Стоименова, *Защо в България няма #АзСъщо, а #MeToo е „глупост на оцупани богаташки”*, <https://www.woman.bg/novini/zashto-v-bulgariya-nyama-azsushto-a-metoo-e-%E2%80%99Eglupost-na-oshtipani-bogatashki%E2%80%99C.53988.html> [31.03.2021].

²⁰ A. Andreev, E. Stasik, *Bulgaria: prezydencja w trudnych czasach*, <http://www.dw.com/pl/bu%C5%82garia-prezydencja-w-trudnych-czasach/a-41991918> [31.03.2021].

²¹ *Bulgaria sparks fury in wake of Weinstein scandal with promotional video featuring a man meeting a woman before message saying: 'Here, a no might mean yes'*, „Agence France Presse”, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-5263267/Bulgaria-sparks-fury-promotional-video.html> [31.03.2021].

²² *Bulgaria defends 'no means yes' EU presidency video*, „Agence France Presse”, http://www.business-standard.com/article/pti-stories/bulgaria-defends-no-means-yes-eu-presidency-video-118011201166_1.html [31.03.2021].

²³ E. Manolowa, *Bulgaria: Rząd wycofał się z propozycji ratyfikowania konwencji stambulskiej*, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1109496,bulgaria-rzad-wycofal-sie-z-propozycji-ratyfikowania-konwencji-stambulskiej.html> [31.03.2021].

Szwecja

Skandal związany z ujawnieniem przemocy seksualnej miał swoją doniosłość w kontekście Komitetu Noblowskiego (z osiemnastu członków Akademii Szwedzkiej odpowiedzialnych za przyznawanie nagród w dziedzinie literatury zostało jedenastu)²⁴. Osiemnaście kobiet, w tym następczyni tronu - księżniczka Victoria, oskarżyło osobę związaną z kulturą o molestowanie seksualne²⁵, a szwedzki dziennik „*Svenska Dagbladet*” dotarł do tożsamości rzekomego sprawcy²⁶. Wobec zarzutów o molestowanie seksualne J.-C. Arnaulta²⁷, męża jednej z członkiń jury, Akademia Szwedzka zadecydowała i 4 maja 2018 r. podała do publicznej wiadomości informację, że w tymże roku nie przyzna Nagrody Nobla w dziedzinie literatury²⁸. Uzupełnienie składu Komitetu Noblowskiego okazało się być niemożliwe, gdyż członkostwo uznano za dożywotnie²⁹. Nie ulega wątpliwości, że decyzja Akademii Szwedzkiej jest jednak w dużej mierze pokłosiem akcji „*#MeToo*”³⁰, która w Szwecji zatoczyła szeroki krąg: tysiące Szwedek³¹ zdecydowało się na ujawnienie pokrzywdzenia.

Fala ujawniania przemocy seksualnej pod hasztagiem „*#MeToo*” miała w Szwecji szczególne następstwo prawne³². Minister M. Johansson wraz z premierem S. Löfvenem oraz Komitetem ds. Przestępstw Seksualnych przedłożyli tzw. „ustawę o zgodzie”, która ma precyzować zgodę na odbycie stosunku seksualnego. Ustawa zakłada, to na osobę podejmującą

²⁴ A. Nowacka-Isaksson, *Trzęsie się akademia przyznająca Noble*, „Rzeczpospolita”, 19.04.2018, s. A9.

²⁵ J. Bielecki, *Świat złapany w sieci pornografii*, „Rzeczpospolita”, 04.05.2018, s. A6.

²⁶ A. Nowacka-Isaksson, op. cit.

²⁷ K. Sikorski, *Nagroda Nobla w dziedzinie literatury nie zostanie w tym roku przyznana! Wszystko przez skandal seksualny*, <http://www.polskatimes.pl/fakty/swiat/a/nagroda-nobla-w-dziedzinie-literatury-nie-zostanie-w-tym-roku-przyznana-wszystko-przez-skandal-seksualny,13147854/> [31.03.2021].

²⁸ P. Kofta, *O zamieszaniu w akademii noblowskiej: Ruchliwe dłonie pana Arnault, czyli literacki Nobel w ruinie*, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1122867,w-tym-roku-moznie-byc-literackiego-nobla.html> [31.03.2021].

²⁹ K. Bogdańska, *Nobel 2018. Nie będzie nagrody w dziedzinie literatury*, <https://wiadomosci.wp.pl/nobel-2018-nie-bedzie-nagrody-w-dziedzinie-literatury-6248115637344385a> [31.03.2021].

³⁰ T. Steinfeld, *Ein idealer Gegner für die „Me Too“-Bewegung*, <http://www.sueddeutsche.de/kultur/skandal-um-nobelpreis-akademie-ein-idealer-gegner-fuer-die-me-too-bewegung-1.3774442> [31.03.2021].

³¹ A. Nowacka-Isaksson, *Szwecja: Trwa rewolucja kobiet*, <http://www.rp.pl/metoo/180509958-Szwecja-Trwa-rewolucja-kobiet.html&cid=44&template=restricted> [31.03.2021].

³² A. Anwar, *Schweden: Partner müssen Sex-Genehmigung einholen*, <https://www.augsburger-allgemeine.de/panorama/Schweden-Partner-muessen-Sex-Genehmigung-einholen-id43589536.html> [31.03.2021].

inicjatywę współzycia została przeniesiona odpowiedzialność za uzyskanie zgody od partnera/partnerki. Założeniem ustawy jest wyeliminowanie domniemania zgody na stosunek oraz wszystkich takich sytuacji, kiedy bierność byłaby traktowana jako „milcząca zgoda”³³. Nie chodzi jednak o każdorazowe spisywanie umowy cywilnoprawnej, tylko stosowne, niedorozumiane, klarowne, jednoznaczne przekazanie drugiej stronie komunikatu na zgodę na akt seksualny, co mogłoby objawiać się w praktyce wypowiedzeniem słowa „tak”, czy „chcę”.

S. Löfven w swojej wypowiedzi na temat ustawy o zgodzie wypowiedział się precyzyjnie, mówiąc że stosunek jest dobrowolny, a kiedy taki nie jest, staje się nielegalny³⁴. W kierunku takiego dualizmu została skierowana ustawa o zgodzie, tj. w kierunku całkowitej dwoistości sytuacji: stosunek seksualny albo jest objęty w każdym swoim elemencie zgodą, albo jest nielegalny i stanowi przestępstwo. Ustawa ma stanowić rozwiązanie problemu wykładni poszczególnych przesłanek przestępstwa zgwałcenia. Na potrzebę istnienia takiego ustawodawstwa wskazywało wiele stanów faktycznych. Jedną z takich spraw była sprawa przed sądem w Lund, który oczyścił z zarzutów o zgwałcenie mężczyznę, który odbył brutalny stosunek seksualny z kobietą, mimo jej wielu protestów i wypowiedzianego „nie”. Mężczyzna bronił się, tłumacząc, że osiągnął porozumienie co do brutalnego, agresywnego stosunku i był przekonany, że był to element gry erotycznej ze strony kobiety³⁵.

E. Mannheimer dostrzega, że rzecz nie leży jedynie w kwestii podniesienia kary, ale chodzi także o zmianę norm i wartości w szwedzkim społeczeństwie³⁶. Szwedzki rząd wypowiada się w podobnym tonie. Spodziewany jest także natychmiastowy skutek prawny. Ma zwiększyć się liczba osób skazanych za przestępstwo zgwałcenia³⁷.

³³ L. Pustelnik, *By kochać się z żoną, potrzebna będzie jej pisemna zgoda? Szykują się nowe przepisy*, <https://kobieta.wp.pl/by-kochac-sie-z-zona-potrzebna-bedzie-jej-pisemna-zgoda-szykują-sie-nowe-przepisy-6203632095106689a> [31.03.2021].

³⁴ J.O. Lagstiftning, *Lagförslag om samtycke vid sex*, <http://www.smp.se/nyheter/regeringen-presenterar-samtyckeslag/> [31.03.2021].

³⁵ A. Nowacka-Isaksson, *Przed seksem musi paść słowo „tak” – o projekcie nowej szwedzkiej ustawy*, <http://www.rp.pl/Rzecz-o-prawie/301069993-Przed-seksem-musi-pasc-slowo-tak--o-projekcie-nowej-szwedzkiej-ustawy.html> [31.03.2021].

³⁶ E. Mannheimer, *Regeringen lägger fram förslag om samtyckeslag*, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/uppgifter-regeringen-infor-samtyckeslagen> [31.03.2021].

³⁷ L. Larsson, A. Haglund, T. Bengtsson, *Svenska regeringen föreslår samtyckeslag: ”Sex ska vara frivilligt”*, <https://svenska.yle.fi/artikel/2017/12/17/svenska-regeringen-foreslar-samtyckeslag-sex-ska-vara-frivilligt> [31.03.2021].

Wśród głosów krytycznych wobec szwedzkiej ustawy pojawia się m.in. argument "chcącemu nie dzieje się krzywda" w kontekście ryzyka sportowego, które może być ilustratywnie transponowane do wyjaśnienia pojęcia „zgody”. Stosunek seksualny i związane z nim ryzyka porównywane są do popularnej w Szwecji gier w hokeja³⁸. Wydaje się to jednak argument z prawniczego punktu widzenia chybiony. Kontratyp ryzyka sportowego³⁹ nie może być zdaniem autora przedstawiany analogicznie wobec czynów zabronionych na tle seksualnym.

Odnosząc się do szwedzkiego stanu prawnego, Konwencja Sambińska została podpisana 18 grudnia 2012 r.⁴⁰, ratyfikowana została 27 kwietnia 2015 r.⁴¹, natomiast wejście w życie wyznaczono na dzień 1 sierpnia 2015 r.⁴² I choć Szwecja jako pierwsze państwo wprowadziła konieczne środki prawne wynikające z art. 36 Konwencji w postaci ustawy, to jednak zaznaczyć należy, że wprowadzenie stosownego ustawodawstwa nastąpiło po niemal trzech latach od wejścia w życie Konwencji, a projekt ustawy o zgodzie na stosunek seksualny zbiegł się w czasie z nasiloną falą akcji „#MeToo”, która od czasu powstania w 2006 r., ujawniła się ze szczególną siłą w październiku 2017 r.⁴³ Praktyka pokazuje, że już wcześniej istniała koncepcja sformalizowania kwestii zgody na stosunek seksualny. Proponowano nawet spisywanie zgody na piśmie⁴⁴.

³⁸ T. Walat, *Kontrakt na seks*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1735704,1,szwedzi-wprowadzaja-umowe-na-seks-zeby-bylo-wiecej-wyrokow.read> [31.03.2021].

³⁹ T. Jurczak, *Kontratyp ryzyka sportowego: Czy Neymar ma prawo pozwać Zunię za faul?*, <http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/808924,kontratyp-ryzyka-sportowego-czy-nyemar-ma-prawo-pozwac-zunige-za-faul.html> [31.03.2021]. I tamże: „Na gruncie polskiego prawa wyróżniamy kontratypy ustawowe (a więc sytuacje wyłączające karalność zakazanych prawnie zachowań), do których zalicza się unormowane w kodeksie karnym i cywilnym: obronę konieczną (art. 25 k. k., art. 423 § 1 k. c.), dozwoloną samopomoc (art. 423 § 2 k. c.), stan wyższej konieczności (art. 26 k. k., art. 424 k. c.) oraz kontratypy pozakodeksowe (pozaustawowe). Do tej ostatniej grupy należy właśnie kontratyp „ryzyka sportowego”, wypracowany przez orzecznictwo sądowe oraz doktrynę prawa”.

⁴⁰ Rada Europy, https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=drhblidjX [31.03.2021].

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Fakt, że kampania „#MeToo” rozpoczęła się w 2006 roku i została rozpoczęta przez T. Burke, natomiast jej popularyzacja przypada na koniec 2017 roku i wiąże się z osobą A. Milan. Za: Wikipedia, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Me_Too_\(hashtag\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Me_Too_(hashtag)) [31.03.2021].

⁴⁴ M. Sznajder, *Zgodę na seks zawierając na piśmie*, <https://tvn24bis.pl/24-godziny,140,m/zgode-na-seks-zawieraja-na-pismie,750285.html> [31.03.2021].

Przedkładane ustawy zakładały wyrażenie zgody jednorazowej, czyli dotyczącej każdego aktu seksualnego z osobną⁴⁵.

A. Berke, chcąc wskazać na istotność wyrażenia zgody na stosunek seksualny i zwracając uwagę na doniosłość porozumienia zaproponowała tzw. „zestaw zgody”, który jest pakietem obejmującym prezerwatywę, miętówki, długopis i kontrakt⁴⁶. Takie „zestawy zgody” były rozdawane na kampusach uniwersyteckich w Stanach Zjednoczonych. Jak podkreślała sama pomysłodawczyni kampanii, nie chodziło o to, aby taki kontrakt rzeczywiście miał moc prawną. Celem było wysunięcie na pierwszy plan tego, jak istotne jest pojęcie dobrowolnego „zgody”, która obejmuje całość aktu seksualnego i która może być w każdym momencie cofnięta. Istnieją także aplikacje na smartfony, dzięki którym można zawrzeć zgodę na współżycie i określić zakres czynności seksualnych⁴⁷. Problem jednak może pojawić się wówczas, kiedy jedna z osób zechce wycofać zgodę, do czego ma prawo na każdym etapie relacji. Wycofanie „e-zgody” może wydawać się trudne w praktyce i rodzić poważne nadużycia, czyli np. sytuacje, kiedy jedna z osób wykorzysta uzyskaną „e-zgodę”, by realizować czynności wykraczające poza jej zakres.

Podsumowanie

Konstatując należy zauważyć, że wybrane do analizy porównawczej dwa państwa, tj. Bułgaria i Szwecja, posiadają zróżnicowane przepisy prawne w zakresie przemocy seksualnej. Co jednak istotne, państwa te w różny sposób odniosły się zarówno do Konwencji Stambulskiej, jak i problemu „#MeToo”. Bułgaria, w której zauważa się marginalizowanie akcji „#MeToo” do dnia dzisiejszego nie ratyfikowała Konwencji Stambulskiej, której zapisy stanowią propozycję remedium na problem przemocy seksualnej. Szwecja natomiast zrealizowała art. 36 Konwencji najpełniej, jednak wprowadzenie szwedzkiej ustawy również można uznać za nieco spóźnione wobec faktu, że ratyfikację Konwencji a czas wejścia w życie

⁴⁵ M. Zawadzki, *Seks w Kalifornii. Chcesz pocałować? Musisz dostać zgodę. Inaczej to gwałt*, http://wyborcza.pl/1,76842,16521620,Seks_w_Kalifornii_Chcesz_pocalowac_Musisz_do_stac.html [31.03.2021].

⁴⁶ O. Goldhill, *'Sexual consent contracts' are now a thing. Would you sign?*, <https://www.thelegraph.co.uk/women/sex/11738202/Sex-consent-contracts-for-university-students-Would-you-sign.html> [31.03.2021].

⁴⁷ C. Ritschel, *New app creates legally binding contracts for consensual sex, including STD-free guarantees*, <https://www.independent.co.uk/life-style/consent-app-sexual-contracts-le-galthings-phone-std-free-guarantee-a8154591.html> [31.03.2021].

ustawy dzieli okres niemal trzech lat. Wagę przepisów prawnych w kontekście ujawniania przemocy seksualnej można obrazować statystyka. Ujawniona liczba przestępstw zgwałcenia w Szwecji na 100 tys. mieszkańców wynosi 53 przestępstwa, natomiast w Bułgarii 3⁴⁸. Owa statystyka może potwierdzać opisywaną zależność pomiędzy stanem prawnym a ujawnianiem przemocy seksualnej.

Bibliografia

- Agence France Presse, *Bulgaria defends 'no means yes' EU presidency video*, http://www.business-standard.com/article/pti-stories/bulgaria-defends-no-means-yes-eu-presidency-video-118011201166_1.html.
- Agence France Presse, *Bulgaria sparks fury in wake of Weinstein scandal with promotional video featuring a man meeting a woman before message saying: 'Here, a no might mean yes'*, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-5263267/Bulgaria-sparks-fury-promotional-video.html>.
- Andreev A., Stasik E., *Bulgaria: prezydentura w trudnych czasach*, <http://www.dw.com/pl/bu%C5%82garia-prezydentura-w-trudnych-czasach/a-41991918>.
- Anwar A., *Schweden: Partner müssen Sex-Genehmigung einholen*, <https://www.augsburger-allgemeine.de/panorama/Schweden-Partner-muessen-Sex-Genehmigung-einholen-id43589536.html>, [31.03.2021].
- Asp P., *M.C. v. Bulgaria – a Swedish Perspective*, „Scandinavian Studies In Law 1999-2012”, s. 192-211.
- Bielecki J., *Świat złapany w sieci pornografii*, „Rzeczpospolita”, 04.05.2018.
- Bogdańska K., *Nobel 2018. Nie będzie nagrody w dziedzinie literatury*, <https://wiadomosci.wp.pl/nobel-2018-nie-bedzie-nagrody-w-dziedzinie-literatury-6248115637344385a>.
- Czerniak D., *Obowiązki państwa wobec ofiar zgwałcenia na tle orzecznictwa Strasburskiego*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 6, s. 33-34.
- Dunaj B., *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1, wyd. Włga, Warszawa 1998.
- Europejska Konwencja Praw Człowieka, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf.
- Goldhill O., *'Sexual consent contracts' are now a thing. Would you sign?*, <https://www.telegraph.co.uk/women/sex/11738202/Sex-consent-contracts-for-university-students-Would-you-sign.html>.
- Internetowy System Aktów Prawnych, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000961/O/D20150961.pdf>, [31.03.2021].
- Jurczak T., *Kontratyp ryzyka sportowego: Czy Neymar ma prawo pozwać Zunigę za faul?*, <http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/808924,kontratyp-ryzyka-sportowego-czy-neymar-ma-prawo-pozwac-zunige-za-faul.html>.

⁴⁸ M. Marczewski, *Obraz statystyczny przestępstw z art. 197 k.k.*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Przestępstwo...*, op. cit., Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 204.

- Kofta P., *O zamieszaniu w akademii noblowskiej: Ruchliwe dłonie pana Arnault, czyli literacki Nobel w ruinie*, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1122867,w-tym-roku-moze-nie-byc-literackiego-nobla.html>.
- Kulik M., *Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu porównawczym*, w: M. Mozgawa (red.), *Przestępstwo zgwałcenia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Lagstiftning J.O., *Lagförslag om samtycke vid sex*, <http://www.smp.se/nyheter/regeringen-presenterar-samtyckeslag/>.
- Larsson L., Haglund A., Bengtsson T., *Svenska regeringen föreslår samtyckeslag: "Sex ska vara frivilligt"*, <https://svenska.yle.fi/artikel/2017/12/17/svenska-regeringen-foreslar-samtyckeslag-sex-ska-vara-frivilligt>.
- Mannheimer E., *Regeringen lägger fram förslag om samtyckeslag*, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/uppgifter-regeringen-infor-samtyckeslagen>.
- Manołowa E., *Bulgaria: Rząd wycofał się z propozycji ratyfikowania konwencji stambulskiej*, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1109496,bulgaria-rzad-wycofal-sie-z-propozycji-ratyfikowania-konwencji-stambulskiej.html>, [31.03.2021].
- Marczewski M., *Obraz statystyczny przestępstw z art. 197 k.k.*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Przestępstwo...*, op.cit., Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Michalska-Warias A., *Zgwałcenie w małżeństwie. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Nowacka-Isaksson A., *Przed seksem musi paść słowo „tak” - o projekcie nowej szwedzkiej ustawy*, <http://www.rp.pl/Rzecz-o-prawie/301069993-Przed-seksem-musi-pasc-slowo-tak---o-projekcie-nowej-szwedzkiej-ustawy.html>.
- Nowacka-Isaksson A., *Szwecja: Trwa rewolucja kobiet*, <http://www.rp.pl/me-too/180509958-Szwecja-Trwa-rewolucja-kobiet.html&cid=44&template=res-tricted>.
- Nowacka-Isaksson A., *Trzęsie się akademia przyznająca Noble*, „Rzeczpospolita”, 19.04.2018.
- Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu, Case of M.C. v. Bulgaria, https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/M.C.v.BULGARIA_en.asp.
- Pustelnik L., *By kochać się z żoną, potrzebna będzie jej pisemna zgoda? Szykują się nowe przepisy*, <https://kobieta.wp.pl/by-kochac-sie-z-zona-potrzebna-bedzie-jej-pisemna-zgoda-szykuja-sie-nowe-przepisy-6203632095106689a>.
- Rada Europy, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210>.
- Rada Europy, https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=drhbljX.
- Ritschel C., *New app creates legally binding contracts for consensual sex, including STD-free guarantees*, <https://www.independent.co.uk/life-style/consent-app-sexual-contracts-legalthings-phone-std-free-guarantee-a8154591.html>.
- Sejm RP, *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum., Karpińska H., Warszawa 2011, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/bulgaria2011.html#mozToCId835699>.
- Sikorski K., *Nagroda Nobla w dziedzinie literatury nie zostanie w tym roku przyznana! Wszystko przez skandal seksualny*, <http://www.polskatimes.pl/fakty/swiat/a/nagroda-nobla-w-dziedzinie-literatury-nie-zostanie-w-tym-roku-przyznana-wszystko-przez-skandal-seksualny,13147854/>.

- Steinfeld T., *Ein idealer Gegner für die "Me Too"-Bewegung*, <http://www.sueddeutsche.de/kultur/skandal-um-nobelpreis-akademie-ein-idealer-gegner-fuer-die-me-too-bewegung-1.3774442>.
- Sznajder M., *Zgodę na seks zawierają na piśmie*, [https://tvn24bis.pl/24-go dzi-ny,140,m/zgode-na-seks-zawieraja-na-pismie,750285.html](https://tvn24bis.pl/24-go-dzi-ny,140,m/zgode-na-seks-zawieraja-na-pismie,750285.html).
- Walat T., *Kontrakt na seks*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1735704,1,szwedzi-wprowadzaja-umowe-na-seks-zeby-bylo-wiecej-wyrokow.read>.
- Wikipedia, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Me_Too_\(hashtag\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Me_Too_(hashtag)).
- Zawadzki M., *Seks w Kalifornii. Chcesz pocałować? Musisz dostać zgodę. Inaczej to gwałt*, http://wyborcza.pl/1,76842,16521620,Seks_w_Kalifornii__Chcesz_pocalowac__Musisz_dostac.html.
- Гигова Е., *Актриса: Цената за #MeToo ще бъде платена от всички*, https://www.actualno.com/showbusiness/aktrisa-cenata-za-metoo-shtе-byde-platena-ot-vsichki-news_659911.html.
- Иванова С., *#Metoo и милионите жени и мъже, които са били сексуално насилвани*, <https://www.vesti.bg/lyubopitno/shoubiznes/12-miliona-priznavat-za-seksualen-tormoz-s-hashtag-6075055>.
- Стоименова М., *Защо в България няма #АзСъщо, а #MeToo е „елупост на оцупани богаташки“*, <https://www.woman.bg/novini/zashto-v-bulgariya-nyama-azsushto-a-metoo-e-%E2%80%99Eglupost-na-oshtipani-bogatashki%E2%80%99C.53988.html>.

**Polityka sportowa oraz polityka sportu w krajach
o interwencjonistycznym i nieinterwencjonistycznym
modelu prawnej regulacji sportu**

Mimo zgoła odmiennych założeń w sferze deklaratywnej, sport był, jest i zawsze będzie materią ściśle powiązaną z polityką. Już w starożytnej Grecji, organizacji igrzysk olimpijskich nieodzownie towarzyszył tzw. „pokój boży” (gr. *ekechejria*), zakładający m.in. zawieszenie broni pomiędzy greckimi *polis* na czas igrzysk, a także gwarancje bezpieczeństwa dla zawodników przybywających z całej Hellady na odbywające się w Olimpii zawody. Sam tryumf w starożytnych igrzyskach również stanowił kwestię doniosłą politycznie. Zwycięzcy rywalizacji – *olimpionicy* poza symbolicznym wieńcem z gałązek oliwnych uzyskiwali miano bohaterów reprezentowanych przez siebie *polis*. Wygrana w igrzyskach zapewniała im wysoki status społeczny i majątkowy, uzasadniony prestiżem politycznym, jaki sportowe zwycięstwo przysparzało miastu-państwu ich pochodzenia¹.

Podobnie polityczny charakter, mimo wyraźnie odżegnujących się od tej sfery stosunków społecznych deklaracji, posiadał od początku swojego istnienia sport nowożytny. Powstały na gruncie reaktywowanej przez barona Pierre’a de Coubertina idei igrzysk, ruch olimpijski, jakkolwiek z gruntu apolityczny, tworzył płaszczyznę pokojowej rywalizacji toczzonej pomiędzy sportowcami reprezentującymi różne – znajdujące się często w skomplikowanych relacjach politycznych – państwa świata. Taki stan rzeczy powodował, że udział szerokiego grona krajów w zawodach olimpijskich stawał się okazją do prezentowania zarówno sprawności fizycznej reprezentujących je sportowców, jak i operatywności oraz potęgi ekonomicznej państwa organizatora igrzysk. Wraz ze wzrostem popularności igrzysk i sportu *in genere* zjawisko to stale rosło, w niedługim czasie czy-

* mgr Witold Górny, doktorant w Katedrze Prawa Administracyjnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, e-mail: witold.gorny@interia.pl

¹ Zob. W. Górny, *Starożytne źródła olimpijskiego dziedzictwa kulturowego jako przedmiot zainteresowania prawa ochrony dóbr kultury*, [w:] P. Dobosz, W. Górny, A. Mazur, B. Mazurek, A. Kozień (red.), *Samorząd terytorialny architektura, dzieła sztuki, prawo*, Kraków 2018, s. 242-248.

niąc z rywalizacji sportowej istotny czynnik polityki międzynarodowej i odwrotnie, statuując sport jako ważny element polityk państwowych².

Intensyfikacja związków sportu i polityki przyczyniła się do coraz szerszego zainteresowania tym zagadnieniem świata nauki³. Dostępne w tym zakresie opracowania poświęcone są zarówno kwestiom historycznym (m.in. sport jako narzędzie propagandy ustrojów totalitarnych w latach 30' XX wieku, czy sport jako element rywalizacji zimnowojennej) jak i bieżącym. Współczesne powiązania obu analizowanych sfer nie są bowiem być może tak jaskrawe, jak bywało to jeszcze kilkadziesiąt lat temu, ale nie utraciły bynajmniej na swojej intensywności. Postępująca profesjonalizacja, globalizacja i mediatyzacja sportu⁴ uczyniły zeń niezwykle skuteczne narzędzie oddziaływania na międzynarodową opinię publiczną. Swoista platforma komunikacyjna, jaką poprzez te zjawiska stał się współczesny sport wykorzystywana jest przez różne podmioty do formułowania rozmaitych, ofensywnych, ale także konsensualnych przekazów politycznych.

Celem podejmowanych w niniejszym artykule rozważań jest ilustracja dwóch rudymenarnych dla zasygnalizowanych powyżej refleksji pojęć – polityki sportowej oraz polityki sportu, a także zwrócenie uwagi na prawny wymiar obu tych zjawisk. Strategia danego państwa w odniesieniu do sportu (także w wymiarze politycznym) wywiera bowiem istotny wpływ na jego prawodawstwo, przesądzając o wyborze pomiędzy tzw. interwencjonistycznym a nieinterwencjonistycznym modelem prawnej regulacji sportu.

Polityka sportowa a polityka sportu

Jak wspomniano powyżej, relacje sportu oraz polityki mają charakter powiązań wzajemnych. Można więc mówić zarówno o polityce, która oddziałuje na sport, jak i o sporcie, który oddziałuje na politykę. W pierwszym z tych przypadków mamy do czynienia z tzw. polityką sportową – sytuacją, w której sport staje się (na ogół nie bezinteresownie) przedmiotem zainteresowania polityki. W drugim, określanym pojęciem tzw.

² Zob. W. Górny, *Proces rozwoju nowożytnej idei olimpiizmu jako płaszczyzna kształtowania systemu prawa sportowego*, [w:] P. Dobosz, M. Biliński, W. Górny, A. Mazur, M. Hadel, A. Kozień (red.), *Problemy ochrony prawnej sportowego dziedzictwa kulturowego i mechanizmy prawa sportowego*, Kraków 2018, s. 174-178.

³ Zob. M.M. Kobierecki, *Polityka sportowa i polityka sportu w świetle naukowego piśmiennictwa anglosaskiego*, „Athenaeum” 2014, nr 43, s. 125-125.

⁴ Zob. A. Sznajder, *Marketing sportu*, Warszawa 2015, s. 13-24.

polityki sportu, to sport oddziałuje na politykę, stając się narzędziem jej uprawiania. Nie dzieje się to najczęściej dobrowolnie – można by tu raczej mówić o wykorzystywaniu argumentów sportowych w walce politycznej.

Polityka sportowa

Pojęcie polityki sportowej, w literaturze zagranicznej określanej głównie jako *sport policy*, ale również jako *sports policy* lub *policy on sport*, definiuje się jako jedną z „polityk szczegółowych” (lub inaczej mówiąc polityk sektorowych) podmiotów publicznych, obejmującą prowadzone przez nie usystematyzowane działania odnoszące się do szeroko rozumianego sportu⁵.

Aktywność w zakresie polityki sportowej realizowana jest w przeważającej mierze przez państwo. Z tego powodu w wielu definicjach tego pojęcia organy państwa wskazywane są literalnie jako podmioty prowadzące politykę sportową. Podejście takie wydaje się jednak współcześnie nazbyt wąskie. Działalność polityczna w odniesieniu do sportu prowadzona jest obecnie w większym lub mniejszym stopniu także na poziomach innych niż krajowy. Wyraźny związek z polityką sportową ma aktywność szeregu organów Unii Europejskiej (w szczególności Rady ds. Edukacji, Młodzieży, Kultury i Sportu)⁶. Ponadto, problematyka ta poruszona jest w Traktacie lizbońskim⁷ oraz w Białej Księdze na temat sportu⁸, która literalnie przesądza w tej materii iż „państwa członkowskie oficjalnie ujęły sport w nowym traktacie lizbońskim w celu umożliwienia powstania spójnej polityki europejskiej w tej dziedzinie”. Polityka sportowa obecna jest także na poziomach niższych niż poziom krajowy. Dotyczy to zarówno podmiotów ustrojowo powiązanych z państwem (m.in. samorząd terytorialny), jak i od niego niezależnych (m.in. związki sportowe)⁹. Wszystkie one naznaczone są jednak wspólną cechą jaką stanowi ich publiczny charakter. Nie chodzi tu o prawną morfologię danego podmiotu (część z nich działa w oparciu o konstrukcję prywatnoprawną, np. stowarzyszeniową), ale raczej o dysponowanie określonym wycinkiem władztwa administra-

⁵ Por. M.M. Kobierecki, op.cit., s. 127.

⁶ Zob. Ibidem, s. 127.

⁷ Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569).

⁸ Biała księga na temat sportu z dnia 11 lipca 2007 r. (COM(2007)).

⁹ Zob. M.M. Kobierecki, op.cit., s. 136-137.

cyjnego, pozwalającym na kreowanie i realizowanie właściwego dla danego podmiotu zakresu polityki sportowej¹⁰.

Koncentrując uwagę na – w praktyce najdonioślejszej – polityce sportowej prowadzonej przez rządy państw, należy odnotować, że w literaturze przedmiotu wskazuje się na trzy powody, dla których angażują się one w sferę sportu¹¹. Pierwszym z nich jest symboliczna rola, jaką sport (a nade wszystko sukcesy w tej dziedzinie) pełni w kreowaniu i pielęgnowaniu poczucia wspólnoty narodowej. Sport ma istotne znaczenie kulturowe dla większości narodów. Wybitne osiągnięcia reprezentantów kraju w zawodach międzynarodowych pozytywnie oddziałują na nastroje społeczne, pośrednio poprawiając ocenę, jaką obywatele wystawiają rządzącej w danym czasie ekipie politycznej. Drugim z powodów angażowania się państwa w sferę sportu jest jego rosnące znaczenie ekonomiczne. W przeciągu kilku ostatnich dekad sport stał się znaczącą gałęzią gospodarki¹². Usługi sportowe i okołosportowe stanowią współcześnie rozwojowy sektor biznesu, przynosząc wymierne korzyści nie tylko inwestorom prywatnym, ale również państwu. Po trzecie w końcu, powodem zainteresowania rządów państw kwestiami okołosportowymi są szerokie powiązania tej sfery z innymi – pozornie nieoczywistymi – grupami zjawisk i stosunków społecznych. Jako przykład można tu wskazać rolę sportu w zwalczaniu otyłości i innych chorób cywilizacyjnych, a także w ograniczaniu wykluczenia społecznego, czy też przestępczości. Sport nierzadko postrzegany jest jako narzędzie, poprzez które realizujące politykę państwa w tym zakresie podmioty, starają się osiągać rozmaite, pośrednio związane ze sportem, ale w swej istocie nie-sportowe cele polityczne.

Niezależnie od pobudek, dla których państwo postanawia wymiernie wpływać na sferę sportu, zaangażowanie jego organów w tym obszarze koncentruje się na dwóch strumieniach aktywności, określanych w literaturze przedmiotu mianem filarów polityki sportowej¹³. Pierwszy z nich, jak się wydaje zdecydowanie donioślejszy w wymiarze politycznym, opiera się na działaniach ukierunkowanych na wspieranie sportu elitarnego.

¹⁰ Zob. W. Górny, *Czy istnieje publicznoprawny wymiar prawa sportowego? Kilka refleksji na temat relacji prawnych na linii związek sportowy-klub-zawodnik*, „Przeгляд Prawa Publicznego” 2017, nr 9, s. 88-95.

¹¹ Zob. M.M. Kobierecki, op. cit., s. 128.

¹² Zob. A. Sznajder, op. cit., s. 59-98.

¹³ Zob. M. Nicholson, R. Hoye, B. Houlihan, *Introduction*, [w:] M. Nicholson, R. Hoye, B. Houlihan (red.), *Participation in Sport. International Policy Perspectives*, Abingdon 2011, s. 1.

Podstawowym celem podejmowanych w tym zakresie aktywności jest wykształcenie relatywnie wąskiej grupy wysoce wyszkolonych sportowców, którzy swoimi udanymi występami na zawodach międzynarodowych przyniosą chlubę reprezentowanemu przez siebie państwu, podnosząc jego prestiż oraz poprawiając panujące w nim nastroje społeczne. Działania wpisujące się we wspieranie sportu elitarnego przybierać mogą bardzo zróżnicowane postaci. W szczególności należy w tym kontekście wyróżnić: budowę dostosowanej do poziomu profesjonalnego w danej dyscyplinie, infrastruktury sportowej; systemowe działania edukacyjne dążące do wykształcenia kadry trenerskiej w określonej dyscyplinie sportu¹⁴ oraz tworzenie rozwiązań prawnych ułatwiających profesjonalne uprawianie sportu (m.in. system stypendiów sportowych, preferencyjne rozwiązania podatkowe)¹⁵.

Znacznie mniej upolitycznionym acz równie istotnym filarem polityki sportowej jest podnoszenie poziomu uczestnictwa obywateli w zorganizowanym sporcie opartym na rywalizacji. Wpisujące się w ten nurt działania organów państwa w swoim założeniu dążą przede wszystkim do realizacji celów społecznych i zdrowotnych. Dokonuje się to poprzez podnoszenie poziomu zdrowia i sprawności społeczeństwa dzięki powszechnemu uprawianiu aktywności ruchowej. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż w pośredni sposób „inwestując w powszechność sportu zapewnia się stały dopływ utalentowanej młodzieży, która w przyszłości będzie zasilać grono sportowców elitarnych”¹⁶. Także i ten filar polityki sportowej ma więc istotny wymiar polityczny, tyle że efekty podejmowanych w jego ramach aktywności są odsunięte w czasie.

Osobną grupą działań państwa wpisujących się w zakres polityki sportowej jest kreacja marki narodowej przez sport¹⁷. Ów swoisty trzeci filar polityki sportowej obejmuje aktywność organów państwa związaną z organizacją przez nie wielkich imprez sportowych lub ze sponsorowaniem przez nie określonego zewnętrznego podmiotu sportowego. Autorskie wyodrębnienie tego filaru uzasadnione jest ekstrapordynaryjnością składających się nań działań. Mimo, iż część autorów kwalifikuje organi-

¹⁴ Zob. V. De Bosscher, J. Bingham, S. Shibli, M. van Bottenburg, P. De Knop, *The Global Sporting Arms Race. An International Comparative Study on Sport Policy Factors Leading to International Sporting Success*, Aachen 2008, s. 19.

¹⁵ Zob. K. Tetlak, *Opodatkowanie dochodów sportowców biorących udział w międzynarodowych imprezach sportowych*, Warszawa 2012, s. 26-32.

¹⁶ M.M. Kobierecki, op. cit., s. 132.

¹⁷ Zob. A. Sznajder, op. cit., s. 9.

zając wielkich imprez sportowych jako wspieranie sportu elitarnego¹⁸, trudno polemizować z faktem, iż nie jest ona immanentnym elementem tej grupy aktywności. Możliwe jest efektywne wspieranie sportu elitarnego przez państwo, w tym budowa infrastruktury, odpowiadającej wymaganiom profesjonalnego uprawiania danej dyscypliny sportu, bez „porywania się” na organizację wielkiej imprezy sportowej. Podobnie prestiż (także w ujęciu politycznym), jaki organizacja takiego wydarzenia niesie ze sobą dla państwa, nie jest warunkowany jedynie sportowym sukcesem jaki odniosła jego reprezentacja, ale nade wszystko kryteriami organizacyjnymi, a zatem tym jak dane państwo poradziło sobie w roli gospodarza wielkiej imprezy.

Polityka sportu

Polityka w naturalny sposób oddziałuje na sport. Wpisuje się to w szerszy kontekst politycznego (choć przy wykorzystaniu szeregu zróżnicowanych narzędzi, w tym w szczególności regulacji prawnych) kształtowania ogółu stosunków społecznych. Istnieją jednak również – nie stanowiące bynajmniej rzadkości - sytuacje, w których to sport oddziałuje na politykę. Oddziałuje, a precyzyjniej rzecz ujmując – jest przez nią wykorzystywany. Przesądza o tym fakt, iż zdarzenia wpisujące się w zakres polityki sportu (bo takie miano nosi analizowana grupa relacji) inicjowane są najczęściej nie przez środowiska sportowe, ale przez decydentów politycznych.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż przez pojęcie polityki sportu należy rozumieć relację pomiędzy obu tymi sferami, w której sport pełni rolę instrumentalną – jest przedmiotem konfliktu politycznego lub areną osiągania celów politycznych¹⁹. Z takiego, szerokiego ujęcia polityki sportu wynika jednoznacznie, że pod pojęciem tym kryją się zarówno działania traktujące sport jako narzędzie walki politycznej (konfrontacyjna polityka sportu), jak i poszukujące w nim argumentu dla kompromisu oraz współpracy (konsensualna polityka sportu). Co więcej, zagadnienie to mimo iż na ogół odnosi się do relacji międzynarodowych, może także wpływać na wewnętrzną – krajową (a nawet jeszcze węższą) scenę polityczną²⁰.

¹⁸ Por. M. Green, B. Houlihan, *Elite Sport Development. Police learning and political priorities*, Abingdon 2005, s. 1.

¹⁹ Zob. B. Houlihan, *The Government and Politics of Sport*, Abingdon 2014, s. 10.

²⁰ Zob. M.M. Kobierecki, op. cit., s. 135-136.

W ujęciu krajowym, polityka sportu przejawia się przede wszystkim budowaniem pozycji określonego obozu politycznego przy wykorzystaniu „argumentu sportowego”. Najdonioślejszym historycznie przykładem takich działań była tzw. ideologizacja sportu, jaka charakteryzowała ustroje totalitarne w latach 30’ XX wieku – „zarówno w III Rzeszy Hitlera, jak i w faszystowskich Włoszech Mussoliniego, aktywność fizyczna była bardzo istotnym elementem ideologicznym, w ramach którego kształtowano swoistego <super człowieka>”²¹.

Polityka sportu w swoim najczęstszym - międzynarodowym wydaniu, stanowi zbiór zróżnicowanych aktywności państw (i innych podmiotów), wpisujących się w toczoną pomiędzy nimi konkurencję polityczną. Najbardziej typowymi aktywnościami realizującymi założenia polityki sportu w wydaniu międzynarodowym są: organizacja, udział oraz sukcesy w wielkich imprezach sportowych, sponsoring państwowy w sporcie, znaczące politycznie gesty wykonywane przez sportowców, a także akcje społeczne wykorzystujące medialność sportu jako platformę popularyzowania określonych wartości i idei.

Goszczenie wielkiej imprezy sportowej wiąże się z prestiżem dla kraju gospodarza zawodów. Poprzez udaną organizację wydarzenia może on wykazać swoją potęgę lub aspiracje w środowisku międzynarodowym. Mimo braku wymiernych korzyści ekonomicznych rządy państw z różnych części świata od lat ubiegają się o organizację igrzysk olimpijskich (letnich albo zimowych) lub mistrzostw świata w najbardziej popularnych dyscyplinach sportu²². Co znamienne, najbardziej zdeterminowanymi są w tym względzie władze krajów, których reputacja na arenie międzynarodowej budzi znaczące kontrowersje. Przyciągająca zainteresowanie kibiców i obserwatorów z całego świata rywalizacja sportowa, stanowi w tych przypadkach okazję do zaprezentowania pozytywnego oblicza takich ośrodków politycznych albo przeciwnie, do wykazania ich determinacji i stałości przekonań. Najjaskrawszym przykładem tego typu zabiegu był przebieg zimowych oraz letnich igrzysk olimpijskich, jakie w 1936 r. odbyły się odpowiednio w Garmisch-Partenkirchen i w Berlinie. Oba wydarzenia stały się płaszczyzną manifestacji potęgi ideologii nazistowskiej oraz przywódcy III Rzeszy – Adolfa Hitlera. Zdecydowanie łagodniejszy, choć

²¹ Ibidem, s. 139.

²² Zob. M.W. Kozak, *Zarządzanie wielkimi imprezami sportowymi: główni interesariusze*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, nr 41, s. 54.

wpisujący się w ten kontekst, przekaz charakteryzuje też odbyte relatywnie niedawno letnie igrzyska olimpijskie w Pekinie w 2008 r., zimowe igrzyska olimpijskie w Soczi w 2014 r., mistrzostwa świata w piłce nożnej w Rosji w 2018 r., igrzyska europejskie w Baku w 2015 r., igrzyska europejskie w Mińsku w 2019 r., a także planowane na 2022 r. zimowe igrzyska olimpijskie w Pekinie oraz mistrzostwa świata w piłce nożnej w Katarze. Organizatorzy każdego z tych wydarzeń mają społeczności międzynarodowej coś do udowodnienia. Udana organizacja wielkiej imprezy sportowej pełni w ich przypadku rolę swoistej „kurtyny” mającej przysłonić dokonujące się w tych lokalizacjach naganne procedury i nadużycia (m.in. autorytarne systemy polityczne, łamanie praw człowieka).

Poza organizacją wielkiej imprezy, formą manifestacji politycznej może być również sam udział (lub jego odmowa) w sportowej rywalizacji toczonej w danym kraju. Koronnym przykładem negatywnego wariantu tego typu zabiegu była - wpisująca się w realia zimnowojenne - wzajemna absencja sportowców amerykańskich oraz radzieckich (a wraz z nimi także reprezentantów krajów całego bloku wschodniego) w igrzyskach olimpijskich rozgrywanych odpowiednio w Moskwie w 1980 r. oraz w Los Angeles w 1984 r. Pozytywny przykład stanowią natomiast w tym kontekście niedawne wydarzenia z zimowych igrzysk olimpijskich w Pjongczangu w 2018 r., w których pomimo istotnych napięć politycznych pomiędzy obu Koreami, wzięli udział reprezentanci Korei Północnej.

Klasyczną formą walki politycznej toczonej w ramach polityki sportu jest tzw. nacjonalizm sportowy²³. Zjawisko to stanowi powiązanie sukcesów osiągniętych na arenach sportowych z polityczną wyższością jednego kraju (lub systemu politycznego) nad drugim. Zwycięstwo w prestiżowych międzynarodowych zawodach sportowych lub wysoka lokata w wieńczącej każde igrzyska olimpijskie tabeli medalowej jest istotnym elementem kreowania wizerunku państwa jako potęgi, rozumianej nie tylko w wymiarze czysto sportowym, ale także politycznym²⁴. Jaskrawym przykładem wykorzystywania sukcesu sportowego do kreowania wizerunku państwa, poza oczywistą rywalizacją na linii Stany Zjednoczone – Związek Radziecki (historycznie) oraz Stany Zjednoczone – Chiny (współcześnie), była polityka sportu realizowana przez władze Niemieckiej Republiki

²³ Zob. D.L. Koller, *From Medals to Morality: Sportive Nationalism and the Problem of Doping in Sports*, „Marquette Sports Law Review” 2008, nr 19, s. 97.

²⁴ Zob. Ibidem, s. 97-98.

Demokratycznej. Decydenci polityczni NRD w latach 70' XX wieku przeznaczali na sport (przede wszystkim w wydaniu elitarnym) rekordową kwotę około 1% PKB²⁵, co po dziś dzień stanowi niekwestionowany rekord poziomu wydatków publicznych na ten cel. Nakłady te w znaczącym stopniu spełniły swoją rolę. Sportowcy NRD odnosili bowiem na arenach międzynarodowych – kwestionowane wprawdzie po dziś dzień w wymiarze etycznym – ale bezwzględnie przewyższające znaczenie tego kraju na arenie międzynarodowej, sukcesy.

Aktywnością w mniejszym stopniu powiązaną z konkretnym wydarzeniem sportowym, częściej zaś z określonym uczestnikiem rywalizacji, jest sponsoring państwowy w sporcie. Zaangażowanie spółek z udziałem kapitału państwowego w sponsoring sportu i kultury jest zjawiskiem powszechnym²⁶. Pewne *novum* stanowi jednak kreowanie marki (w tym wizerunku politycznego) całego państwa poprzez sponsorowanie zewnętrznego (tj. niemającego siedziby w tym kraju) podmiotu sportowego. Przykładem takiego działania była umowa sponsorska hiszpańskiego klubu piłkarskiego Atletico Madryt z Azerbejdżanem. Przez czas jej obowiązywania, począwszy od stycznia 2013 r. na koszulkach meczowych Atletico we wszystkich rodzajach rozgrywek krajowych i międzynarodowych znajdowało się hasło „*Azerbaijan. Land of Fire*” nawiązujące do ognistej (m.in. płonąca góra *Yanar Dag*, wydobywanie gazu ziemnego) symboliki tego kraju²⁷. Działania sponsorskie Azerbejdżanu, poza promocją turystyczną, miały na celu ocieplenie jego, nadszarpniętego oskarżeniami o łamanie praw człowieka, wizerunku politycznego. Azerbejdżan jest zresztą krajem o jednej z najaktywniejszych w skali świata polityk sportu ukierunkowanych na poprawę nienajlepszej opinii społeczności międzynarodowej na jego temat. W strategię tą wpisuje się – poza wspomnianymi już sponsoringiem Atletico Madryt oraz organizacją Igrzysk Europejskich Baku 2015 – rozegranie na stadionie olimpijskim w Baku części

²⁵ Zob. B. Houlihan, M. Green, *Comparative elite sport development*, [w:] B. Houlihan, M. Green (red.), *Comparative Elite Sport Development. Systems, Structures, and Public Policy*, Burlington 2008, s. 2.

²⁶ Zob. J. Ligner-Żeromska, A.M. Łobanowski, *Sponsoring pod państwową kontrolą – część I*, <http://www.sponsoring.pl/publikacje/75-sponsoring-pod-panstwowa-kontrola-czesc-i> [25.07.2021].

²⁷ Zob. O. Gibson, *Azerbaijan's sponsorship of Atlético Madrid proves spectacular success*, <https://www.theguardian.com/football/2014/may/01/azerbaijan-sponsorship-atletico-madrid-spectacular-success> [25.07.2021].

meczów turnieju piłkarskiego Euro 2020 oraz rokroczne odbywanie wyścigów Grand Prix Formuły 1 na torze *Baku City Circuit*.

Kolejną, wartą wyraźnego odnotowania grupą działań wpisujących się w pojęcie polityki sportu są wykonywane przez sportowców gesty o znaczeniu politycznym. W historii polskiego sportu najbardziej rozpoznawalnym wykorzystaniem tego typu zabiegu był gest pokazany publiczności przez Władysława Kozakiewicza podczas wygranego przez niego konkursu skoku o tyczce na igrzyskach olimpijskich w Moskwie w 1980 r. Podobnie symboliczny a zarazem polityczny kontekst miało zwycięstwo 4:0 reprezentacji Węgier w piłce wodnej odniesione nad reprezentacją Związku Radzieckiego w – określanym mianem „Krwi w wodzie” – brutalnym półfinale igrzysk olimpijskich w Melbourne w 1956 r. Obydwa wydarzenia uwikłane w kontekst polityczny (szczególnie istotny w drugim przypadku, ponieważ mecz rozgrywany był niedługo po stłumieniu przez armię radziecką powstania węgierskiego) stanowiły istotną manifestację społecznego sprzeciwu mieszkańców bloku wschodniego wobec ówczesnej polityki Związku Radzieckiego w odniesieniu do tego obszaru.

Ostatnią wymagającą odnotowania grupą aktywności podmiotów ruchu sportowego (w tym przypadku przede wszystkim międzynarodowych federacji sportowych), wpisującą się w kontekst polityki sportu są realizowane przy wykorzystaniu popularności poszczególnych jego dyscyplin, akcje społeczne. Te budzące niemałe kontrowersje (m.in. oskarżenia o upolitycznianie sportu oraz arbitralny wybór motywów przewodnich akcji) działania, mają na celu propagowanie bliskich duchowi sportu wartości i idei przy równoczesnym przeciwdziałaniu niepożądanym zjawiskom obecnym wciąż we współczesnym sporcie. Niedawnym przykładem jednej z takich akcji była kampania *Black Lives Matter* podczas EURO 2020, w ramach której zawodnicy części reprezentacji uczestniczących w turnieju przyklekali przed rozpoczęciem meczu, celem symbolicznego wsparcia idei walki z rasizmem. Skrajne reakcje oraz znaczące kontrowersje jakie wzbudzał ten gest, wskazują jednak, że korzystając z tego typu narzędzi polityki sportu należy wykazywać się daleko posuniętą ostrożnością i delikatnością²⁸.

²⁸ Zob. K. Sosnowski, „Musimy mocno uderzyć”. Będą klekać w każdy dzień 1/8 finałów Euro 2020. Kibice i piłkarze podzieleni, <https://www.sport.pl/pilka/7,64946,272457-37,czy-na-stadionach-jest-miejsce-na-klekanie-protestujacych.html> [25.07.2021].

Interwencjonistyczny a nieinterwencjonistyczny model prawnej regulacji sportu

Podstawowym narzędziem realizacji wszelkich polityk publicznych, w tym polityk sektorowych do których zalicza się polityka sportowa, jest tworzone i stosowane przez uprawnione do tego organy prawo²⁹. To właśnie przy pomocy stanowionych przez siebie norm prawnych, instytucje państwowe (a także samorządowe) w abstrakcyjny (systemowy) albo nieco bardziej konkretny (reglamentacyjny) sposób kształtują stosunki społeczne w poszczególnych dziedzinach życia. Taki stan rzeczy ma miejsce również w sferze sportu. Odnoszące się do niego regulacje prawne określane w doktrynie mianem prawa sportowego³⁰ dzielą się na – swoiste dla tej dyscypliny – prawo sportowe wewnętrzne, stanowione przez organy krajowych i międzynarodowych organizacji sportowych oraz prawo sportowe powszechnie obowiązujące, będące efektem działalności prawotwórczej państwa w odniesieniu do sportu³¹.

Aktywność prawodawcza instytucji państwowych (w tym samorządowych) w odniesieniu do sportu, określana w literaturze mianem jurydykacji³² tej dziedziny życia, podlega istotnemu ograniczeniu wynikającemu z leżącej u jego podstaw zasady autonomii organizacyjnej³³. Stopień ograniczania tej autonomii przez regulacje prawa powszechnego przesądza o wpisywaniu się przez dane państwo w założenia odpowiednio interwencjonistycznego bądź nieinterwencjonistycznego modelu prawnej regulacji sportu³⁴.

Przez model interwencjonistyczny należy rozumieć system regulacji prawnych, których zakres oraz treść wskazuje, że dane państwo postrzega sport jako jedną ze swoich immanentnych sfer zadaniowych. Założenie takie skutkuje istnieniem szeregu konstytucyjnych norm programowych traktujących sport oraz odnoszące się do niego kompetencje (w tym nadzór administracyjny) jako przestrzeń realizacji interesu pu-

²⁹ Zob. J. Izdebski, *Realizacja polityk publicznych przez administrację publiczną*, „Zeszyty naukowe KUL” 2018, nr 241, s. 221-231.

³⁰ Zob. T. Davis, *What is sports law?*, [w:] R. Siekmann, J. Soek (red.), *Lex Sportiva: What is Sports Law?*, Haga 2012, s. 2-6.

³¹ Zob. K. Vieweg, *Faszination Sportrecht*, Erlangen 2010, s. 12.

³² Zob. W. Górny, *Autonomia sportu jako emanacja wolności w prawie administracyjnym*, „Casus” 2017, nr 85, s. 24-29.

³³ Zob. M. Leciak (red.), *Prawo sportowe*, Warszawa 2018, s. 16-21.

³⁴ Zob. Ibidem, s. 80-83.

blicznego³⁵. W odróżnieniu od takiego podejścia, model nieinterwencyjny kwalifikuje sport jako jedną z konstytucyjnie gwarantowanych wolności obywatelskich. Organy administracji publicznej minimalizują więc w tym modelu skalę władczego oddziaływania na sferę sportu, wielkość kompetencji w tym zakresie cedując – zgodnie z założeniami koncepcji tzw. prywatyzacji zadań publicznych³⁶ – na podmioty organizujące sportu (głównie związki sportowe w poszczególnych dyscyplinach)³⁷.

Oba opisane modele są – jak wskazuje sama ich nazwa – konstrukcjami teoretycznymi, w czystej postaci w praktyce nie występującymi. Wybór własnej drogi danego państwa w tym zakresie warunkowany jest przede wszystkim jego ogólnymi tradycjami prawnymi, w szczególności zaś sposobem postrzegania roli regulacji prawnych w jego funkcjonowaniu. Kraje Europy kontynentalnej co do zasady skłaniają się w tym zakresie ku modelowi interwencyjnemu. Jego założenia dominują w prawodawstwach państw romańskiej kultury prawnej oraz postkomunistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Bliższe modelowi nieinterwencyjnemu są natomiast rozwiązania przyjęte w omawianym zakresie w państwach anglosaskiej i germańskiej tradycji prawnej oraz w krajach Europy Północnej³⁸.

Poza uwarunkowaniami kulturowymi, w istotnym, wymagającym wyraźnego odnotowania stopniu, wybór strategii legislacyjnej państwa w obszarze prawnej regulacji sportu stanowi jednak również pokłosie bieżącej polityki jego władz. Dowodem na to jest przykład Polski, która ze względu na dokonaną przed kilkunastu laty zmianę założeń polityki sportowej, zastępując ustawę o sporcie kwalifikowanym³⁹, obowiązującą obecnie ustawą o sporcie⁴⁰, przesunęła się znacząco ze strefy modelu interwencyjnego w kierunku modelu nieinterwencyjnego⁴¹.

³⁵ Zob. J. Soek, *Sport in National Sports Acts and Constitutions: Definition, Ratio Legis and Objectives*, "International Sports Law Journal" nr 3-4/2006, s. 34-35.

³⁶ Zob. S. Biernat, *Prywatyzacja zadań publicznych. Problematyka prawna*, Warszawa-Kraków 1994, s. 25-28.

³⁷ Zob. M. Leciak (red.), *op.cit.*, s. 80-83.

³⁸ Zob. *Ibidem*, s. 81.

³⁹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o sporcie kwalifikowanym (Dz. U. Nr 155, poz. 1298 z późn. zm.).

⁴⁰ Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz. U. z 2020 r. poz. 1133).

⁴¹ Zob. M. Leciak (red.), *op.cit.*, s. 81.

Podsumowanie

Opisane w niniejszym artykule polityka sportowa oraz polityka sportu są zagadnieniami z jednej strony zupełnie odrębnymi, z drugiej zaś ściśle ze sobą powiązanymi. W literaturze przedmiotu zwykle się opisywać relację pomiędzy nimi, jako częściowe zawieranie polityki sportowej w szerszej zakresowo polityce sportu⁴². Nie odbierając słuszności takiemu osądowi, wyraźną uwagę należy zwrócić na inny wymiar relacji pomiędzy tymi pojęciami. Chodzi tu o swoistą instrumentalność polityki sportowej wobec polityki sportu. Polityka sportu jest istotną determinantą skali polityki sportowej, a co za tym idzie interwencjonizmu legislacyjnego – tego w jakim stopniu państwo próbuje systemowo, przy pomocy narzędzi legislacyjnych wpływać na sport. Regulacje prawne stanowią narzędzie realizacji polityki sportowej. Pośrednio jednak, z uwagi na relacje między nimi, wpływają także na politykę sportu. Ta ostatnia może więc być – i często jest – rzeczywistym celem, do którego zmierza działalność legislacyjna państwa w sferze sportu.

Rola regulacji prawa sportowego powszechnie obowiązującego w realizacji założeń polityki sportowej państwa przesądza więc o tym, że pełnią one w opisanym układzie rolę niezmiennie doniosłą. Stanowią narzędzie prowadzenia polityki sportowej, będącej z kolei drogą do realizacji polityki sportu. Warto, aby stanowiąc regulacje prawa sportowego powszechnie obowiązującego ustawodawca zdawał sobie sprawę z tego systemu powiązań i formułował je w sposób uwzględniający nie tylko bezpośrednie cele polityki sportowej, ale także długofalowe, pośrednie cele realizowanej przez państwo polityki sportu.

Im głębsza jurydyzacja sportu, tym intensywniejsza więc nie tylko polityka sportowa, ale także polityka sportu danego państwa. Im więcej prawa w sporcie, tym bardziej staje się on upolityczniony. Interwencyjny model regulacji sportu dowodzi wysokiego stopnia zaangażowania państwa w tą sferę stosunków społecznych. Przywołane w niniejszym opracowaniu przykłady dowodzą jednak, że zaangażowanie to może mieć pobudki zarówno szlachetne (m.in. promocja państwa, rozwijanie więzi narodowych), jak i pejoratywne (m.in. odwracanie uwagi od nadużyć politycznych, ideologizacja społeczeństwa).

⁴² Zob. M.M. Kobierecki, *op.cit.*, s. 144.

Bibliografia

- Biernat S., *Prywatyzacja zadań publicznych. Problematyka prawna*, Warszawa-Kraków 1994.
- Davis T., *What is sports law?*, [w:] R. Siekmann, J. Soek (red.), *Lex Sportiva: What is Sports Law?*, Haga 2012.
- De Bosscher V., Bingham J., Shibli S., van Bottenburg M., De Knop P., *The Global Sporting Arms Race. An International Comparative Study on Sport Policy Factors Leading to International Sporting Success*, Aachen 2008.
- Górny W., *Autonomia sportu jako emanacja wolności w prawie administracyjnym*, „Casus” 2017, nr 85.
- Górny W., *Czy istnieje publicznoprawny wymiar prawa sportowego? Kilka refleksji na temat relacji prawnych na linii związek sportowy-klub-zawodnik*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2017, nr 9.
- Górny W., *Proces rozwoju nowożytnej idei olimpizmu jako płaszczyzna kształtowania systemu prawa sportowego*, [w:] P. Dobosz, M. Biliński, W. Górny, A. Mazur, M. Hadel, A. Kozień (red.), *Problemy ochrony prawnej sportowego dziedzictwa kulturowego i mechanizmy prawa sportowego*, Kraków 2018.
- Górny W., *Starożytne źródła olimpijskiego dziedzictwa kulturowego jako przedmiot zainteresowania prawa ochrony dóbr kultury*, [w:] P. Dobosz, W. Górny, A. Mazur, B. Mazurek, A. Kozień (red.), *Samorząd terytorialny architektura, dzieła sztuki, prawo*, Kraków 2018.
- Green M., Houlihan B., *Elite Sport Development. Police learning and political priorities*, Abingdon 2005.
- Houlihan B., Green M., *Comparative elite sport development*, [w:] B. Houlihan, M. Green (red.), *Comparative Elite Sport Development. Systems, Structures, and Public Policy*, Burlington 2008.
- Houlihan B., *The Government and Politics of Sport*, Abingdon 2014.
- Izdebski J., *Realizacja polityk publicznych przez administrację publiczną*, „Zeszyty naukowe KUL” 2018, nr 241.
- Kobierecki M.M., *Polityka sportowa i polityka sportu w świetle naukowego piśmiennictwa anglosaskiego*, „Athenaeum” 2014, nr 43.
- Koller D.L., *From Medals to Morality: Sportive Nationalism and the Problem of Doping in Sports*, “Marquette Sports Law Review” 2008, nr 19.
- Kozak M.W., *Zarządzanie wielkimi imprezami sportowymi: główni interesariusze*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, nr 41.
- Leciak M. (red.), *Prawo sportowe*, Warszawa 2018.
- Nicholson M., Hoyer R., Houlihan B., *Introduction*, [w:] M. Nicholson, R. Hoyer, B. Houlihan (red.), *Participation in Sport. International Policy Perspectives*, Abingdon 2011.
- Soek J., *Sport in National Sports Acts and Constitutions: Definition, Ratio Legis and Objectives*, “International Sports Law Journal” 2006, nr 3-4.
- Sznajder A., *Marketing sportu*, Warszawa 2015.
- Tetlak K., *Opodatkowanie dochodów sportowców biorących udział w międzynarodowych imprezach sportowych*, Warszawa 2012.
- Vieweg K., *Faszination Sportrecht*, Erlangen 2010.

Akty prawne:

Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o sporcie kwalifikowanym (Dz. U. Nr 155, poz. 1298 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz. U. z 2020 r. poz. 1133).

Biała księga na temat sportu z dnia 11 lipca 2007 r. (COM(2007)).

Netografia:

Gibson O., *Azerbaijan's sponsorship of Atlético Madrid proves spectacular success*, <https://www.theguardian.com/football/2014/may/01/azerbaijan-sponsorship-atletico-madrid-spectacular-success/>.

Ligner-Żeromska J., Łobanowski A.M., *Sponsoring pod państwową kontrolą – część I*, <http://www.sponsoring.pl/publikacje/75-sponsoring-pod-panstwowa-kontrola-czesc-i/>.

Sosnowski K., „*Musimy mocno uderzyć*”. *Będą klękać w każdy dzień 1/8 finałów Euro 2020. Kibice i piłkarze podzieleni*, <https://www.sport.pl/piłka/7,64946,-27245737,czy-na-stadionach-jest-miejsce-na-kleczenie-protestujacych.html/>.

**МІЖНАРОДНА СПІЛЬНОТА В УМОВАХ ЗМІН:
БАГАТОВИМІРНИЙ ПІДХІД**

ТОМ 7

За редакцією: О. Кордонської, Р. Кордонського

Рецензенти:

Денис Свириденко – доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна.

Вальдемар Томашевський – доктор політичних наук, професор, Вармінсько-Мазурський університет в м. Ольштин, Польща.

Проект обкладинки: доц. Ростислав Романюк

Міжнародна колективна монографія видана у співпраці Інституту політичних наук Вармінсько-Мазурського університету в місті Ольштин та Факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.

Міжнародна спільнота в умовах змін: багатовимірний підхід: колективна монографія: том 7 / за ред. О. Кордонської, Р. Кордонського. – Ольштин, Львів: Інститут політичних наук Вармінсько-Мазурського університету в м. Ольштин (Польща), 2021. – 210 с.

ISBN 978-83-66259-28-7

e-mail: monografia.interdyscyplinarna@gmail.com

Формат 60X84/16. Папір офс.
Гарнітура Georgia
Ум. др. арк. 11,75
Тираж 80 прим.